BİR TOPLUM NASIL İNTİHAR EDER?

A.M. CELAL ŞENGÖR

ka kitap

A. M. Celâl Şengör 24 Mart 1955'te İstanbul'da doğdu. 1973 yılında Robert Academy'yi bitirdi, 1978'de State University of New York at Albany'den jeolog olarak mezun oldu. 1979'da master, 1982'de de aynı üniversiteden doktora aldı. 1981'de İTÜ Maden Fakültesi, Genel Jeoloji kürsüsüne asistan oldu. 1984 yılında Londra Jeoloji Cemiyeti'nin "Başkanlık Ödülü"nü, 1986'da TÜBİTAK'ın Bilim Ödülü'nü aldı. Aynı yıl İTÜ Maden Fakültesi Genel Jeoloji Anabilim Dalı'nda doçent oldu. 1988'de Neuchâtel Üniversitesi Fen Fakültesi'nden şeref bilim doktoru (Docteur es Sciences honoris causa) pâyesi aldı. 1990 yılında Academia Europaea'ya ilk Türk üye olarak seçildi, aynı yıl Avusturya Jeoloji Servisi muhabir üyesi, 1991 yılında Avusturya Jeoloji Derneği şeref üyesi oldu. 1991 yılında Kültür Bakanlığı'nın Bilgi Çağı Ödülü'nü kazandı. 1992 yılında İTÜ Maden Fakültesi Genel Jeoloji Anabilim Dalı'nda profesörlüğe yükseltildi. 1993 yılında Türkiye Bilimler Akademisi kurucu üyesi oldu, Akademi konseyine seçildi, aynı yıl TÜBİTAK Bilim Kurulu üyeliğine seçildi. 1994 yılında Rusya Doğa Bilimleri Akademisi üyeliğine, Fransız ve Amerikan jeoloji dernekleri şeref üyeliğine seçildi, ayrıca kendisine Fransız Fizik Cemiyeti ve École Normale Supérieure Vakfı tarafından Rammal Madalyası verildi. Şengör 1997 yılında Fransız Bilimler Akademisi tarafından yerbilimleri dalında büyük ödül (Lutaud Ödülü) ile taltif edildi. 1998 senesi Mayıs ayı içerisinde Şengör, Collège de France'da misafir profesör olarak bir kürsü işgal etti, burada "XIX. Yüzyıl'da tektoniğin gelişmesine Fransız jeologlarının katkısı" konulu bir ders verdi ve 28 Mayıs 1998'de Collège de France'ın madalyasını aldı. 1999'da Londra Jeoloji Cemiyeti kendisine Bigsby Madalyası'nı tevcih etti. 2000 yılının Nisan ayında Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Bilimler Akademisi yabancı üyeliğine seçilen ilk Türk oldu. 2004'te American Philosophical Society üyeliğine, 2006'da da Rusya Federasyonu Bilimler Akademisine, 2012 yılında da Leopoldina Alman Ulusal bilimler Akademisine yabancı üye olarak seçildi. 2015 Nisan ayında Avusturya Bilimler Akademisi muhabir üyeliğine seçildi. 2010 yılında Geologische Vereinigung kendisine Gustav-Steinmann madalyasını tevcih etti. Şengör birkaçı hariç tamamı yurt dışından olan 33 bilimsel ödül almıştır. Şengör, Collège de France dışında İngiltere'de Oxford (Royal Society Araştırıcı bursuyla), ABD'de Califomia Institute of Technology (Moore Distinguished Scholar olarak) ve Avusturya'da Salzburg Lodron-Paris Üniversitesi'nde misafir profesörlük yapmıştır.

Şengör jeolojide bilhassa yapısal jeoloji ve tektonik dallarındaki çalışmaları ile ün yapmıştır. Bu konuda 17 kitap, 243 bilimsel makale, 198 tebliğ özeti ve pek çok popüler bilim makalesi, tarih ve felsefe ile ilgili de dört kitap ve 300'ü geçen deneme yazısı yayınlanmıştır. Bunların 1997 - 1998 yılları arasında Cumhuriyet Bilim Teknik dergisindeki "Zümrütten Akisler" köşesinde çıkmış olanları Yapı Kredi Yayınları tarafından 1999'da *Zümrütnâme*, 1999 yılı içinde çıkanlar da *Zümrüt Ayna* başlıkları altında kitaplaştırılmıştır. Bu iki kitap 2014 yılında KA Kitap tarafından birer söyleşi eklemesiyle tekrar basılmıştır. Şengör'ün jeoloji dışındaki popüler ve popüler olmayan bilimsel yayınlarının (kitap ve makale) sayısı 27'dir. Şengör ayrıca pek çok uluslararası dergide editör, yardıma editör ve yayın kurulu üyeliği yapmıştır ve yapmaktadır. Şengör'ün yine *Cumhuriyet Bilim Teknik* dergisinde ve bazı başka yayın organlarında yayımlanan diğer makalelerinden seçmeler de yine KA Kitap tarafından 2015 yılında *Aptalı Tanımak* , 2016 yılında ise *Newton Neden Türk Değildi?* adları altında yayımlanmıştır.

Şengör 1986 yılında Oya Maltepe ile evlenmiştir. Tek çocuğu olan oğlu H. C. Asım Şengör 1989 yılında dünyaya gelmiştir.

Bir Toplum Nasıl İntihar Eder?

A. M. Celâl Şengör

Ka Bilim

ISBN 978-605-83915-7-4

Sertifika No: 30862

I. Baskı, Ka Kitap, Haziran 2016

Genel Yayın Yönetmeni: Emrah Akkurt

Yayına Hazırlayan: Selen Selekler

Editör: Nergiz Eren Pehlivan

Kapak Tasarım: Muharrem Hüner

Baskı: Yıkılmazlar Basın Yayın Prom. ve Kağıt San. Tic. Ltd. Şti.

Evren Mah. Gülbahar Cad. No:62/C Güneşli-Bağcılar/İstanbul

Tel: 0212 515 49 47

Sertifika No: 11965

Atatürk Mah. Sedef Cad. Ataşehir Residence A Blok No:77

Ataşehir/ İstanbul

Tel : (216) 304 69 22

www.kakitap.com / ka@kakitap.com

A. M. Celâl Şengör

BİR TOPLUM NASIL İNTİHAR EDER?

ka kitap

İÇİNDEKİLER

Millettimizi önce kurtarmak, sonra da ona bilimi sevdirmek için bir ömür veren Dr. Abdülhak Adnan Adıvar'ın aziz hatırasına.

TAKDİM

Elinizdeki kitap Celâl'in *Cumhuriyet Bilim Teknik* Dergisi'nde 2003-2007 yılları arasında yayınlanan otuz dokuz adet makalesini içeriyor. "Bilim," " bilimsel" ve "bilgi" kelimeleri makale başlıklarında yirmi iki kez geçiyor. Kısacası, kitap tamamen bilim ve bilimsel yaklaşım üzerine. Bu konularda ülkemizde genellikle yapıldığı gibi, konuyu anlamadan şatafatlı cümlelerle lafazanlık etmiyor Celâl. Tersine, uluslararası düzeyde saygınlığı olan az sayıdaki bilim insanımızdan birine yakışır bir vukufla, bilimin ve üniversitenin bilimsel işlevi, eğitime bilimsel yaklaşım, din ve felsefe, yani iman ve akıl ilişkisi gibi, son derece karmaşık konuları akıcı ve duru bir Türkçe ile açıklayıp anlatıyor. Celâl'in vermek istediği ana mesaj, milli eğitim sistemimizde bilimsel yaklaşımdan giderek uzaklaşan uygulamaların toplumsal hayatımızın tüm alanlarına hızla sirayet etmesinin yarattığı tahribat. Bu konuyu Celâl'le otuz yıldır tartışıyoruz. Bir keresinde, İstanbul Boğazı'ndaki bir tekne gezintisinin tamamını böyle geçirmiş, Boğaz'ın güzelliklerini temaşa etmeden dönmüştük. Celâl'in bu kitaptaki makaleleri ile vermek istediği mesajı, haddimi aşma pahasına da olsa, örneklerle açıklamaya çalışacağım.

Küçük bir azınlığı bir yana bırakırsak, ister fen ister insanî ve sosyal bilim alanlarında olsun, önüne gelen bir sorunu temel bilimsel ilkelerden hareketle çözümleyip vardığı sonuçları anlaşılır bir dille yazılı veya sözlü olarak ifade etmekte zorlanan nesiller yetiştiriyoruz yıllardır. Her düzeydeki çoktan seçmeli test usulü sınavlar, özellikle üniversiteye girişteki ikinci basamak sınavı, yıllardır gençlerimizin zihnini köreltmektedir. Bir sorunla karşılaşan gençlerimiz, önlerinde beş seçenek göremediklerinde acz

içinde şaşırıp kalmaktadır. Bu tür sınavların yarattığı, literatürde "yanal tahribat" denen olgu, doksanlı yılların sonundaki kısa bir dönem hariç, hiçbir zaman bilimsel yaklaşımla ele alınmamış, soruna çözüm üretilmemiştir.

Celâl'in vermek istediği mesajı, ilk ve ortaöğretim sistemimizden diğer bir örnekle somutlaştırmak istiyorum. Eskinin, genel kültür düzeyi yüksek, hem öğrettiği konuyu hem de o konunu nasıl öğretileceğini bilen öğretmenlerimiz artık yok. Onların yerini, kısa süreli ve ücretli, uyduruk "pedagojik formasyon sertifikası" programlarında çıkanlar aldı. Tüm ileri ülkeler her düzeydeki öğretmenlerini artık lisans sonrası programlarda yetiştirirken, biz hâlâ uyduruk sertifika programlarında ısrar ediyoruz. Niye? Çünkü, alan memnun satan memnun. Ülkenin ve Türk Milleti'nin geleceğini düşünen yok denecek kadar az. Konunun bir boyutu daha var. Ortaöğretimden yükseköğretime geçiş, milli eğitim sistemlerinin en önemli unsurlarından biri. Öğretmenlerin verdiği notların yükseköğretime girişteki etkisi ileri ülkelerde en yüzde altmış, birçok Kıta Avrupası ülkesinde ise yüzde yüz. Bizde ise yüzde on civarında. Görüyor musunuz, milli eğitim sistemi ne kadar karmaşık bir olgu. Sistem bir bütün olarak ele alınıp, bilimsel yaklaşımla irdelenmediği takdirde, çözüm diye takdim edilenler lafazanlıktan öteye geçmiyor.

Gelelim yükseköğretim kademesine. Küresel bilgi ekonomisi denen fevkalade karmaşık olgunun birçok boyutu var. Bunların en önemlisi, hiç kuşkusuz, bilimsel yöntemlerle üretilen bilgilerin artık en önemli üretim faktörü olması. Üniversitelerdeki araştırma ve eğitim faaliyetleri tüm ülkelerde buna göre sürekli olarak gözden geçirilip değiştiriliyor. Araştırmalar özel sektörün Ar-Ge faaliyetleri ile bütünleşik bir biçimde ve fakat temel bilimsel araştırma tabanı üzerinde yürülüyor. Yeni bilimsel alanlar açılıyor, bunlar yeni teknolojileri doğuruyor, bunlar da başka yeni bilim alanlarını açıyor; bilim ve teknoloji, temel bilimsel araştırmayla kar amaçlı Ar-Ge faaliyetleri arasındaki ilişki artık eskiden olduğu gibi zincirleme değil, karmaşık biçimde iç içe geçmiş durumda.

Eskiden varolan birçok meslek kayboluyor, yepyeni meslek alanları açılıyor. Uzmanlaşma giderek eğitimin daha üst

kademelerine ötelendikçe, eğitim programları çok daha bir temel bilimsel tabana oturuyor. Toplumsal duyarlılıklar öne çıktıkça, işgücünün uluslararası hareketliliği arttıkça, genel kültür tabanı, muhakeme yeteneklerinin geliştirilmesi üniversite müfredatlarının temelini oluşturuyor. Dünyanın önde gelen üniversitelerinde lisans programları bu gelişmelere uygun "çekirdek program" temeli üzerinde düzenleniyor. "Küresel Dünyayı Anlamak," "Fiziksel Dünyayı Anlamak," "Biyolojik Dünyayı Anlamak," "Bilişim," "Muhakeme Yürütmenin Ahlaki ve Sayısal Temelleri," "Kendi Dilinde ve Yabancı Dillerde Yazılı ve Sözlü İletişim" ve bunlara benzer başlıklı dersler, mühendislikten sosyal ve insani bilim alanlarına, tüm eğitim programlarının çekirdeğini oluşturuyor.

Birkaç istisna dışında, bu tür konular üniversitelerimizin gündeminde ön sıralarda değil. Müfredatlar ve fakülte bölüm yapıları otuz beş senedir esasen hiç değişmedi. Devlet üniversitelerimizdeki rektör seçim kampanyaları panayıra dönmüş durumda, birçok vakıf üniversitesinde kararlar mütevelli heyet başkanı/üniversitenin sahibinin iki dudağı arasında. Ülke yükseköğretim ve bilimsel araştırma başındaki profesör unvanlı iki kişinin hayatları boyunca, uluslararası atıf endekslerince taranan bilimsel dergilerde bir tek tane dahi bilimsel yayını ve bu yayınlara aynı tür dergilerde başka müelliflerce yapılmış atıfı olmayan ileri bir ülke düşünebilir misiniz?

İşte Celâl'in feveranın nedeni bunlar. Celâl bu isyanını ucuz polemiklerle ifade etmiyor, uluslararası bilimsel konumunun gerektirdiği biçimde, bu kitapta yer alan makalelerle dile getiriyor. Tabii okuyana, okuyup da anlayana. Celâl bunu yaparken, bir yandan genel kültür eksikliğimiz gideriyor diğer yandan da, maharetle kullandığı Türkçe ile iletişim dersi veriyor. Tabii okuyana, okuyup da anlayana.

Üniversite tarihini inceleyenler Philip Melanchton (1497-1560) ve Hermann Boerhave (1668-1738) isimlerini bilir. Melanchton, ilk Protestan üniversitesi olarak kabul edilen Wittenberg Üniversitesi'nde temel fen bilimleri ve temel insanî ve sosyal bilimler kürsülerini kuran kişidir; bu nedenle "Almanya'nın Öğretmeni" (*Praeceptor Germaniae*) olarak

adlandırılmıştır. Boerhaave, Kalvinist Leiden Üniversitesi'nde ilk üniversite hastanesini kuran ve klinik eğitimini başlatan kişidir. Modern tıp eğitiminin öncülerinden olan Boerhaave de bu nedenlerle "Avrupa'nın Öğretmeni" (*Praeceptor Europae*) sıfatıyla tarihe geçmiştir.

Celâl, ülkemizde pek az kimsenin yazmaya ehil olduğu konularda, maharetle kullandığı Türkçe ile yazdığı cesur yazılarla, üniversitelerimizin genel kültür, yazılı iletişim ve muhakeme yeteneğini geliştirme konularındaki eksiğini gideriyor. Bu nedenle, "Türkiye'nin Öğremeni" (*Praeceptor Turciae*) sıfatını hakkettiği kanaatindeyım.

Celâl'i tanımayan, onu insanlara tepeden bakan, elitist biri zanneder. Celâl elitisttir, ama onun elitizm anlayışı aileden tevarüs edilen zenginliğe dayalı elitizm değil, kişilerin yetenek ve çalışmalarından kaynaklı başarılarını esas alan bir elitizmdir. Celâl'in, toplumun alt gelir gruplarından olup da, kendi mesleğinde başarılı olan birçok meslek erbabı ile mütevazi bir edayla onlara "Abi" diye hitap ederek yaptığı sohbetlere pek çok defa tanık olmuşumdur. Celâl, dünyayı çok iyi bilen, ülkesini ve milletini seven, vatansever bir Türk'tür. Yazıp söylediklerine iyi kulak verelim. Celâl'ler kolay yetişmiyor.

Kemal Gürüz
22 Haziran 2016
Ankara

ÖNSÖZ

Nakş-i sun'un remzeder hüsnünde rü'yet perdesi
Hâce-i hükm-i ezeldendir hakîkat perdesi
Sîreti sûrette mümkündür temâşa eylemek
Hâil olmaz ayn-i irfâna basiret perdesi
Her neye imân ile baksan olur iş âşikar
Kılmış istilâ cihânı hâb-i gaflet perdesi
Bu hâyal-i âlemi gözden geçirmektir hüner
Nice kâre gözleri mahvetti sûret perdesi
Şem-i aşka yandırıp tasvir-i cismindir geçen
Âdemi âmed-şüd etmekte azîmet perdesi
Hangi zılla iltica etsen fenâ bulmaz acep
Oynatan üstâdı gör kurmuş muhabbet perdesi
Perde kurdum, şem'a yaktım, gösterem zıll-i hayâl
Şeyh-i ekber Küşterî'nindir bu ibret perdesi

Karagöz'ün perde gazeli

Dan Brown'un filmleri de yapılmış iki kitabı, *Da Vinci Code* ve *Angels and Demons* dünyadaki okuyucu kitlesi tarafından çok beğenildiği halde ben ikisini de zevkle okuyamadım; filmlerini de beğenmedim. *Da Vinci Code*'un dayandığı tarihî hikâyeleri zaten biliyordum. Az bilinen efsaneleşmiş gerçekleri masalla karmalayan bu roman beni sarmamıştı. *Angels and Demons* ise "bilim dine karşı" temasının sayısız çeşitlemelerinden biri olarak beni çok sıktı. Onun için *Inferno* romanı yayınlandığında ona önyargı ile yaklaştım, ama içinde İstanbul olduğunu duyduğum

için okumaya karar verdim. Roman kötü yazılmış ve sıkıcı; filmi de sıkıcıydı. Ama ele aldığı konu yaşamsal bir öneme sahip. Dan Brown ilk defa bu romanında tüm insanlığı ilgilendiren çok önemli bir sorunu romanın temeline yerleştirmiş: Nüfus artışı. Dünya nüfusu, MS 1000 yılında yaklaşık 250 milyondu. Bu rakam 1776'da 1 milyara tırmandı, 1945'e gelindiğinde ise dünya nüfusu 2,3 milyar olmuştu; 2006'da 2,6 milyar olan nüfusun 2050'de 9 milyarı geçmesi bekleniyor. Bu sürdürülemez bir artıştır ve insanlığın karşısındaki en büyük tehlikedir. İnsanların *Mad Max* filmlerindeki gibi vahşî bir yaşam tarzına kayarak birbirlerini yemeleri istenmiyorsa, buna bir çare bulunmalıdır. *Inferno* romanında Bertrand Zobrist adlı bir bilim insanı bu probleme, bir kısırlık virüsü bulup, bunu dünyaya yaymakla engel olmaya çalışıyor; romanın kahramanları buna mâni olmaya çalışsalarsa da sonunda yazar, *World Health Organisation*'un (Dünya Salğık Teşkilâtı) bazı üyelerinin bunun çok da fena bir çözüm olmadığı kanısına vardıkları intibaı ile romanını bitiriyor.

Türkiye Cumhuriyeti 29 Ekim 1923'te kurulduğu zaman nüfusu 10 milyonun altındaydı. Bugün 80 milyona tırmanıyor, belki de geçti. Cumhuriyetin kuruluşundan 20 yıl sonra üniversiteye başlayan Prof. Doğan Kuban Yüksek Mühendis Mektebi'ne (İTÜ) yazıldığı zaman okulun öğrenci sayısı 2000 kadardı ve okul yalnız Türkiye'nin en iyi yüksek okulu değil, çevre ülkelerdeki okullar arasında da en iyilerinden biriydi. 2016 yılında yayımlanmış İTÜ faaliyet raporuna göre, sadece lisans öğrencisi sayısı bugün 22.000'i geçmiş durumda. Doğan Bey'in öğrenci olarak girdiği günden günümüze İTÜ çok büyük çapta kalite düşüşü göstermiş durumda. Her ne kadar hâlâ Türkiye'nin kendisine üniversite diyen (ama olmayan) kurumları arasında en iyilerinden biriyse de, dünyadaki etkisi eskisinin çok, ama çok altında. Ömrünü İTÜ'de öğretim üyesi olarak geçirmiş ve bu kurumun dünyada çok önemli şöhreti yakalamış hocalarından ve araştırıcılarından biri olan hocam ve dostum Doğan Bey'e bu düşüşün sebebini sorduğum zaman, bana tek bir cümleyle cevap vermişti: "Bizi sayılar mahvetti."

Sayılar İTÜ'yü nasıl mahvetti? Kendi tecrübemden bir örnek vereyim: Prof. Dr. Erdoğan Teziç YÖK Başkanıyken İTÜ Jeoloji

Bölümü'nün kontenjanının 70 olarak belirlendiğini o zaman dekan yardımcımız olan Prof. Dr. Remzi Akkök'ten öğrenmiştim. Bu inanılmaz bir şeydi, çünkü bu kadar öğrenciye jeoloji eğitimi yaptıracak imkân bölümde mevcut değildi. Meselâ bölümün sadece 25 adet petrografik mikroskobu vardı. İdeal olarak her öğrenciye bir mikroskop düşmesi gerekir. Buna benzer sıkıntılar beni iyi tanıdığım ve kendisini sevip saydığım Erdoğan Bey'e telefon etmeye ve bizim kontenjanın düşürülmesini rica etmeye götürdü. Uzun bir pazarlıktan sonra Erdoğan Bey kontenjanı ancak 40'a düşürebildi, çünkü onun da sırtında politikacıların kontenjanların arttırılması yönündeki baskıları, politikacıların da sırtında ülkedeki nüfus patlaması vardı. Bu örnek sanırım Doğan Bey'in "Bizi sayılar mahvetti" cümlesini açıklamaya yeter.

Ama İTÜ'den verdiğim bu örnek yalnızca İTÜ için değil, yalnızca Türk yükseköğretim kurumları için değil, Türkiye'nin tüm sorunlarının temelindeki ana sorunu göstermektedir. Benim doğduğum 1955 yılında İstanbul'un nüfusu 1,5 milyondu. Ben 60 yaşıma gelene kadar şehrin nüfusu bunun 10 katını aştı. Bugün İstanbul, trafik sorunu, enerji sorunu, su sorunu gibi problemler ve bilhassa Anadolu'dan akın eden cahil nüfusun yarattığı politik kaos neticesinde yaşanmaz bir belde haline gelmiştir. Bunun sebebi, Anadolu'dan gelen göçmenin kendisine benzeyen yönetimler seçmesi ve şehir yaşamı kültürü olmayan bu yöneticilerin dünyanın en güzel ve kültürel olarak da en zengin şehirlerinden biri olan bu eşsiz kenti bilgisizlikleri sonucu bir enkaz yığını haline çevirmeleridir. Bu olumsuz yönetimi hem sağ hem de sol partilerin belediyeleri aynı bilgisizlik ve sorumsuzlukla sürdürmüşlerdir. Meselâ İTÜ Ayazağa Kampüsü'nün neredeyse yarısını gecekonduculara kaptırılışının sorumlusu CHP belediyesi ve onun başındaki Prof. Dr. Nurettin Sözen'di. Sözümona entelektüel geçinen sol görüşlü bir partinin belediyesi, Anadolu göçmeninin oyunu alabilmek için ülkesinin en eski ve en köklü üniversitesini, hem de yasa dışı bir yolla, feda etmekte tereddüt etmemişti. Bunu yapan belediyenin başkanının bir diğer köklü üniversitemizin—İstanbul Üniversitesi'nin—profesörü olması, üniversite öğretim üyelerinin düştüğü seviyeyi göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Türkiye patlayan nüfusunu eğitememiştir. Bugün ülkemizin içinden geçmekte olduğu fecî günler bu eğitimsizliğin ürünü olan politikacıların eseridir. Ülkenin Atatürk'ün yerleştirdiği geleneksel barışçıl ve saygın politikasını birkaç senede târ-ü mâr eden ve Türkiye'nin dünyada hem yalnız kalmasına hem de saygınlığını yitirmesine sebep olan da bir profesördür. Kitaplarını okuduğunuzda, tüm tahsili Türkiye'de geçen bu zatın da bilimsel ve kaliteli bir eğitim alamamış olduğunu görüyorsunuz. Eğitim zâfiyetinin sebebi ise ülkenin imkânlarının patlayan nüfusa eğitim kurumu yetiştirememesidir. Her şehirde artık bir üniversitemiz var. Ama bunların sadece adları üniversite; kendilerinin üniversite ile alâkaları yok. Bunun için çok sevgili arkadaşım Prof. Dr. İlber Ortaylı bir gazeteye verdiği bir demeçte "Her şehre üniversite açmak ahlâksızlıktır" demişti. Şimdi anlıyor musunuz, niçin İlber haklıdır? Gençlerimizi adı ilköğretim okulu, lise veya üniversite olan yerlere göndermek marifet değildir; marifet bu ismi taşıyan kurumları gerçekten o isimlere lâyık müesseseler haline getirmektir. *Hürriyet* Gazetesi'nde İsmet Berkan Bey 1 Nisan 2016'da ve 17 Haziran 2016'da ülkemizde eğitimin nasıl artık eğitim olmaktan çıktığını haykıran iki yazı yayımladı. Ülkemizin tek eğitim gazetecisi olan Abbas Güçlü Bey ise bu konuyu her düzeyde ve her cephesiyle yıllardır işliyor. Peki bu yazılara, bu ikazlara bir reaksiyon var mı? Ne gezer? Sayın Tayyip Erdoğan Bey yıllardır her aileye en az üç çocuk tavsiye ediyor. Bu bence son derece bilgisiz ve sorumsuzca yapılmış, ülkeyi felâkete götüren rayları yağlayacak bir çağrıdır. Hele kendisinin çağdışı bilgiler verdikleri kesin olan İmam-Hatip mekteplerinin çoğalması için gösterdiği çabalar bence Türkiye'nin istikbaline giden yola döşenmiş mayınlardır. Kontrolsuz nüfus patlaması ve bu artan nüfusun bilimsel olarak eğitilmemesi bir toplumun intiharı demektir. Ne yazık ki, en azından şimdilik tüm dünya nüfusu da intiharı seçmiş görülmektedir.

Yayıncım Emrah Akkurt Bey, bu kitapta benim, kendi gazetesi tarafından kapatılmış olan *Cumhuriyet Bilim Teknik* Dergisi'nde 2003-2007 yılları arasında yayımlanmış bilimsel düşünce konusu çevresinde kümelenmiş bazı köşe yazılarımı topladı. Bu yazıların yarıdan fazlası 2003 senesinden derlendi, yani AKP'nin iktidara oturduğu seneden. Bunun bir maksadı da bilimin ülkemizdeki

ve dünyadaki o zamanki bazı popüler konu ve sorunlarına vurgu yapmaktı. 2003'den 2016'ya neler olduğunu da okuyucu kendisi değerlendirecektir. Bu kitabın amacı, dolayısıyla, hem bilgilendirmek hem de hâfıza tazelemektir.

Bu yazıların basılmasına sebep olan sevgili dostum Orhan Bursalı'ya ve yazıları derleyerek bir kitap halinde yayımlayan bir diğer sevgili dostum Emrah Akkurt'a çok teşekkür ederim. Onlar olmasaydı bu kitap olamazdı.

A. M. Celâl Şengör,
Anadoluhisarı, 18 Haziran 2016

ELİTİZM YOKSA AKILSIZLIĞA MAHKUMSUNUZ DEMEKTİR

Huntington'ın meşhur eseri, "Medeniyetler Çatışması"yla hayatımıza giren bir tek bir medeniyet değil, "medeniyetler"in olduğu iddiası var. Sizce insanlığın bina ettiği tek bir "medeniyet" mi var, yoksa medeniyetlerden söz edebilir miyiz?

Huntington'ın *Medeniyetler Çatışması* isimli kitabının her şeyden evvel ismi yanlış. Medeniyetler diye bir kavram yok. Kültürler var ve bu kültürler sadece insanlara has da değil. Mesela, yeni çalışmalar şempanzelerin kendi kültürleri, kendi ritüelleri, kendi cemiyet düzenleri olduğunu gösteriyor. Örneğin, şempanzeler bir araya gelip bir diğer şempanzeyi linç ediyorlar. Diğer hayvanlar böyle bir şey yapmıyor, dolayısıyla bunların da bir kültürleri var ve bu kültürler karıncaların otomatik cemiyet düzeninden ayrı bir şey. Karıncalarınki bilebildiğimiz kadarıyla içgüdüsel, otomatik; şempanzelerinki öyle değil, şempanzelerinkinin içinde biraz daha bir bilinç var. Dolayısıyla kültür, bir toplumun davranışlarının ve bu davranışın kökenlerinin tümüne verilen bir isim. Dünyada büyük kültürler var. Örneğin, nehir kültürleri var: Sarı Nehir kültürü var Çin'de. İndus Kültürü, Mezopotamya Kültürü, Nil Kültürü var… Bütün bunlar nehir kültürü. Dağ kültürleri var; mesela İnka medeniyeti. Göl Kültürleri var… Ve bunlar medeniyetten farklı bir şey. Medeniyeti tanımlamak lazım

ve bunu Türkiye'de ilk hissedenlerden biri Atatürk'tür.

Medeniyet, birbiriyle kavga etmeden ayrı fikirlerde olabilme yeteneğini geliştirmiş toplumların yaratmış oldukları bir kültürdür. Bu kültürün en önemli özelliği bilimi oluşturmalarıdır; zira bilim gözleme ve tenkide dayanır.

O halde medeniyet aynı zamanda bir paradigmanın kabulü müdür?

Medeniyet bir paradigma değildir. Medeniyet, birbiriyle kavga etmeden tartışabilme kültürüdür. Sen bir şey gözlüyorsun ve onun üzerinde bir varsayım geliştiriyorsun. Birisi geliyor ve diyor ki "Ben senin bu varsayımına inanmıyorum, çünkü bu varsayımına karşı ben şu gözlemleri yaptım." Sen de diyorsun ki "Bu çok ilginç, şimdi şu varsayımı birlikte geliştirelim." Belki bunu sen söylemiyorsun, ama senin öğrencilerin söylüyor "Hocamız yanılmıştı, şimdi onun varsayımını biz geliştirelim."

Bilebildiğimiz kadarıyla, dünyaya bu şekilde yaklaşmayı icat edenler Anadolu'da yaşayan ve Yunanca konuşan insanlar. Bunun izine ilk defa Milet'te rastlıyoruz. Thales, Anaksimandros, bunlar o zamana kadar sunulan açıklamalardan hoşnut olmuyorlar. O zamana kadar sunulan açıklamaların özelliği şu: Gördüklerine insani vasıflar atfediyorsun. Mesela yıldırım düşüyor ve diyorsun ki "Birileri tanrıları öfkelendirdi." Mesela, aç kalıyorsun ve "Birisi beni cezalandırıyor" diyorsun ve dolayısıyla bu şekilde insanımsı özellikler atfediyorsun çevrene. Biz buna din diyoruz. Dinin de en mühim özelliği "tartışılamaz gerçekler" üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Zira, senin üzerinde bir otorite var. Bunu sorguladığında, bunu tartıştığında başına bir şey geleceğinden korkuyorsun. Halbuki kendi icat ettiğin bir olgu ile yüz yüzesin, ama bunu bilmiyorsun.

Aslında, aşikar olana itibar etmeme kültürü de diyebilir miyiz din için?

Tartışmaya açık değilse her şey dindir. Tartışmaya açık olmadığı için de tehlikelidir; zira elindeki bilginin doğruluğundan emin olmayı bir yana bırak, doğruluğunu kontrol etme imkanın dahi yoktur. Halbuki biz dinlerin tarihine baktığımızda bunların her birinin, çeşitli cemiyetlerin ihtiyaçlarına cevap veren

açıklama ve yönetim sistemleri olduğunu görüyoruz. Dinin iki fonksiyonu var: Birincisi, çevrendeki dünyayı açıklamak; ikincisi de toplumu yönetmek için eline birtakım kurallar vermek. Fakat bunlar tartışılamadığı zaman fosilleşiyor ve şayet bunlar yanlışsa toplum büyük acılar çekmeye başlıyor. Ortaçağ Avrupası bunun en güzel örneklerinden biridir, günümüz Müslüman dünyası da bir başka güzel örnektir. Halbuki medeniyet dediğimiz şey bu tip gelişmelere mani olan bir kültürdür ve böyle bir kültür dünyada bir defa icat edilmiştir, bunu icat edenler de az önce söylemiştim, Anadolu'da yaşayan Yunanlardır. Biz bu gelişmeyi ne Çin'de ne Hindistan'da ne Orta Amerika'da ne Mısır'da ne de Afrika'nın diğer kültürlerinde görüyoruz.

Bazı çevreler Yunanlılar'ın bilimi Ortadoğu'dan aldığını iddia ediyorlar. Bu asılsız bir iddia. Evet, Yunanlılar bazı bilgileri Ortadoğu'dan aldılar; mesela, Pitagor Teoremini Ortadoğu'dan aldılar, ama Pitagor Teoremi Ortadoğu'da tartışılamaz bir ifadeydi. Yunanlılar bu teoriyi tartışmaya açtılar ve bu sayede irrasyonel sayıları keşfettiler. Ortadoğu'da dünya hiçbir zaman küre olmadı, hep düz bir tablaydı. Fakat Yunanlılar dünyanın bir küre olduğunu keşfettiler, çünkü Ortadoğu'daki bu bilgiyi tartışmaya başladılar ve doğru olmadığını anladılar.

Bilimsel düşünmeye itibar etmek neden tarih boyunca hep bu kadar zor olmuş, neden bunu sınırlı sayıda bir millet yapabilmiş sizce?

Bunun olabilmesi için özgür düşünce lazım. Yani senin senden önce gelenleri sorgulayabilmen lazım. Özgür düşüncenin zor olmasının en mühim sebebi de toplumun düzenini tehdit eder görünüyor, özgürlük ortamının kaosu tetikleyeceğine inanılıyor olması.

Ve bu endişe yalnızca egemen sınıfların endişesi değil. Mesela Almanya'da yaşayan, egemen zümre olmayan halk Nazilere bayıla bayıla oy verdi; çünkü süregelen kargaşadan bıkmışlardı. "Hitler gelirse kargaşa bitecek" dediler. Hitler geldi ve hakikaten kargaşa bitti. Ama çok daha büyük felaketlerin de önü açıldı.

Tayyip Erdoğan'ın iktidarı için de benzer bir tespitte bulunabilir miyiz?

Elbet. Halk düzen istiyor, halk rahat yaşamak istiyor, halk ekmeğinin nereden geleceğini bilmek istiyor. Kısa vadeli çıkarların uzun vadeli çıkarlara tercih edilmesi halkların, hele ki cahil halkların ortak bir karakteri.

Peki, "düzen"in aslında özgür bir dünyada, özgür bir toplumda daha mümkün, daha kolay tesis edilebilecek bir husus olduğunu keşfetmek ve bunu insanlara anlatmak, insanların da bunu anlamasının bu kadar güç olması tuhaf değil mi?

Değil. Mesela, Yunanistan'da demokrasi doğuyor, arkasından Atina'nın başı derde giriyor ve Platon gibi adamlar "Bu demokrasinin kabahatidir" diyorlar. Kalabalıklar, kötü yöneticiler sistemi kötüye kullandıkları vakit onların bu fenalığı sisteme yoruluyor. Deniyor ki, "Bak, bu sistem kargaşaya yol açtı, daha otoriter bir sisteme ihtiyacımız var." Fakat otoriter bir sistemin getireceği sıkıntılar bu kargaşada öngörülemiyor. Mesela, İskender müthiş bir iş yapıyor, fakat İskender ölür ölmez kargaşa çıkıyor, İmparatorluk parçalanıyor, ardından doğan küçük küçük devletlerden sadece bir tanesi rahat yaşayabiliyor o da Putolemaioslar'ın Mısır'da kurduğu devlet. Diğerleri dağılıp gidiyor.

Roma İmparatorluğu cumhuriyet olarak başlıyor, sonra ortaya çıkan kargaşalar Sezar'ı diktatörlüğe götürüyor. Bu defa Sezar'ı öldürüyorlar, hemen arkasından Augustus geliyor, sonrası hep sıkıntı.

Bu tespitlerinizin arkasında bir elitizm savunusu olduğunu söylersem mübalağa etmiş olur muyum?

Hayır. Cahil düşünce –bunu bir şahsa veya topluma indirgemiyorum- karar verdiği bir zümreyi, bir kişiyi çevresinden koparıyor. Çevresinden kopardığı zaman o kişi, o zümre o çevrede yaşayamaz hale geliyor, çünkü çevre sürekli değişiyor. Çevre çok hızlı değişmese dahi, o çevre hakkında bir bilgin yoksa çevre nihayetinde gelip seni öldürüyor; dolayısıyla, çevre hakkında bilgi sahibi olman lazım. Bir toplumu yönetebilmek için çevreyi bilmek icap ediyor. Toplumu yalanlarla uyutabilirsin, ama o toplumun çeşitli nedenlerle yok olmasına mani olamazsın. Bunun en güzel örneği Ortaçağ Avrupası'dır. Veba salgını sırasında nüfus yarıdan aza düşmüştü Avrupa'da, çünkü Avrupa bu belayla

mücadele edebilecek bilgi ile donatılmış değildi. Mücadele ediyorlar, dualar ediyorlar, kendilerini kırbaçlıyorlar, biz günahkârız diyorlar, ama hiçbir şey fark etmiyor. Bugün ise böyle bir sıkıntı yok hayatımızda, çünkü bilimsel olarak hastalıklarla mücadele edebiliyoruz. Demek ki, yalan inançlara bağlandığın takdirde yaşama gücün azalıyor. Yaşama gücünü arttırabilmen için çevreni bilmen lazım, bunun da Türkçesi şudur: Bilim yapmak lazım.

Türkiye 80 milyonun üzerinde insana ev sahipliği yapıyor. Tespitlerinizden, geniş kalabalıkların muhakkak eğitilmesi lazım, eğitim hayatî ehemmiyette bir konudur neticesi çıkıyor. Fakat bir taraftan da, bütün insanların benzer zeka düzeyinde olmadıkları, bütün insanlara aynı imkan ve kalitede eğitim ulaştırmanın pratikteki güçlüğü söz konusu.

Bu sadece Türkiye'nin problemi değil ki. Günümüz Avrupasına bakalım, bizdeki insanlar ne kadar farklıysa, oradakiler de farklı. Fakat bugünkü Avrupa'da eğitim sistemi o kadar iyi ki... V0eya 19. Yüzyıl Avrupası diyeyim, zira iki büyük dünya savaşı ve Nazizim, komünizm gibi insanı mahveden korkunç rejimler ilerlemeye ve bilime olan inancı sarstılar. Oysa 19. Yüzyıl'da, en basit halk tabakasının içinde dahi ilerlemeye ve bilime bir inanç, bilen adama, bilime, eğitime, üniversitelere, bilimsel cemiyetlere saygı vardı, merak vardı. Bu kişilerin öğrettiklerini öğrenme açlığı vardı. Hep söylüyorum ya, Darwin'in meşhur kitabı popüler bir kitaptır. Çay saatinde hanımlar tarafından okunuyordu ve hanımlar bunu tartışıyorlardı. Bizim yaratmak istediğimiz toplum bu olmalı.

Bilime ve bilgiye olan bu saygı ve öğrenme açlığı sizce neden köreliyor?

Birinci Dünya Savaşı'nda büyük bir felaket oldu, bu büyük felaket şu soruyu gündeme getirdi: Bizim medeniyetimiz buna neden mani olamadı? Üstelik Almanya gibi bir yerden çıktı bu harp.

Neden mani olamadı?

Rejim Kaiser'e bağlıydı ve Kaiser de akılsızdı.

Demokratik bir rejim söz konusu olsa böyle bir netice olmayacak mıydı?

Olmayacaktı. Demokrasi bunun önüne geçebilirdi.

Nasıl?

Birisi çıkıp, "Kardeşim, bu zırvalıktır, bunu yapmayalım" diyebilirdi. İkinci Dünya Savaşı da böyle çıktı. İkinci Dünya Savaşı da demokratik olmayan toplumların saldırganlığıyla çıktı, çünkü demokratik toplumlarda adamı ölüme göndermek zordur. Çünkü burada daha iyi bir yaşam vardır. Amerika halkının Vietnam Savaşı'na duyduğu antipatiyi böyle izah etmek mümkün. "Neden gidip ölelim" diyor, ki doğru. Fakat şöyle bir şey de var: Şayet birisi senin hürriyetini elinden almaya geliyorsa, medeniyetini tahrip etmeye geliyorsa o zaman bir bedel ödenmesi lazım.

İdealize ettiğiniz toplumu "demokratik toplum" değil de, "açık toplum" olarak tanımlamak daha doğru olabilir mi acaba sizce?

Aynı şey. Açık toplum da nihayetinde her şeyin konuşulabildiği bir toplum demek değil mi?

Demokratik olmak zorunda mı o toplum?

Evet, aksi mümkün değil. Nasıl yapacaksın ki? Tek kişi yönettiği zaman genellikle "Benim dediğim olsun" diyor.

Fakat son on yılda sayıları giderek artan bir toplum kesiminde demokrasiye olan inancın sarsıldığını siz de gözlemliyorsunuzdur. Zira, seçimle gelen otokratların yıldızlarının parladığı bir döneme tanıklık ediyoruz.

Evet ama, demokrasiye olan inancımız için bir şart koşmuştuk. Bilgisiz demokrasi olmaz. Eğer sizin halkınız bilime inanmıyorsa, çevresiyle temasa gelemiyorsa o zaman birisinden yardım isteyecektir, o zaman onlar için yapılacak en kolay iş bir babaya, alıştığı yere dönmektir. Ana baba kimdir? Bir yetişkinden söz ediyorsak şayet, seni yönetendir. Dolayısıyla birisinden medet ummak devreye giriyor bu defa. Dinler de bunun için çıkıyor. Allahtan medet umuyorsun, hayali bir şey olduğu halde. Hayali arkadaşlar arıyorsun, irrasyonel ümitler besliyorsun. Hayali arkadaşların ve irrasyonel ümitlerin olduğu yerde demokrasi olamaz. Demokrasi, medeni toplumların rejimidir. Ama hemen karşı örnek: Almanya'ya ne oldu? 1932'nin Almanya'sı dünyanın en

eğitimli toplumuydu hiç şüphesiz. Burada karşımıza şu çıkıyor: Kendilerine verilen eğitim 19. Yüzyıl'ın pozitivist eğitimiydi, bilimin yanılmazlığına inanmıştı halk. Ve Nazi Rejimi ben bilimsel bir rejimim diye ortaya çıktı; ırkçılık, sosyal Darwinizm vs. Ve halk dedi ki, "Yahu bu, bugüne kadar yaşadığımız kargaşadan daha iyi bir şeye benziyor." Günde ortalama 100 kişi öldürülüyordu Berlin'de 1932 senesinde. Hangi toplum buna tahammül edebilir. Dolayısıyla Alman halkı bir babadan ziyade, bir polis aradı. Birisi bu kargaşaya son versin, düzen gelsin istedi. Dolayısıyla soru şuraya geliyor: 21. Yüzyıl'da güvenlik güçleri gerekli midir? Niye polisimiz var, niye jandarmamız var, niye ordumuz var? Varlar, çünkü insanların büyük çoğunluğu rasyonel değildir. Sen ne kadar öğretirsen öğret bir yerde irrasyonel işler yaparlar.

İnsanlardaki bu irrasyonalitenin adeta doğal bir eğilim olduğu kanaatinde misiniz?

Evet, bu insanın doğal bir eğilimidir. Dahası, bu benim kanaatim değil. İnsanın irrasyonel bir varlık olduğunu biliyoruz. Bizim eğitimden maksadımız bunu minimize etmek, ama bunu her zaman yapamıyoruz. En kültürlü, en bilgili insanlar dahi zaman zaman irrasyonel olabiliyor. Pek çok seri katilin aynı zamanda son derece zeki insanlar olmalarını da bunun bir ispatı olarak görebiliriz. Demek ki bu irrasyonelizme karşı seni koruyacak bir şey lazım ve ne yazık ki o şeyin içinde de irrasyonelizm var.

Nedir o?

Mesela, ben hep diyorum ki, bugün bana Türk Silahlı Kuvvetleri bir görev verse ve dese ki, "Bu görevin sonunda senin ölme ihtimalin %99" Ben emredersiniz der ve bana emredileni yaparım. Bunu şöyle açıklayabilirim: Ben Türk Silahlı Kuvvetleri'ne güveniyorum, benim toplumumum bekası için bu gerekli, onların verdiği görev de benim toplumumun bekası için gerekli olduğundan benim bunu yapmam lazım, bu rasyonel bir açıklama. Ama bu açıklama benim davranışımın tamamı değil, yani tamamı olsa ben Türk Silahlı Kuvvetleri ile konuşurken durup dururken ayağa kalkmam. Bu da benim irrasyonel tarafım.

Ama burada biraz da yumurta-tavuk paradoksu misali bir hâl var karşımızda. Duygusallık ve rasyonalite genellikle çelişen ifadelermiş gibi kullanılır. Oysa, başkaları tarafından duygusal/irrasyonel gibi görünen bir davranışın aslında sizin cephenizde son derece rasyonel gerekçeleri olabilir. Yani, duygusallık da rasyonellik için yeter bir gerekçe midir sizce?

Benim ölüme gitmemin ne kadar rasyonel olduğu hususundaki cevabım, aslında sizin sorunuzun yanıtını da ihtiva ediyor. Ya da, bir Türk Silahlı Kuvvetleri generaliyle konuşurken, o beni görmediği halde ayağa kalkmamın rasyonel bir tarafı var mı sizce? Bu, tamamen benim 5 yaşımdan beri almış olduğum bir kültürün bana empoze ettiği bir davranış şekli.

Söylediklerinizde rasyonelliğin sübjektif olduğu neticesine varabilir miyiz?

Hayır. Çünkü bu yaptığım irrasyoneldir ve sübjektiftir. Benim bir generalle konuşurken, o beni görmediği halde, odada da kimse yokken ayağa kalkmam tamamen irrasyoneldir. Fakat, bu irrasyonellikler olmasa belki beni ölüme o kadar rahat gönderemez ordu.

O zaman sizin davranışınız, ordu nezdinde rasyonel bir eylem?

Ben zihnimde ölüme gitmeyi rasyonelize ediyorum; fakat bu durum benim için rasyonel değildir. Yani seni toplumunun çekeceği varsa çek git başka yere, niye hayatını yok ediyorsun?

Peki, rasyonalitenin mikro ve makro düzeyde iki farklı tanımı olduğunu söyleyebilir miyiz? Ya da sizin rasyonalite tanımınız nedir?

Rasyonellik, yaptığın işin belirli bir probleme senin açından çözüm getirmesidir.

Buradaki "Senin açından" ifadeniz, rasyonelliğin subjkektif olduğunun örtülü bir kabulü olmuyor mu?

Hayır. Mesela, bir mafya babası banka soyacak ve bir plan yapıyor, o yaptığı plan rasyoneldir. Ama adamın bankayı soymak istemesi rasyonel değildir, çünkü sonunda kendisine de zarar verir. Onu düşünmüyor ama planını yaparken çok rasyonel yapıyor. Şöyle düşün, biz bir banka soyacağız, alıyoruz karşımıza şehrin planını, bankanın planını, bankanın programını, bankanın

içerisindeki emniyet tesislerini... Ve bütün bunları elden geçirdikten sonra akılcı bir şekilde maksadımıza ulaşıyoruz. Bu çok rasyonel.

Fakat sonrasında şunu düşünmem lazım ki, benim peşime düşecekler. Tarihteki banka soyguncularına bakarsan, %99'u yakalanmış. Çok büyük bir ihtimalle yakalanacağım. E böyle bir aptallığı niye yapıyorum? İşte bu irrasyonel. Bu benim aldığım kültürün bir neticesi, yani ben adam gibi bir kültürde yetişmiş olsam bunu düşünmeyeceğim. Einstein o büyük dehasına rağmen niye banka soymayı düşünmüyor?

Bertolt Brecht düşünüyor ama.

Bertolt Brecht inançlı bir adam, Einstein değil. Einstein rasyonel bir adam. Bertolt Brecht medeni bir adam değil, ama Einstein medeni bir adam. İşte ayrımı burada yapıyoruz. Bu çok önemli. Sen toplumdan herkesin rasyonel olmasını bekleyemezsin, yapman icap eden şey bir orta yol tutturmak. O da şu: İrrasyonel kişileri rasyonel olanların aldığı kararların adam gibi olacağına ikna etmek... Bu da eğitimle olur.

Bu elitizm mi?

Bu, elitlerin yönetiminin kabul edilebilir hale getirilmesidir. Atatürk zamanında yapılan da tam manasıyla budur.

Peki elit kimdir?

Elit, toplumun genel düzeyinin üzerinde olan zümredir.

Buna kim karar veriyor?

Bunu kimse tespit etmiyor, bu kendiliğinden bir süreç. Toplumun bilgi düzeyi bir yerdeyse ve sen bunun çok üstündeysen, sen elitsin. Kimsenin bunu tartmasına, ölçmesine gerek yok, tabiat bunu ölçüyor. Dolayısıyla elitler birilerinin verdiği bir kararla elit olmuyorlar, yaptıklarıyla elit oluyorlar. Böyle bir mertebeyi kimse veremez, aldığın diploma da veremez. Kafandaki bilgi ancak bunu verebilir. Tekrar örnek verelim, Atatürk. Bundan daha güzel örnek mi olur?

Peki ya günümüz elitleri?

Çok az sayısı. TSK'yı da bir derece bu kategoriye sokabiliriz.

Neden? Kaliteli bir eğitim görmüşler, yaptıkları işi toplumun diğer kesimlerine nazaran daha iyi yapıyorlar. Dolayısıyla bu onları toplumun düzeyinin biraz üstüne çıkartıyor. Onun için topluma nazaran bir elit konumları var. Köylü çocuğunu alıyorsun, adam Harp Okulu'na giriyor, Harp Okulu'ndan bir çıkıyor İngiliz lordu gibi. Harp Okulu onu başka bir düzeye taşıyor. Rütbeler arttıkça, yetenekler onlara imkan verdikçe bakıyorsun bu adamlar giderek elitleşiyor; dahası kendi içlerinde de elitleşiyorlar. Kendi içlerinde bir grup sıyrılıyor, bir grup emekli oluyor, bir grup atılıyor, bir grup başarısız oluyor, ölüyor. Ben Hava Kuvvetleri'nde çok gördüm, tayyareyi kullanamıyor ve ölüyor adam. Onun için hep derim, "Hava Kuvvetleri aptalı kolay eler." Dolayısıyla çeşitli nedenlerden ötürü Ordu'nun içinde de bir elit kesim oluşuyor. Bu elit kesimin Orduyu yönetmesine engel olan çeşitli faktörler var, bu çeşitli faktörler bizim milli özelliklerimizden kaynaklanıyor.

"Elit" kelimesi, geçmişte de böyle miydi bilmiyorum, geniş halk kitleleri nezdinde negatif çağrışımı olan bir kelime. Bu durum elitin "elit" olma arzusuna mani olan bir husus mu sizce? Sakıp Sabancı'nın "Ben solcu oğlu solcuyum" dediğini hatırlıyorum.

Elite olumsuz bir değer yüklemek bugünün bir sakatlığı. Bugün "politikacı" dediğin zaman da çok iyi bir çağrışım yapmıyor. Halbuki toplumu yöneten insanların iyi anılması icap etmez mi? Türkiye'de elitin sıkıntısı şu: Elitin ne olduğunu bilmiyoruz. Yönetici elit zannediliyor. Halbuki böyle bir şey yok. Yöneticiler seçen mekanizma ortada. Yöneticiyi sen seçiyorsun. Sen neysen o adam da o, niye elit oluyor. Zengin neden elit olsun sadece parası var diye? Zır cahil zenginler var, dünyadan bihaber. Bunlar elit değil.

İyi ama elitler de yönetime talip değiller?

Her zaman öyle değil. Bazen bunlar arasından da yönetmeye talip adamlar çıkıyor. Yönetici olmayı, yönetmeyi cazip hale getirmek gerekiyor. Mesela, kısa süreli yönetimin söz konusu olması lazım. Politika meslek haline gelirse hiçbir elit bunu istemez.

Fakat şöyle bir itiraz gelebilir. Siyaset tecrübeli insanların

elinde olmalı. Peki siyaset kısa süreli yapılırsa bu tecrübeyi nasıl toplayacağız? Hep şu denirdi: Gromiko 24 sene Rusya Dışişleri Bakanı'ydı. Karşısındaki ABD Dışişleri Bakanını parmağında döndürüyordu, çünkü o zavallı 4 senedir orada. Bunun nasıl önüne geçeceğiz? Bunun önüne geçmenin yöntemi şudur: Yönetim tecrübesi sadece devlette değildir, başka yerlerde de yönetim tecrübeleri kazanılabilir. Mesela profesyonel diplomatlar vardır, bu adamlardan istifade edilebilir. Sen bilim ve teknoloji bakanlığı yapacaksın, profesyonel üniversite yönetmiş, fabrika yönetmiş, araştırma grubu yönetmiş adamları 4 sene orada kullanabilirsin. Mesela, Genelkurmay Milli Savunma Bakanlığı'na bağlansın deniyor. Ben bu konuyu arada bir komutanlarla konuşuyordum; diyorlardı ki, "Bu temelde doğrudur, Genelkurmay Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmalıdır. Fakat şöyle bir sorun var: Biz NATO toplantılarına gidiyoruz, orada ileri NATO ülkelerinin bakanları oturuyorlar, arkalarında Genelkurmay Başkanı oturuyor, fakat o bakanlar her şeye o kadar hakimler ki, o genelkurmay başkanını o bakanın yerinde oturtmaya gerek kalmıyor. Bizde durum böyle değil. Bizdeki bakan neredeyse hiçbir şey bilmiyor. Dolayısıyla bizim aleyhimize olur Genelkurmay Başkanı'nı Milli Savunma Bakanı'na bağlamak. Çünkü Milli Savunma Bakanı işini ciddiye almıyor."

Tekrar nereye geldik: İşini ciddiye almak demek, o işi öğrenmek demek. Öğrenmek de bilimsel bir faaliyettir. Bilimsel düşünen insanlara ihtiyaç var, her seviyede insanın, çöpçüsünden en üst yöneticine kadar, profesörüne kadar... Bilimsel düşünmek bilim yapmak değil, her duyduğuna inanmamak, yeni çıkan şeyleri öğrenmeye heves etmek, bunları eleştirel bir gözle değerlendirmektir.

BİLGİ ÇAĞINDA BİLGİNİN ÖNEMİ[1]

Üniversite, bir kütüphane etrafına toplanmış binalardan ibarettir

Shelby Foote (1916-2005)[1]

Öz

Bilgi canlı evriminin ayrılmaz bir parçasıdır ve insanlık ilk oluştuğundan bu yana bilgi çağında yaşamaktadır. Günümüzdeki "bilgi çağını" değişik yapan, bilgi üretim, depolama, kopyalama ve nakletme süreçlerinde son birkaç on yılda meydana gelen baş döndürücü gelişmelerdir. Ancak bu gelişmeler bir tehlikeyi de beraberlerinde getirmişlerdir. Günümüzde bilgi üretim hızı o denli artmıştır ki, depolama, kopyalama ve nakletme süreçleri bu hıza yetişememektedir. Üstelik bilginin çoğu sanal dünyada üretilmekte, depolanmakta, kopyalanmakta ve nakledilmektedir. Sanal dünyadaki bilgi alışverişi son derece küçük hacimler içinde gerçekleştiğinden, bu hacimlerin ne kadar kolay imha edilebileceklerini düşündüğümüz zaman bilginin geleceği için telâşlanmamak mümkün değildir. Bu nedenle tüm bilgi depolama işlemlerinin yalnız ve yalnızca sanal dünyaya emanet edilmesi akıllıca bir yol olarak görülmemektedir. Geleneksel

1 Amerikalı meşhur yazar ve Amerikan İç Savaşı tarihçisi

kütüphanelerin, arşivlerin ve müzelerin korunmaları, en azından görünürdeki gelecek için, kesin bir zorunluluktur.

Giriş: Bilgi hakkında

Bilgi, üreme sürecinin temelini oluşturduğu için canlıların ortaya çıkmasıyla birlikte ortaya çıkmış bir zenginliktir. Her üreyen canlı, kendisini oluşturan biyolojik programı yavrusuna verir ve böylece bir bilgi akışı oluşturmuş olur. Bilginin birebir naklinde meydana gelebilecek her türlü aksaklık, yavruda, atasına nazaran farklılıklar doğmasına ve dolayısıyla yavrunun atadan farklı bir canlı olmasına neden olur. Biyolojide mutasyon[2] dediğimiz bu olayın bir başka çeşidini kulaktan kulağa oyununu oynarken görebiliriz. Sıranın ilk başındakinin yanında oturanın kulağına "kaşık" olarak söylediği kelime en son oyuncunun ağzında meselâ "aşık", "âşık", "eşek" veya "küçük", "kaçık", "keçe" şekillerinden birine bürünüp oyuncuları hayrete düşürebilir. Kulaktan kulağa oyununda oyunu eğlenceli yapan bilgi iletişiminde meydana gelen aksaklıklardır.

Bilgi iletişimindeki aksaklık, her türlü çeşitliliğin ortaya çıkmasındaki temel âmillerden biri, belki de en temelidir. Her muntazam gelişme, bilgi akışındaki aksaklıkların etkisini giderek törpülemek suretiyle çeşitliliği azaltır. Bilgi akışındaki aksaklığın azalması, bilgiyi nakleden mekanizmanın karmaşıklığı ile ters orantılıdır. Basit mekanizmaların bilgi naklinde meydana gelebilecek bir aksaklık, birdenbire yavruyu atadan çok farklı hale getirir. Bunun nedeni şudur:

Diyelim ki elimizde *a* ve *b* öğelerinden oluşan bir *ab* mekanizması olsun. Bu kendini mükemmelen çoğalttığı zaman başka *ab*'ler ortaya çıkacaktır. Çoğalmada olabilecek herhangi bir aksaklık *a*'yı veya *b*'yi ortadan kaldırır, yavru da dolayısıyla *aa* veya *bb* olarak ortaya çıkarsa, ata ile yavru arasındaki fark birdenbire % 50 olur. Buna mukabil, çoğalmakta olan bir mekanizmanın yapısı on üyeli olup *abcdefghij* ile ifâde edilebilirse ve meselâ çoğalma ânında bu on üyeden yalnızca birinin çoğaltılmasında

2 Lâtince değişmek anlamına gelen "mutare" kelimesinden.

bir aksaklık oluşarak, diyelim ki yavru *abcdefghii* olarak ortaya çıkarsa, ata ile yavru arasındaki fark yalnızca %10 olur. Her iki durumda da yapının yalnız tek bir öğesi değiştiği halde, değişiklik oranları arasındaki fark muazzam olmuştur.

Sık yapılan bir gözlem, karmaşık yapıların çevrelerinde meydana gelen değişikliklere, basit yapılardan daha zor ayak uydurabildikleri, bu nedenle de değişikliklerden daha çok etkilendikleridir. Örneğin, Güney İngiltere'deki Salisbury düzlüğünde bulunan Stonehenge astronomik tapınağı dünyada türünün bilinen tek örneğidir. Halbuki Stonehenge'i inşa eden kültürün onun pek çok benzerini yaptığı muhakkaktır. Ancak bunlar korunmamıştır. Buna mukabil aynı kültürün ürettiği tek parçadan oluşan monolitlerden bol bol bulunmaktadır. Bunun nedeni Stonehenge'den birkaç taşın kaldırılması binanın işlevini yitirmesi için yeterli olduğu gibi, onu yaratmak için pek çok sayıda iri taş kütlesinin hazırlanması, taşınması ve yerleştirilmesi gerekmektedir. Bir monolit yapmak ise çok daha basittir ve monolitin orasından burasından kopacak parçalar onun işlevini yitirmesine neden olmazlar.

Ancak Stonehenge türü binaların başarısızlığı, yapılan başka binalarda, bina elemanlarını harçla birbirine tutturma ve karmaşık bir yapıya bir monolit özelliği kazandırma yollarını açarak yeni bina türlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Özetle bilgi ve bilgi nakli ilk canlı ortaya çıktığından beri olan şeylerdir. Bu açıdan günümüzün "bilgi çağı" olarak adlandırılması saçmadır, çünkü insanlığın "bilgi çağı" olmayan hiçbir çağı yoktur. Bu meselâ "sanayi çağı" terimi için böyle değildir, çünkü James Watt buhar makinesini keşfedene kadar fabrikalarda seri üretim yapabilecek makinelere hareket veren, yaygın kullanıma müsait küçük boylu ve pratik motorlar yoktu. Dolayısıyla bir sanayi seferberliği, dolayısıyla bir "sanayi çağı" olamazdı.

Ancak tüm bunlar çağımıza "bilgi çağı" adını verenlerce de bilinmeyen şeyler değildir. Peki ilk bakışta bize saçma gelen bu isim niçin seçilmiştir? Bunun basit nedeni, bilgi iletişiminde aksaklık meydana gelmesinin, genellikle arzu edilmeyen bir durum olmasıdır. Bunun için insanlar bilgiyi ürettikten sonra en iyi şekilde depolamak, kopyalamak ve nakletmek için sürekli

arayış içinde olmuşlardır. Çağımızı geçmiş zamanlara nazaran çok özel yapan şey, bilgi depolama, kopyalama ve nakletme mekanizmalarında son birkaç on yıl içinde meydana gelen baş döndürücü gelişmelerdir.

Bilgi üretimi

Bilgi üretimi genellikle daha önce üretilmiş bilgilerin muhtelif nedenlerle değiştirilmesi yoluyla olur. Yukarıda belirttiğim gibi, bu değişme mevcut bilgi kopyalanırken veya nakledilirken meydana gelen "kazalar" sonucunda istenmeden ortaya çıkan bir durumu yansıtabilir. Buna karşın, bazen bilgi dediğimiz şeyden memnun olmayabiliriz: Ya gerçeği yansıtmadığı kanısındayızdır ya da yansıttığı gerçekten hoşlanmamaktayızdır. O zaman bilgiyi değiştirmek için elimizden geleni yaparız. İlk halde doğru olmadığını sandığımız bilgiyi elimizden geldiğince gerçek bilgi haline dönüştürmeye çalışırız. İkinci halde de doğru olduğunu bildiğimiz bilgiyi bir yalana tahvil etmek için uğraşırız. Fakat her iki halde de bilgiye ihtiyacımız vardır.

İnsanlığın ortaya çıktığı 3 milyon yıldan yaklaşık 6000 yıl öncesine kadar bilgi sözle ifade ediliyor, duyularak veya görülerek öğreniliyor ve insan beyninin hafıza dediğimiz kısmında depolanıyordu. Genellikle bugün kabul edilen kurama göre, yazı ilk kez Sümer toplumu tarafından ticaretin ulaştığı düzeyin artık kişinin hafızasında tutulamayacak miktar ve karmaşıklığa varması sonucu icat edilmiştir. Bu ise ancak tarım toplumunun ortaya çıkmasından sonra mümkün olmuştur. Avcı toplumlar, besin kaynaklarının doğası gereği, çok sınırlı sayıda bireyin sürekli hareket halinde olduğu bir cemiyet modeli oluşturmuşlardı. Bunlarda bilgi, kısmen kalıtımsal (avcılık içgüdüsü), kısmen de icat edilen ve öğrenilen (avcılık teknikleri, silâhlar vb) imajlardan oluşuyordu. Avcının çocuğu (veya çırağı), avcılığın içgüdüsel olmayan kısmını babasına (veya ustasına) ve/veya babasının grubundaki diğer avcılara bakarak ve onlar taklit ederek öğreniyordu. Avcılık için gerekli beceri genellikle bir balerinin, bir akrobatın veya bir tiyatro artistinin öğrendiklerinden

daha karmaşık ve yüksek düzeyli değildir. Avcılığı ve tekniklerini öğrenmek için insan hafızası yeterlidir. Ancak avcı, bilgisini yalnızca o bilgiyi bizzat tatbik ederek nakletmez. Mesela, bir arkadaşına av yollarının en uygun noktalarını göstermek isteyen bir avcının bunu hele elindeki ilkel lisan imkânlarıyla yapması çok zordur. Onun için avcı toplumlar çok erken zamanlarda resim ve harita çizimine başlamışlardır. Resimler, hangi av türünden bahsedildiğini, haritalar ise avın nerede bulunduğunu ve oraya nasıl ulaşılacağını göstermede kullanılan haberleşme yöntemleridir. Her ilkel toplumda bu tür bilgi depolama, kopyalama ve nakletme vasıtalarını görüyoruz.[3]

Tarımın icadı, bir insanın bilmesi gereken bilgi miktarını avcı toplumlarındakine nazaran çok arttırmıştır. Bunun nedenlerinin en önemlisi tarımın insanları yerleşmeye ve bir arada yaşamaya zorlaması olmuştur. Bir arada yaşama iş bölümünü getirmiş, iş bölümü de haberleşme konularını çeşitlendirmiştir. Meselâ tohumlarını ne zaman ekmesi gerektiğini bilmek isteyen çiftçinin, ziggurat denen tapınaklarda oturan astronom-rahiplerin ürettikleri astronomik verilere ve bu verilerden türettikleri takvimlere ihtiyacı vardı. Hasadını toplayan çiftçi bu sefer bunu satmak zorundaydı. Bu satma işi, tartmadan paketlemeye, paketlemeden nakliyeye ve nakliyeden muhasebeye kadar çok geniş bir işler tayfı sunmuştu ona. Tüm bunları bir kişinin kafasında tutması mümkün değildi. Hele bir yerden diğerine gönderilen malların karışmaması için, sandıkların, bohçaların, çuvalların vs. bir şekilde "etiketlenmesi" gerekiyordu. Bu etiketleme işi için, nakliyecilerin aklına ilk kez nakledilen malın resmini çizmek gelmiş olmalıdır. Buğday naklediliyorsa meselâ bir buğday başağının resmi çiziliyordu ambalajın üstüne. Daha sonra çuvalları mühürlemek ihtiyacı doğunca mühürler üzerine muhtelif resimler çizilmeye başlandı. İlk *logogramların*, yani bir kelimeyi resmederek yazı yazmanın ilk adımlarının bu şekilde atıldığı sanılmaktadır.

3 İlkel toplumların harita ve resim kullanarak geliştirdikleri bilgi depolama, kopyalama ve nakletme teknikleri hakkında etraflı bir çalışma için bkz: Adler, B. F., 1910, *Karti Pervobitnikh Narodov: Trudi Geograficheskayo Otdleniya, Izvestiya Imperatorskayo Lubitelei Estestvoznaniya, Antropologiya i Etnografiya*, c. 119, VIII+679 ss. Şu eserde de bu konuda geniş bilgi mevcuttur: Harley, J. B. ve Woodward, D., yayına hazırlayanlar, 1987, *The History of Cartography*, cilt bir (Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean), The University of Chicago Press, Chicago, xxi+599 ss.

Logogramlardan *sileber* denilen hece sembollerinden oluşan işaretlere geçiş daha karmaşık olmuş olmalıdır, ama bunun nasıl olduğunu en güzel Mısır'ın hiyeroglifleri gösterir. Hiyeroglifte çizilen "resim" sırf bir kelimeyi değil, bir heceyi temsil ediyordu. Birkaç hiyeroglif yan yana getirilerek kelimeler oluşturulabiliyor, bu şekilde ses bilgisi korunup, nakledilebilir hale getiriliyordu. Bunun tek şartı, yazanla okuyanın, hiyeroglif sembollerine karşılık gelen seslerin neler olduğunu bilmeleriydi. Bunun da çok zor olmuş olmaması gerekir: Bugün meselâ eski Yunanlıların *β* harfine bugünkü gibi *v* değil de *b* değeri verdiklerini bir koyunun melemesini *β* ile tasvir etmelerinden anlıyoruz. İlk kez Rotterdam'lı hümanist Desiderius Erasmus (1469-1536) tarafından kapsamlı bir şekilde kullanıldığı için Erasmus yöntemi denen bu yöntemle pek çok sembolün ses değeri öğrenilebilir. Hiyeroglifleri ilk okuyan Jean-François Champollion'un (1790-1832), Rosetta taşı üzerindeki hiyeroglif metinde bir dikdörtgen içine alınmış bir kelimenin bir kral adı olabileceği ve bunun da muhtemelen Ptolemaios olması gerektiğini tahmin etmiş olması, tüm çözümün anahtarını oluşturmuştur.

Zamanla, sileberler içerisindeki semboller tek tek sesleri temsil etmeye başladılar ve bu suretle ilk alfabeler doğdu. Ancak Girit'teki ön-Yunanlılar okuma yazma işini ele alana kadar alfabelerde sesli harfler kullanılmamıştır. Bunun nedeni aynı alfabeyi kullanan insanların zaten aynı dili konuşuyor olmaları ve alfabe ile yazılan kelimelerin de nihayet o kelimeyi temsil eden ve bugün internet üzerinden *chat* için kullanılan kısaltmalara benzeyen bir "sembollü kısaltma" olmasıdır. Onun için İbranice ve Arapça gibi sesli harfi olmayan veya *alef* ve *elif* gibi bir tek sesli harfi olan ilkel alfabelerle yazılmış yazılarda, eğer okuyucu yazılan kelimeyi daha önceden duymamış ve yazılışını görmemişse okuyamaz. Örneğin, Arapça da mafsal (eklem) kelimesi ile mufassal (kapsamlı) kelimesi aynı harflerle yazılır. En tecrübeli Hebraist ve Arabistler bile eski metinlerde hiç tanımadıkları bir kelimeyle karşılaşınca bunu okuyamadıkları için, transliterasyonu yalnızca transkripsiyon ile sınırlamakta ve önlerindeki sessiz harflerin kullandıkları alfabedeki karşılıklarını yazmakla yetinmek zorunda kalmaktadırlar. İlk kez Yunanlılar sesli harfleri de alfabeye ilâve ederek gerçekten okunabilir bir yazı oluşturmuşlar,

bunu da Romalılar onlardan öğrenmişlerdir. Dolayısıyla, 1928'de Türkiye, prensipte yalnızca yazıya bağlı kalınarak doğru okunması imkânsız bir alfabeyi terk ederek, okunması mümkün bir alfabe sistemine geçmiştir. Arap harfi temelli eski Osmanlı alfabesinin, dilimiz için günümüzdeki Lâtin harfli Türkçe alfabeden daha uygun olduğu iddiaları yalnızca bir cehalet eseridir.

Yazının ortaya çıkması, ilk kez insan hafızasının tutabileceğinden çok daha fazla bilginin depolanmasına imkân tanımıştır. Bu da bir insan aklında tutulabilecek bilgiden çok daha fazlasının elden geçirilerek değiştirilebilmesini mümkün kılmıştır. Örneğin Aristo meşhur fizik kitabını yazmamış olsaydı, Galile yaptığı mekanik deneylerini yapmak ihtiyacını duymayacaktı veya Batlamyüs (Ptolemaios) meşhur coğrafyasını yazmamış olsaydı belki de Amerika'nın keşfi yüzyıllarca gecikecek, Asya ile Avrupa birbirlerini yakından tanıyamayacaklardı.

Kitabın yararını burada anlatmak gereksiz. Yaşamınızda olumlu ne görüyorsanız onun temelinde, kökeninde, gelişmesinde kitaplar içinde bulunan bilgiler vardır. Ancak bugün her istediği konuda her ellini attığında bir kitap bulabilen bizler, bunun belki de hep böyle olmuş olduğunu sanırız. Halbuki bizim anladığımız anlamda kitap çok geç keşfedilmiştir. Ninova'da Sir Austen Henry Layard'ın (1817-1894) 1847'de keşfettiği meşhur Asurbanipal (MÖ 685-627) kütüphanesinde bulunan 22 bin çivi yazılı tablet hemen tamamen din, hukuk ve ticaret hakkında olup, halkın okuması için üretilmiş metinler değillerdi. Zaten kütüphaneyi oluşturan Asurbanipal İlk Çağda okuması yazması olan nadir krallardan biriydi. O zamanlar halkın bilgisi neredeyse tamamen sözeldi. Okuma-yazma, devlet emrinde çalışan çok küçük bir kâtipler sınıfıyla sınırlıydı. Halk için kitap üretmek fikrinin ilk kez Atina tiranı Peisistratos'un aklına geldiği söylenir. Peisistratos, Karl Popper'in bir yazısından öğrendiğim üzere, yalnız politikacı değil, aynı zamanda yayıncıymış da.[4] Bu yayıncılığın çok özel bir yanı dünyada bilinen en eski yayıncılık kuruluşu olması. Tabiî yukarıda da değindiğim, gibi Peisistratos'tan önce de pek çok "kitap" yazılmıştı. Ancak bu kitapların hemen tamamı ya dinsel içerikli "kutsal kitaplardı"

4 Popper, K. E., 1987, Bücher und Gedanken: Das Erste Buch Europas: Auf der Suche nach Einer Besseren Welt'de, Piper, München, ss. 117-126. Popper'in bu yazısı Türkçe'ye de çevrilmiştir: Popper, K. R., 2001, "Kitaplar ve Düşünceler: Avrupa'nın ilk kitabı" *Dana İyi bir Dünya Arayışı*'nda, çeviren İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss. 115-125

ve yalnızca belli bir ruhban sınıfına hitap ediyorlardı veya politik antlaşma, vasiyet vb. metinlerle ticarî tablolardan ibarettiler. Belli bir bilgiyi halka nakletmek amacıyla kitap yayınlamak fikrini ilk kez Peisistratos'un düşünmüş olduğu sanılmakta. Peisistratos'un yayınlattığı kitaplar Homeros'un (M. Ö. 8.yüzyıl) destanlarından ve benzeri edebiyat eserlerinden ibaretti. Ama bu kitaplar tüm Yunanca konuşan toplum tarafından iyi bilinen hikâyelerden oluştukları için, metinlerin devamlı olarak el altında olması, onlar hakkında düşünmeye, onları eleştirmeye ve onların belki benzerlerini üretmeye insanları teşvik etti. Kısa sürede ilk nesir yazılı eserler de ortaya çıktı. Croiset'lerin meşhur *Yunan Edebiyatı Tarihi* adlı klâsik eserlerinde Alfred Croiset'nin bir tezi, nesir yazısının ilk kez eleştirel düşünmeyi yarattığı yönündedir. Croiset, nesrin yazılı metinleri belirli ve sık tekrarlanan formüllerden kurtardığını, yazılı metnin, düşünülen ve/veya gözlenen bir şey hakkında doğru bilgi nakletmek amacıyla yazıldığını vurgulamaktadır.[5] Nesir ile yazı, yalnızca bir din aracı veya sanat dalı olmaktan çıkarak bir haberleşme aracı haline gelmiştir. Haberleşme aracı olarak da yazılı metin naklettiği bilginin doğruluğu veya yanlışlığı nispetinde eleştiriye maruz kalmaya başlamıştır. Yazılı nesir metinlerinin herkesin satın alıp okuyabileceği kitaplar haline getirilmesi, kanımca insanlık kültür tarihinin en önemli aşamasıdır ve uygarlığın oluşum ve gelişimini mümkün kılmıştır. Bu nedenle uygar toplumlar yazılı nesir literatürleri en zengin olan toplumlardır. Örneğin, zengin bir edebiyata sahip Osmanlı toplumunun nesir eserleri bakımından son derece fakir olduğu gözlenmektedir.[6] Bu gözlem, bu İmparatorluğun 19. Yüzyıl başına kadar bir Orta Çağ İmparatorluğu şeklinde kalmış olması gözlemiyle uyum içerisindedir.

İlginçtir ki, bilim de halk kitabı diyebileceğimiz kitap türünün doğumundan hemen sonra doğmuştur.

5 Croiset, A. ve Croiset, M., 1914, *Histoire de la Littérature Grecque*, 2. cilt, Lyrisme—Premières Prosateurs—Hérodote, troisième édition, revue et augmentée: Fontemoing et Cie,Paris, ss. 487 ve sonrası.

6 Köprülüzade Mehmed Fuad (Köprülü, M. F.), 1928, Türk Edebiyatı Tarihi: Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul, 386 SS.+7 katlanır harita. Bu önemli eser Lâtin harfleriyle tekrar yayımlanmıştır, ama bu baskı içerisinde ne yazık ki haritalar konmamıştır: Köprülü, M. F., 1980, *Türk Edebiyatı Tarihi*, gerekli sadeleştirmeler ve notlar ilâvesiyle yayımlayanlar Köprülü, O. F. ve Pekin, N. Ötüken, İstanbul, XXIV+437 ss.

Bu dünya ve alternatif dünyalar

Bilimin ortaya çıkışı, insanoğlunun, bilginin *üretilebilir ve saklanabilir* bir zenginlik olduğunu keşfetmesiyle başlar. Bu keşif dönemi çok, ama çok uzun sürmüştür. O kadar ki, bilimle yaşadığımız dönemin yalnızca 2500 yıl olmasına karşılık, bilginin üretilebilir, edinilebilir ve saklanabilir olduğunun keşfi süreci neredeyse üç milyon yıl almıştır!

Yukarıda imâ ettiğim gibi, insanoğlu insan olduğundan bu yana bilgi çağını yaşamaktadır. Eğer insanı âlet yapan ve bunun yapılmasını öğreten bir hayvan olarak tanımlarsak, insan ilk baştan bu yana bilgi üretme, edinme ve depolama işini yapmaktadır. Ancak insan içinde yaşadığı doğanın kendi dışında bir varlık olduğunu keşfettiği zamandan itibaren onunla temas etmeye çalışmış, başlangıçta, bu doğaya kendinde bildiği özellikleri atfetmiştir. Şiddetli bir fırtınayı veya depremi öfke, güzel bir havayı ve bolluğu cömertlik, kendine sığınacak yer sağlayan mağaraları tabiatın şefkatli kucağı olarak yorumlamıştır. Aslında doğanın cansız ve düşüncesiz olduğu, ilk insanların düşünmedikleri ve kendilerini koruma açısından düşünemeyecekleri ve aslında düşünememeleri gereken bir gerçekti. Eğer insan henüz kendisini koruyacak hiçbir şeyi olmadığı çağlarda içinde yaşadığı doğada yalnız olduğunun bilincine varsaydı, sanırım korkudan yaşamını sürdüremezdi.

İşte bu aşamada insan aklının evrimsel bir aşaması olarak "yalan" keşfedildi. İnsan, kendi aklında senaryolar uydurarak bunları gerçekmiş gibi sunmanın ve başkalarını buna inandırmanın mümkün olduğunu öğrendi. Bu bir nevi "alternatif dünya kurma" işleviydi. Şöyle bir olay düşününüz: Bir avcı yakaladığı avı ailesine götürürken çok hoşuna giden, ancak paylaşılması gerektiğini de bildiği bir kısmı kendisi yesin. Grubunun tekdirine maruz kalmamak için, mağarasına geldiği zaman, eksik kısmın bir dalgınlık anında başka hayvanlar tarafından yenildiğini söyleyerek suçunu azaltma yolunu seçsin. Bu iş aslında gerçek dünyaya (yani eti kendisinin yediği dünyaya) alternatif bir dünya (eti aslında olmayan bir hayvanın yediği, aslında olmamış süreci içeren "hayalî" dünya) yaratma işlevidir.

Bu örneği meselâ bir yıldırım düşmesi olayına da genişletebiliriz. Yıldırım doğa içinde tesadüfen meydana gelen bir elektrik olayıdır. Ama bunun zararını gören ilkel insan bunu kendi kafasında yarattığı alternatif dünyadaki bir gücün öfkesine bağlar. Bilinçli olduğu varsayılan bu güç de bildiği tek bilinçli güç olan insana benzetilir. Sonra zihinde yaratılan bu şuurlu güce bir bir isim verilir: Meselâ Sümerlerde Enlil, Yunanlılarda Zeus, Romalılarda Jüpiter, Cermenlerde Thor... Bu şekilde bir yıldırım düştüğü zaman insan, yarattığı alternatif dünyada hemen bir neden de bulur: Yıldırım düşmüştür, çünkü fırtına tanrısı kızmıştır. O zaman tanrının kızgınlığını gidermek lâzımdır (ki bir daha yıldırım düşmesin, böylece yıldırımdan bir korunma mekanizması geliştirilmiş olsun). Bu nasıl yapılır? Kızmış bir insanın kızgınlığı nasıl giderilir? Onu okşayıcı tatlı sözlerle, belki verilecek hediyelerle... İnsan da kafasında var saydığı hayalî gücü yatıştırmak için ona dua etmeye, adaklar sunmaya başlar. Bu şekilde yalnız bir tanrı değil, onun çevresinde dua sistemleri, kurban ve adak yöntemleri oluşan, bunları düzenleyen ruhban sınıfları meydana gelen koca bir din oluşur. Bu çerçevede, anne ve babasından istekte bulunan çocuk gibi, büyümüş bir olgun insan da bu sefer tanrıdan veya tanrılardan istekte bulunur.

Gördüğümüz gibi, insanın zihninde yarattığı alternatif dünya, onun bu dünyadaki yaşamına yön vermeye, yani onu etkilemeye başlar. Bazı dinlerde hattâ insan kurban edilmesi geleneği gelişmiştir ki, bugün üç büyük din kabul edilen Musevîlik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığın temelinde dahî insan kurban edilmesi geleneğinin olduğunu bu dinlerin kitaplarında anlatılan İbrahim Peygamber'in oğlu İzak'ı (Musevi ve Hıristiyanlara göre) veya İsmail'i (Müslümanlara göre) kurban teşebbüsünden biliyoruz.

14. Yüzyıl'daki korkunç kara veba salgınına karşı hiçbir tedbirin alınamamasının nedeni, bu dünyada meydana gelen doğal bir olaya, alternatif dünyada alınan tedbirlerle karşı çıkma teşebbüsüdür. Veba, bu dünyanın doğal bir olayıdır ve bu dünyadan edinilecek bilgiler üzerine kurulacak bir tıp bilimi ile bertaraf edilebilir (ki sonunda öyle olmuştur). Bunu alternatif dünyadaki hayalî tanrı veya tanrılara dua ile yapmaya kalkarsanız hiçbir

sonuç elde edemezsiniz. 14. Yüzyıl'dan hemen sonra Rönesans ile Avrupa'da dinin otoritesinin sallanmasında, büyük, küçük, iyi, kötü, inançlı, inançsız herkesi ayırım yapmadan etkileyen Kara Ölüm karşısında din adamlarının çaresiz olduğunun görülmesi ciddî bir rol oynamıştır.

Bilimin ortaya çıkışı

Bilimin ortaya çıkışına, alternatif dünyaların, bu dünyadaki yaşam kalitemizi arttırmada kifayetsiz olduğunun fark edilmesi neden olmuştur. İlk Çağ Yunanlıları, Zeus'a ne kadar boğa kurban edilirse edilsin, fırtınaların karada ve denizde afetler yaratmaya devam ettiklerini, Poseidon'a ne kadar yakarılırsa yakarılsın, depremlerin şehirleri insanların başına yıkmayı sürdürdüklerini görerek, bu tanrılara ve sözüm ona onlara ulaşmayı sağlayan dinlere olan inançları azalmıştır.

Eski Çağ literatürü, Miletos'lu Tales'in (olgunluğu MÖ 575: Mısır'a gittiğini ve orada, Nil sellerinden sonra kadastrocuların arazi tespitlerini yenilerken bazı geometrik kurallar kullandığını görerek bunların aslında ispat edilebilecek ilişkilerin ifâdeleri olduğunu fark ettiğini yazar. Tales ispat edilebilecek bu ilişkileri teorem haline getirmiş, bu bilgiye de bu dünya dışından hiçbir müdahale yapılmadan, yani alternatif bir dünyadan medet umulmadan varıldığını göstermiştir.

Bu çok önemli bir adımdı, çünkü Tales'e, başkaları tarafından tanrılardan medet umularak çözülmesi düşünülen sorunlara da yalnızca insanın olanaklarını kullanarak çözme girişiminde bulunmak cesaretini vermiştir. Bu şekilde Tales, fırtınalara, depremlere vb. olaylara da doğal çözümler aramaya başlamıştır. Elimize geçen belgeler, Tales'in depremlere şöyle bir neden önerdiğini yazıyor: Dünya bir tepsi gibi düz olup her şeyin temel unsuru olan su üzerinde yüzen bir diskten ibarettir. Bu suda, yani okyanusta, şiddetli bir fırtına olduğu zaman bu disk de sallanır ve biz bu sallantıyı deprem olarak algılarız.

Tales bu fikirleri kuşkusuz Mısır'dan ve Mezopotamya'dan

öğrenmişti. Ama oralarda bu fikirler binlerce yıldan beri geçerliliklerini koruyan dinsel efsanelerin parçalarıydılar. Tales'in orijinalliği, bu fikirleri yalnızca varsayımlar olarak ele alıp bunların gözlemle denetlenmesini istemesiydi. Bunu hemşehrisi, arkadaşı ve hattâ belki de bir tür öğrencisi olan Anaksimandros'a anlatarak, Anaksimandros'tan eleştiri istemiş olmalıdır; çünkü Anaksimandros derhal biri gözlemsel, diğeri ise tamamen mantıksal iki itirazda bulunmuştur: 1) Dünyamızı oluşturan taşlar suda yüzmezler. Dolayısıyla dünyanın su üzerinde yüzen bir disk olduğu varsayımı bu gözlemle çelişir. 2) Bir an için bu gözlemsel itirazı düşünmesek bile, dünyanın altındaki suyu ne tutmaktadır sorusuna nasıl cevap verebiliriz? Ona bir cevap bulunsa bile, bu sefer suyun altındaki desteği tutan destek nedir sorusu karşımıza çıkar. Böylece problemin, bir çözüme hiç yaklaşılamadan sonu gelmeyen bir geri çekilmesiyle karşılaşırız ki, bu mantıklı bir yaklaşım olamaz. Bunun üzerine Tales, Anaksimandros'a kendisinin bir çözümü olup olmadığını sormuş olmalıdır ki, Anaksimandros şu tarihî cevabı vermiştir: "Dünya boşlukta duruyor." Tales niçin böyle düşündüğünü sorunca, Anaksimandros "Çünkü dünyanın oraya veya buraya gitmesi için bir neden yok." demiştir.

Bu muhteşem cevap, hiç kuşkusuz, insan aklının tarihte atabildiği en büyük adımdır.[7] Bu adım o kadar büyüktür ki yanında Newton'un veya Einstein'in buluşları bile pek mütevazi kalır. Anaksimandros, Tales'in dünyanın suyun üzerinde yüzdüğü fikrinin, problemin çözümüne hiç yaklaşılamadan sonu gelmeyecek bir sorgulamaya neden olacağını görerek çok radikal bir çözüm önermiştir. Önerdiği çözüm, büyük düşünürün "aşağı", "yukarı", "yana", "öne" gibi kavramların tamamen bağıl kavramlar olduğunu kavrayarak dünya dışındaki evrende bu kavramların hiçbir anlamı olamayacağını anlamış olduğunu gösterir. Dolayısıyla dünyanın altı, üstü, önü, arkası, olamaz. Bu nedenle de dünyanın "aşağı" düşmesi gibi bir şey bahis konusu değildir. Onun için dünya boşlukta durabilir. Üstelik dünyanın boşlukta

---

7 Anaksimandros belki de gelmiş geçmiş en önemli insanoğludur. Bu büyük adam, yaşamı ve eseri hakkında bkz: Heidel, W. A., 1921, Anaximander's book, the earliest known geographical treatise: *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences*, v. 56, pp. 239-288; Kahn, C. H., 1960, *Anaximander and the Origins of Greek Cosmology*: Columbia University Press, xii-i+[i]+249+[1] ss; Conche, M., 1991, *Anaximandre—Fragments et Témoignages*: Épiméthé, Presses Universitaires de France, Paris, 252+[1] ss; Schmitz, H., 1988, *Anaximander und die Anfänge der griechischen Philosophie*: Bouvier, Bonn, V+79 ss.

durduğu fikri gözlemle denetlenebilir de. (Gerçekten de bu denetleme daha sonra yapılmış ve doğru olduğu görülmüştür).

Dünyanın boşlukta durduğu fikri o kadar muhteşem bir fikirdir ki, bunu daha sonra *Tevrat*'ın *Eyyûb* kitabının 26. bölümünün 7. beytinde tekrar görüyoruz:

Kuzeyi boşluğun üzerine çekti

Dünyayı hiçliğin üzerine astı

Dinsel geleneğe göre Tanrı'nın ilham ettiği düşünülen bu kitap, gerçekte Anaksimandros'tan bir yüzyıl sonra yazılmıştır ve hiç kuşkusuz, burada alıntılanan beyit Anaksimandros'un sözlerinin bir iktibasından başka bir şey değildir! Bunu şuradan anlıyoruz ki, bu sözler Eyyûb'un kitabında sırıtmaktadır. *Eyyûb* kitabının yazarı olan kişi Anaksimandros'un yazdığını bildiğimiz kitabıyla Akdeniz dünyasına yayılan bu sözlerini duymuş ve bu kadar muhteşem bir düşüncenin ancak bir tanrı tarafından gerçekleştirilebileceği düşüncesiyle bunları kitabına almıştır. Ancak kitabının geri kalan kısmının bu muhteşem düşünce düzeyinde olmadığı görülmektedir ki, zaten *Tevrat*'ın değişik kişiler tarafından yazılan ve yer yer birbiriyle çelişen Orta Doğu putperest din geleneğinin ürünü metinlerden oluştuğu 19. Yüzyıl'dan beri yapılan detaylı tarihsel ve metin eleştirisi araştırmalarıyla ortaya çıkarılmıştı.[8]

---

8 *Eyyûb* kitabının eski İbrani şiir geleneğinin en güzel örneklerinden biri olduğu söylense de, metnin elimizdeki durumu, papirüs ve deri üzerine yazılan metin parçalarının daha sonra bilgisiz kopyacılar tarafından gelişigüzel çoğaltılmış olması nedeniyle çok fenadır. Eyyûb, *Tevrat*'ın peygamberlerden sonra gelen azizlerle ilgili kısmında (=*Ketubim*) yer alır, ancak değişik *Tevrat* geleneklerinde *Ketubim* içindeki yeri değişiktir. Aslında Eyyûb diye bir kişinin yaşayıp yaşamadığı bile belli değildir. Babil Talmud'unun *Nesikin* (=Zararlar) kısmının (=*sedarim*) "Son Kapı" (=*Baba Bathra*) adı verilen bölümünde (*Mişna* risalesi) bildirilen bir geleneğe göre, Eyyûb hikâyesi ders alınması gereken bir masal olarak sunulmuştur.

Tüm bu belirsizliklere rağmen, kitabın MÖ 4. Yüzyıl'da yazıldığı kesindir. 26. Bölüm'deki 7. beytin kendisinden önce ve sonra gelen beyitlerde de Anaksimandros'un fikirlerine benzeyen, ancak onların yanlış anlaşılmasından türediği izlenimini veren ifâdelerin yer alması (örneğin, Ay tutulmasının bulutların Ay'ı örtmesiyle açıklanması), kozmoloji ile ilgili beyitlerin Anaksimandros'un eserinden mülhem olduğu izlenimini güçlendirmektedir. Eyyûb kitabının metnindeki sorunlar için bkz: Torczyner, H., 1920, *Das Buch Hiob— eine kritische Analyse des überlieferten Hiobtextes*: R. Löwit Verlag, Wien ve Berlin, IX+[I]+342 ss. Genel ve güzel bir yorum için bkz: Dhorme, P., 1926, *Le Livre de Job*, deuxième édition: Étude Bibliques, Librairie Victor Lecoffre, Paris, CLXXVIII+611+[I] ss. Eyyûb kitabı en geniş olarak MÖ 600 ile 200 arasına tarihlenmekte ise de en yetkili tarihçiler, bu aralığı 400-300 olarak kabul ederler. Bu konuda

Ancak Anaksimandros'un çözümü, bu sefer depremlerin kökeni sorusunu cevapsız bırakmaktadır. Gerçekte Anaksimandros bu soruya Tales'inkinden değişik fakat daha kapsamlı bir cevap vermiştir. Bu cevap, aynı zamanda Miletos civarında görülen fosillerin kökenini de açıklayan bir cevaptır. Anaksimandros, Miletos civarında bugün denizlerde yaşayan canlılara benzeyen canlı kalıntılarının kayaçlar içerisinde bulunduğu ve (Büyük Menderes deltasının sürekli ilerlerlemesi nedeniyle —ki bunu Anaksimandros bilemezdi) eskiden suyla kaplı yerlerin karalaştığı gözlemlerinden hareketle denizlerin sürekli bir çekilme içerisinde olduklarını, bir diğer deyişle, dünyamızın giderek kuruduğu kanısına varmıştı. Bu yüzden kuruyan dünya giderek gevrekleşiyor ve gevrekleşip kuruyan kayaçlar zaman zaman ufalanarak çöküntülere ve depremlere neden oluyorlardı. Üstelik bugünkü sürekli su çekilmesi, eskiden her yerin sularla kaplı olduğuna işaret ediyordu. Eğer bu böyleyse, diyordu Anaksimandros, ilk canlılar insan olamazlardı. İlk canlılar bir tür balığa benzer şeyler olmalıydılar. Bunlar daha sonra kabuklu kara canlılarına dönüşmüş, onlardan da sonunda insanlar türemişti. Bu şekilde Anaksimandros yaşamın evrimi konulu ilk kuramın da kurucusu olmuştu.[9]

Anaksimandros, dünyamızın davul şeklinde olduğu kanaatindeydi. Bu davulun yüksekliği ile çapı arasındaki oran 1/3 idi. Anaksimandros'a göre davulun bir yüzünde biz yaşıyorduk; diğer yüzünde yaşayanlar olabileceğine, ama bu konuda bilgimiz olmadığına da değindiği söylenir Anaksimandros'un.

Anaksimandros astronomik bir model de geliştirmiştir. Davul şeklindeki dünyanın çevresinde tekerlek şekilli içi boş borulara benzer bulutlar farz etmiş, bu bulutların içlerinin de ateşle dolu olduğunu varsaymıştı. Bu tekerlek şekilli, buluttan borulardaki deliklerden içlerindeki ateş görülüyor, biz de bunları yıldızlar olarak algılıyorduk.

Anaksimandros'un fikirleri muazzam bir kozmoloji oluşturur. Anaksimandros tüm mitolojilerin ve dinlerin kabul ettiği

---

bkz. Fox, R., L., 1991, *The Unauthorized Version—Truth and Fiction in the Bible*: Vintage Books, New York, özellikle ss. 88 ve 410.

9 Bu konuda benim şu kitabıma bkz: Şengör, A. M. C., 2004, *Yaşamın Evrimi Fikrinin Darwin Dönemi Sonuna Kadarki Tarihi*: İTÜ Yayınevi, İstanbul, 187 ss.

"dünyanın yaradılışı" fikrini de mantıksız bulmuş olacak ki, reddetmiştir. Ona göre her şey "sınırsızdan" (=*apeiron*) geliyordu. Yani evrenin ne başlangıcı ne de sonu vardı (herhalde başlangıcının olduğu fikrinin, başlangıçtan önceki şeyin başlangıcı sorusunu davet ederek yine problemi çözüme yaklaştırmayan bir sürekli sorgulama sürecini başlatacağını görmüş olmalıydı).

Anaksimandros aynı zamanda doğa olaylarının belirli kanunlara göre cereyan ettikleri fikrini de ilk kayda geçiren insanoğludur.

Bu şekilde Tales ve Anaksimandros, bugün bilim diye bildiğimiz faaliyetin ilk habercileri olmuşlardır. Onların kendimiz, çevremiz ve içimizde yaşadığımız evren hakkında sorulan sorulara verdikleri cevapların, dinlerin, mitolojilerin vb. verdikleri cevaplardan farkı, bu cevapların kendi içlerinde mantıken tutarlı ve gözlemle denetlenebilir ifâdeler olmalarıdır.

İlginç olan, Yunan literatürü tarihçilerinin Anaksimandros'un kitabını ilk nesir eser kabul etmeleridir.[10] Fikirlerini kitap haline getirerek yaymak düşüncesi hiç kuşkusuz Peisistratos'tan İyonya'ya gelmiş bir gelenektir. Atina'da Homeros destanlarını halka ulaştırmak için ortaya çıkan "halk kitabı" kavramı, Miletos'ta bir bilim insanının düşüncelerini halkıyla paylaşmak için başvurduğu bir vasıta halini almıştır. Anaksimandros'tan sonra bilimsel kitap yazma geleneği hızla gelişmiş ve hemen her önemli Yunan düşünürü bir veya birkaç kitap yazmıştır.

İskenderiye Kütüphanesi ve Museion: İlk uluslararası araştırma merkezi

İlkçağ'da Anaksimandros ve belki de çağdaşı Perekides gibi yazarlarla başlayan nesir kitap yazma alışkanlığı sonucu gelişen gelenek ve Peisistratos'un kurduğu yayıncılık geleneği birleşerek Yunanlılardan önce hiçbir toplumda görülmemiş bir okuma-yazma ve kitap üretme geleneği başlattı. Böylece sayıları hızla artan kitaplar, belki de ilk kez Asurbanipal'in farkına varmış

10 Aslında bu konuda 19. Yüzyıla kadar inen bir tartışma vardır. Tartışmanın temeli, Anaksimandros'tan önce Perekides veya masalsı bir kahraman olan Kadmus'un ilk nesir yazısını yazıp yazmadıklarıdır. Ama elimizdeki kesin tarihsel veriler Anaksimandros ile ilgilidir. Bu konuda da Croisset'lerin eserinde işaret edilen sahifelere bkz.

olduğu bir sorun, daha doğrusu bir ihtiyaç ortaya çıkardı: Bu kitapların içerdiği ve bir insan hafızasının saklamasına imkân olmayan bilgi nasıl depolanacak ve insanların kullanımına en etkili bir şekilde nasıl sunulacaktı? Bunun cevabı büyük bir kütüphane kurmak ve onu tüm araştırıcıların kullanımına açmaktı. MÖ 3. Yüzyıl başlarında kurulan muhteşem İskenderiye Kütüphanesi ve onun yanında yer alan araştırma kurumu *Museion* (=İlham Evi) bu ihtiyacı karşılamak maksadıyla meydana getirilmişlerdir.[11]

İskenderiye Kütüphanesi'nin insanlığın entelektüel tarihinde ve kültürel gelişmesinde eşsiz bir yeri vardır. Büyük İskender'in (MÖ 356-323) imparatorluğunun, kendisinin ölümünü takiben ordu komutanları arasında paylaşılmasından sonra Ptolemaios'un payına Mısır düşmüştü. Burada, Ptolemaios Krallığı'nın kuruluşunun hemen başlarında ya I. Ptolemaios (Soter) (MÖ 367-283) veya II. Ptolemios (Filadelfus) (MÖ 309-246) dev bir kütüphane ve araştırma kurumu (Museion) kurdu. Bu kurum, krallığın başkenti olan İskenderiye'deydi. Daha İlk Çağ'da kütüphanenin şöhreti destansal boyutlara ulaşmıştı. İlk Çağ dünyasının hemen tüm eserlerinin burada toplandığı rivayet edilir. Araştırma kurumunda çalışan bilginler, en eski metinlerden başlayarak tüm kitapların eleştirel yayımlarını yaptılar ve bu suretle metin eleştirisi geleneğini başlattılar (baskının olmadığı toplumlarda, kitaplar elden ele kopyalandığı için, yanlışlar sürekli birikiyordu. Metin eleştirisinin amacı, ilk yazarın elinden metnin nasıl çıktığını saptamaktır). Sonra, günün birinde bu dev kütüphane bir felâket sonucu tahrip oldu. Karanlık çağların bu kütüphanenin (ve Bergama'daki gibi daha küçük benzerlerinin) ortadan kalkmasıyla başladığı söylenir.

Gelgelelim, tarih araştırmaları, durumun geleneğin bizlere bildirdiği gibi olmadığını ortaya koyuyor. Columbia Üniversitesi klâsikler ve tarih profesörü Roger S. Bagnall, Amerika Felsefe Derneği'nin (*American Philosophical Society*) dergisinin (*Proceedings*)

11 İskenderiye Kütüphanesi için bkz: Canfora, L., 1990, *The Vanished Library—A Wonder of the Ancient World*: University of California Press, Berkeley, IX+205 pp. Eski İskenderiye'nin ve tüm içerdiklerinin en güzel ve en kapsamlı tasviri Peter Fraser'in muhteşem kitabıdır: Fraser, P. M., 1972, *Ptolemaic Alexandria*, c. I Text (xv+[i]+812 ss.+ 1 katlanır harita); c. II Notes (xiii+1116 ss.); c. III Indexes ([i] +157 ss.): At the Clarendon Press, Oxford. İlk Çağ kütüphaneleri için genel olarak bkz: Balcı zade Tahir Harimi, 1931, *Tarihi Medeniyette Kütüphaneler*: Vilayet Matbaası, Balıkesir, 571 ss.; Yıldız, N., 1985, *Eskiçağ Kütüphaneleri*: Marmara Üniversitesi Yayınları No. 421, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 3, İstanbul, XV+460 ss.

Aralık 2002 sayısında yayınladığı "Alexandria: Library of Dreams" (İskenderiye: Rüyaların Kütüphanesi) başlıklı yazısında —kütüphanenin eşsiz önemini asla küçümsemeden— İskenderiye Kütüphanesi'nin dilden dile dolaşan ihtişamda olmuş olmasının imkânsızlığını savunuyor.[12] Kütüphanenin kitap stokunun 700 bin ruloyu (o zaman kodeks tipi, yani ciltli kitap henüz icat edilmemişti) bulduğunu iddia edenler bile olmuş (ör. Aulus Gellius, 125-?180'den sonra, bize ulaşabilen tek eseri *Attika Geceleri*'nde). Kütüphanenin rulo zenginliğini dile getiren rakamlar genellikle 400 bin ile 200 bin arasında değişiyor. Ancak, şöhretli bir tarihçi eski Yunan'da üretilmiş eserlerin bize ancak kırkta birinin ulaştığını tahmin etmişti. Bu da toplam eser miktarının 10 ile 15 bin rulo arasında olmasını gerektiriyor. Diyelim ki bunun on katı bir yanılgı payımız olsun. Yine de İskenderiye Kütüphanesi'nin geleneklerin bildirdiği kitap sayılarına ulaşamıyoruz.

Kütüphanenin Sezar'ın (MÖ 100-44) M.Ö. 48'de sevgilisi ve müttefiki VII. Kleopatra (MÖ 69-30) ile birlikte İskenderiye Limanı'nda, Kral XIII. Ptolemaios (MÖ 61-47) ve Kraliçe IV. Arsinoe (MÖ 67-41) karşısında yaptığı deniz savaşı esnasında kazayla yandığı söylenir. Başkaları ise kütüphanenin tahribi suçunu cahil Hristiyan papazlarına yükler. İslâm'ın ikinci halifesi Hz. Ömer'in (581?-644) bile İskenderiye Kütüphanesini imha ettirdiğini iddia edenler çıkmıştır. Bu yıkımın, insanlık tarihinin en büyük felâketi olduğu yaygın bir kanıdır. Ancak Bagnall kütüphanenin tek bir saldırıyla, hattâ birkaç saldırı veya kaza ile yok olmuş olması ihtimalini zayıf buluyor ve bu tezlere karşı İskenderiye'nin nemli ikliminde papirüs rulolarının bir veya iki yüzyıldan çok yaşamasının mümkün olmadığı tezini ileri sürüyor. Kütüphaneyi ayakta tutabilmek için çok büyük bir kopyacılar personeline ihtiyaç olduğunu, papirüs rulolarının sürekli yenilenmesi gerektiğini söylüyor. Roma İmparatorluk idaresinin Kütüphaneye ihtiyaç duyulan miktarda personel temin ettiğinin veya yeni kitaplar alınması için bütçe ayırdığının hiçbir verisi yok elde. Bagnall'in vardığı sonuç, İskenderiye Kütüphanesini ihmalin ortadan kaldırdığı. Yani İyonya Aydınlanmasını Roma'nın yaşatamadığı. Giderek fakirleşen ve barbar akınları ve göçleri

12 Bagnall, R. S., 2002, Alexandria: Library of Dreams: *Proceedings of the American Philosophical Society*,v. 146, pp. 348-362.

altında giderek çöken Roma, kütüphaneleri ve araştırma kurumlarını ihmal etti. Halk giderek entelektüel faaliyetten uzaklaştı ve sonunda koca Roma barbar kabilelerinin darbeleri altında ve Hristiyanlığın yalancı cennetinde yok oldu gitti. Avrupa, Orta Çağ'da bir cahiller cehennemi oldu.

İskenderiye Kütüphanesi'nin bu acıklı sonu, bana dünyamızın bugün içinde bulunduğu durumu hatırlatmaktadır. Aydınlanmadan giderek uzaklaşan dünya da kütüphanelerini, üniversitelerini, araştırma kurumlarını ihmal etmeye başladı; ihmal etmekle kalmadı, onları faal bir şekilde tahrip yoluna saptı ve aynen çöküşteki Roma gibi, halk, yazılı ve sözlü medya, vurdumduymaz oldu; bazı işadamları, köşe yazarları da bu tahribi planlayan hükûmetlere alkışta ifadesini bulan tam bir gaflet (ve kısa görüşlü çıkar) yarışında. Bu işin sonu nereye varır? Biz kendimizi batırmakta direnirsek, bizi kim kurtarır? (En uygar bildiğimiz Avrupa bile Jürgen Habermas veya Paul Feyerabend gibi bilim ve akıl düşmanlarını büyük felsefeci diye alkışlar oldu!) İşte İskenderiye Kütüphanesi'nin ve araştırma kurumunun çürümesine izin veren Roma'nın acıklı sonu. Tarih, ders almasını bilene derslerle doludur.

Sanal dünya

Ancak günümüzdeki tehlike, yalnızca cehaletin eline geçen ve entelektüel kurumları ihmal edilen dünya değildir. Bilgisayarların son yarım yüzyılda gösterdiği baş döndürücü gelişme bir başka tehlikeyi ortaya çıkarmıştır: Sanal dünya.[13] 19. Yüzyıl'ın ortasında ölmüş olan büyük doğa bilimci Alexander von Humboldt'un (1769-1859) yaşamı boyunca elli bin mektup yazmış olduğundan bahsedilir. Bunların bazıları Berlin içindeki arkadaşlarına uşağı Siegfried eliyle gönderdiği kısa notlardan ibarettir; yani bugünkü telefon konuşmalarımıza karşılık gelirler. Gönderdiği bu mektupların pek çoğu saklanmış, onların da hatırı sayılır bir miktarı derleme kitapları içerisinde yayımlanmıştır. Bugün Alexander von Humboldt'un mektuplarını okumak isteyen her

13 Bu konuda bkz: "Essay on Benefits and Dangers of Virtual Reality." 123HelpMe.com. 19 Jan 2008 <http://www.123HelpMe.com/view.asp?id=11033>.

araştırıcı, ya bu eserlerde bu mektupların bazılarına kolayca ulaşır veya biraz daha zorlanarak mektupların korunduğu, meselâ Münih'teki Deutsches Museum kütüphanesi gibi arşivlere başvurarak yayımlanmamış olanların kopyalarını edinebilir. Benzer bir şekilde Charles Darwin (1809-1882) ile Alfred Russel Wallace'ın (1823-1913) 1857 yılında jeolog Sir Charles Lyell (1797-1875) ve botanikçi Joseph Dalton Hooker'ın (1817-1911) ortak çabaları ile *Linné Derneği* Dergisi'nde yayımlanan çağ açıcı makalelerinin nasıl ortaya çıktığı, yalnızca Darwin, Lyell ve Hooker arasında teati edilen ve genellikle uşaklar vasıtasıyla taşınan mektup ve notlar sayesinde anlaşılabilir. Büyük bir şans eseri bu mektup ve notlar korunmuş ve yayımlanmıştır.[14]

Fakat yaşamının hatırı sayılır bir kısmını internet üzerinden elektronik posta ile haberleşmekle geçiren bizleri düşününüz: Kaç tanemiz yazdıklarımızı ve bize yazılanları biriktirmekteyiz? Pek nadiren, yerbilimleri dünyasının en büyük isimlerinden olan jeofizikçi Dan McKenzie gibi kişiler, başından bu yana yazdıkları tüm elektronik postaları arşivlemek zahmetine katlanmışlardır. Çoğumuz bunu yapmamaktayız ve o haberleşmelerde teati edilen bilgilerin çoğu yok olup gitmektedir. Kaçımız, yazdığımız bilimsel makalelerin metinlerinin muhtelif aşamalarını muhafaza ederiz? Yayımlanmış bir çalışmanın bilgisayardaki ham metni bazen tek bir tuş vuruşuyla bir daha ele geçmemek üzere kaybolup gider.

Elektronik bilgi depolamak o derece kolay ve o derece ekonomik bir hale gelmiştir ki, milyonlarca ciltlik bir kütüphane bugün bir bavula sığdırılabilir. Ama bir bavulu yok etmek, boyutları neredeyse bir mahalle büyüklüğüne ulaşmış bir kütüphaneyi yok etmekten çok, ama çok daha kolaydır. *High-tec*, yani yüksek teknoloji, yaşamımıza daha birkaç on yıl öncesinde hayâl dahi edemeyeceğimiz kolaylıklar katmıştır. Ama bu kolaylıklar bir o kadar da yüksek risk faktörlerini beraberinde getirmektedir. Bilgi depolamak, kopyalamak ve nakletmek ne kadar kolaylaşmışsa, bilgiyi silmek veya sahte bilgiyle değiştirmek de bir o kadar kolaylaşmıştır. Günümüzün bilgi çağının en önemli sorunlarından biri, hızla gelişen ve toplum tarafından öğrenilme hızı gelişme hızının çoktan gerisinde kalmış olan teknolojinin,

14 Bu konuda künyesi yukarıda 10. notta verilen benim kitabıma bkz.

bilgi depolama, kopyalama ve nakletme mekanizmalarını nasıl etkileyeceğini anlayabilmektir. Bu nedenle teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin, en az birkaç eski stil kütüphane ve müze her önemli kültür merkezinde korunmalıdır.

Bugün ABD ve bazı Avrupa ülkelerinde önemli koleksiyonların "elektronik nüshaları nasıl olsa var" bahanesiyle kelimenin tam anlamıyla sokağa atıldığını görmekteyiz. Ben buna ABD'de, İngiltere'de, İsviçre'de ve Rusya'da şahit oldum. Böyle bir davranışın hiçbir özrü olamaz ve kanımca bilgi depolarının bu şekilde tahribi, insanlığa karşı işlenebilecek en büyük suçtur. Unutulmamalıdır ki, gelmiş geçmiş en büyük bilim filozofu addedilen Sir Karl R. Popper, insan uygarlığının üç dünyanın karşılıklı etkileşimi sayesinde ortaya çıktığı tezini geliştirmiştir. Bu üç dünyanın birincisi, gözlem yapan ve düşünen fiziksel insandır. İkincisi, insanın düşüncelerini ortaya çıkaran mekanizmalardır. Üçüncüsü de o mekanizmaların ürünü olan düşüncelerdir. Düşüncelerden oluşan üçüncü dünyanın (Popper daha sonra politik "üçüncü dünya" terimiyle karışıklığa engel olmak amacıyla buna Dünya III adını vermiştir) en büyük özelliği bir kere üretildikten sonra, kendisini üretenden bağımsız bir yaşam sürmeye başlamasıdır. Ben ürettiğim bir düşüncemi bir kez ortaya attığım zaman, artık onu alıp eleştirmek, onu reddetmek veya ondan yararlanarak başka düşünceler üretmek, onu ürüne dönüştürmek vs. benden bağımsız olarak yapılabilir: Yeter ki o düşünce korunsun ve başkalarına ulaştırılabilsin.

Bugün dünya nüfusunun önemli bir kesiminin ortadan kalkması insan uygarlığının gelişmesine önemli bir sekte vurmaz. Nasıl ki, Kara Ölüm denen veba 14. Yüzyıl'da Avrupa nüfusunun neredeyse yarısını ortadan kaldırmış olmasına rağmen, bu büyük ölüm Avrupa'nın entelektüel gelişmesine hemen hiçbir etki yapmamıştır. Ama bir de kütüphanelerimizin, arşivlerimizin, müzelerimizin tamamının ortadan kalktığını bir düşününüz. İnsanlık bir-iki nesil içerisinde mağara devrine geri döner. Tüm dünyada, örneğin üniversiteler daralan bütçeler karşısında ilk olarak kütüphane bütçelerini biçmektedirler. Bu yapılabilecek en yanlış harekettir. Bir üniversitede kütüphane, bütçe daralmasından en son etkilenen bölüm olmalıdır.

Sonuç

Her ne kadar kulağa paradoksal geliyorsa da, günümüzün gelişmiş bilgi çağının en önemli sorunu bilgiyi depolamak, kopyalamak ve nakletmektir. Bu işlemlerin en önemli ayakları bugün hâlâ kütüphanelerimiz ve müzelerimiz olmakla beraber, artık toplanan verilerin oluşturduğu bankalar o boyutlara gelmiştir ki, bunların depolanma, kopyalanma ve nakledilme sorunları için çok temelli çözümlere ihtiyaç vardır.

Kütüphanecilik, arşivcilik ve müzecilik, daha birkaç on yıl önce aklımızdan asla geçiremeyeceğimiz yepyeni sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunların çözümü ise insanlığın bekası ile temelden ilgilidir.

ÖĞLE SAATİNİ BİLDİREN İŞARETİN 10,5 SANİYE GECİKMESİ VE VİYANA BİLİMLER AKADEMİSİNE YAPILAN BİR MİLYON FLORİNİ GEÇEN BAĞIŞ[II]

Geçen akşam yatağa çekilmeden, büyük jeolog Eduard Suess'ün (1831-1914) anılarından pasajlar okuyordum. Orada, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Viyana Bilimler Akademisi'nin Avusturya İmparatorluk hükûmetleri tarafından nasıl yıllarca ihmal edildiği ve bu nedenle Akademi'nin, sahip olduğu şöhretli üyelerine rağmen, halk içinde lâyık olduğu ilgiyi bulamadığı ve yapması gereken etkiyi de yapamadığı anlatılıyordu. Suess Akademi'nin bu durumdan nasıl kurtulduğunu şu ilginç hikâye ile açıklıyor:

"Adı daha önce su yolları projesinin destekçileri arasında geçmiş olan Belediye Meclisi üyesi Treitl, yaşlılığında iki elinde birer kronometre olduğu halde şehir hazine dairesinin bahçesinde astronomik gözlemevinin öğle vakti sinyalini beklemeyi âdet haline getirmişti. Kendisine, St. Peter'in hayırseverlerinden yaşlı bir adam da, elinde bir kronometreyle eşlik ediyordu. 18. yılında bir öğle vakti her iki kronometre de gözlemevinin bildirdiği öğle vaktinden 10,5 saniyelik bir fark gösterdiler. Aynı fark, yaşlı hayırseverin kronometresinde de görülmüştü. Acaba gözlemevi yanlış bir saat mi bildirmişti?

Ertesi gün fark yine aynıydı. Bunun üzerine iki ihtiyar konuyu araştırmaya karar verdiler ve farkın gözlendiği ilk günde, öğle vakti sinyalini verme işinin iç şehirde bulunan eski gözlemevinden, Türk Tabyası denilen yerdeki gözlemevine geçtiğini öğrendiler. Birkaç kilometrelik bu farkın saatlerinde bu kadar açıkça farkedilebilmiş olması yaşlı beyefendi üzerinde derin bir etki yaptı. Hem gezegenin küçüklüğünü hem de doğa bilimlerinin büyüklüğünü farketti. Treitl 1897'de öldüğünde tüm servetini Bilimler Akademisine bıraktığı ortaya çıktı. Bu servetin bir milyon [altın] florinin çok üzerinde olduğu hayretle tespit edildi. ... Bu mirasla Akademi birdenbire faal bir organizayon haline geliverdi." (Suess, E., 1916, *Erinnerungen*, Hirzel, Leipzig, ss. 179-180).

Bu hikâyeden alınacak birkaç ders var: Birincisi, iki ihtiyardaki gözlem tutkusu. Her gün ellerinde saatleri, verilen öğle vakti sinyalinin doğruluğunu kontrol ediyorlar. Hem de biri, gözlemin mümkün olduğu kadar güvenilir olabilmesi için her gün iki kronometreyi birden kontrol ediyor. Bunu Türkiye'de birisi yapsaydı herhalde adı tarihlerimize "saatli deli baba" olarak geçerdi. İkincisi, gözlenen bir "hatânın" peşine düşerek açıklama arıyorlar. Yani gördükleri anormalliği açıklamak istiyorlar. Yaptıkları gözlem üç kronometreye dayanıyor: Üçünün de aynı derecede yanılması hemen hemen olanak dışı olduğuna göre, gözlenen fark gerçek bir farkı ifâde ediyor olmalı diye düşünüyorlar ve bunun peşine düşüyorlar. Üçüncüsü, araştırmalarından öğrendikleri onlara gezegenimizin küçüklüğünü hatırlatıyor ve bunu bu kadar hassasiyetle ölçebilen doğa bilimlerine karşı büyük bir saygı ve hayranlık uyandırıyor. O kadar ki, Treitl, tüm servetini doğa bilimleri gibi faydalı bir işle uğraşan Bilimler Akademisi'ne bırakıyor.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda doğa bilimlerinin en çok şahlandığı bir dönemde hükûmetlerin buna karşı olan ilgisizliklerini de bu vesileyle öğreniyoruz. Ama toplum bilgili, kültürlü, okumuş ve her şeyden önce görgülü bir toplumdur. O toplum Treitl gibi insanları yetiştirmiştir. Onlar, hükûmetlerinin aciz kaldığı yerde imdada yetişerek bilime desteği sürdürmüşlerdir. Bundan alınacak nice dersler vardır.

Türkiye bu dersleri alabilir mi? Kanımca hayır! İlhan Selçuk'un 7 Mart 2004 Pazar günkü "Aklımız Başımıza Ne Zaman Gelecek?" başlıklı yazısını okuyunuz. İlhan Bey, Türkiye'yi çok büyük bir felâkete sürüklediğine benim de inandığım bir hükûmete, toplumun hemen tüm kesimlerinin günlük çıkarları uğruna nasıl teslim olduklarını açık açık söylüyor. Ümidi, bu hükûmete desteğin %60'a varması ve bu suretle halkımızın aklının başına gelmesi. Ben aziz dostum İlhan Bey kadar ümitli değilim. Tüm dünyayı ve yaşamı yalnızca gündelik parasal kazanç, cinsellik ve öbür dünya açısından görebilecek kadar bilgisizlerin egemen olduğu bir toplum öyle bir seçim zaferini kuşkusuz tutulan yolun doğruluğuna yoracaktır. İçinde Treitl'lerin olmadığı bir toplum, bilgiye dayanan akılcı kararları verebilecek bir toplum değildir. Bekleyip, görelim. Umarım haksız çıkarım.

BİLİMCİ BİLİMİ NİÇİN YAPAR?[III]

Son Rusya gezimde zihnime sürekli takılan sorulardan biri de bilimcinin bilimi niçin yaptığıydı. Bilimci bilimi bazen öyle şartlar altında yapar ki hayret edersiniz. Rusya'da aldıkları maaşlar birkaç yüz doları bulmayan meslektaşlarımın bilim heyecanına şahit oldukça bu soru sürekli aklıma geldi. Nedir bu insanların bizden farkı diye düşündün durdum.

Büyük Çar Petro, vatandaşlarına Avrupaî düşüncenin hem şekilci hem de kurumsal tüm öğelerini tanıtmıştı. Kıyafet devrimi yapmış, Rusların kıymetli sakallarını kestirtmişti! Ama bunun yanında Bilimler Akademisini kurarak içini Avrupa'nın ileri gelen beyinleriyle doldurmuştu. Rus Bilimler Akademisi kurulduğunda içinde tek bir Rus yoktu. Yıllarca da olamadı.

Rus İmparatorluğu Petro'dan sonra da akademisine büyük özen göstermekle kalmadı, el attığı bilimsel işlerin her birini ciddiye aldı. Platinin para temeli olarak kullanılma olasılığı gündeme gelince, Maliye Bakanı Kont Kankrin, dünyaca şöhretli yerbilimci Alexander von Humboldt'u iki meslektaşıyla birlikte 1829'da Rusya'ya davet etti. Bizzat Çar imzasıyla Humboldt'a istediği yere gitme, istediğini yapma izni verildi ve tüm masrafları Rus İmparatorluğu üstlendi. Humboldt'tan istenen yalnızca gönlünce araştırma yapmasıydı. Şayet bundan Rusya için faydalı sonuçlar çıkarsa, İmparatorluk bununla yetinmek kararındaydı.

Rusya ondokuzuncu yüzyıl sonunda dünya tarihinin en büyük demiryolu projesi olan Trans-Sibirskiy Magistral inşaatına başlamadan tüm güzergâh boyunca yaklaşık 1000 km genişliğinde bir şeritte jeolojik araştırmalar yaptırdı. Burada araştırma yapan jeologlar bugün bütün dünyaca isimleri saygıyla anılan, İnostransev, Obruçev, Krasnopolkiy, Zaytsev, Deryavin gibi büyük bilim adamlarıdır. Bunlardan da arzu ettikleri gibi jeoloji yapmaları istendi. Çıkan sonuçları demiryolu idaresi değerlendirecekti. Neticede otuz cildi geçen dev bir eser ortaya çıktı, Asya'nın jeolojik yapısının aydınlanmasına önemli bir katkı yapıldı, üstelik Rusya'nın altın ve kömür üretimi arttı. Ve bu arada elbette demiryolu büyük bir başarıyla tamamlandı.

Komünist İhtilâl görünüşte jeolojiye verilen önemi arttırdı. Yalnız, artık devlet jeologa gönlünce araştırma yapmasını değil, halka yararlı araştırma yapmasını emrediyordu. Projeler bilim adamlarınca değil politikacılarca oluşturulup hedeflendiriliyordu. Bu değişim kısa sürede etkisini gösterdi. İhtilalden iki yıl sonra büyük jeolog İnostransev intihar etti. Pek çok büyük isim Gulag'a sürüldü. Gerçi Sovyetler Birliği de çok jeoloji üretti. Ama kalite hızla Batıda yapılanın altına düştü, başarı bireylerin marifetiyle sınırlı kaldı. Rus jeolojisi doktriner tartışmalarla hırpalandı, levha tektoniği devrimini kaçırdı. Ancak yetmişli yıllarda bu durumun farkına varıldı, jeologlar tekrar "bilim bilim içindir" felsefesine dönmeye başladılar. Ama olan olmuştu: Kısa süre sonra, Sovyetler Birliği Batının ekonomik gücüyle baş edemediği için tarih oldu. Bugün Rus jeolojisi tekrar İmparatorluk döneminin ihtişamına dönme savaşı vermektedir.

Bilim ancak bilimcinin kişisel merakını tatmin için yapılırsa sürekli büyük sonuçlar doğurabilir. Rusya'da bugün gördüğüm heyecan, tekrar yalnızca kendi merakının peşinden koşabilen insanların heyecanıdır. Bugün ABD'deki büyük başarılara bakınız. Çoğunun altında Avrupalıların imzasını göreceksiniz. Bunun nedeni iki kıt'adaki gelenek farkıdır. ABD, hele 20, yüzyılda, ısmarlama bilim yaptırmak geleneğini geliştirmiştir (hele şimdi daralan ekonomik imkânlar bunu kronik hale getirmiştir). Avrupa ise içten gelen merakı tatmin etmek geleneğini. ABD çok veri üretmiş, Avrupa ise önemli fikirleri geliştirmiştir. Bilim

elbet ki gözlem olmazsa olmaz. Ama bilimde en zor olan şey orijinal fikir üretmektir. Bu da ancak içten gelen arzuyla olursa olur. Onun için üniversiteleri ve diğer araştırma kurumlarını toplumun güdümünde görmek isteyenler, böyle bir güdümün yaratıcı düşünceye zarar vereceğini bilmelidirler. Toplum hür araştırmadan kendi istediklerini almalıdır. Daha fazlasını bekleyemez.

TÜRKİYE'DE BİLİM KIYIMI[IV]

Türkiye bir bilim ülkesi değildir. Ürettiği bilim de birkaç kişisel istisna dışında dünya ölçeğinde tamamen ihmal edilebilir düzeydedir. Türkiye'nin bu bilim fakirliği, sanayine ve ticaretine de yansımıştır. Özgün hemen hiçbir sanayi ürünü olmayan Türkiye, ticarette de, tarımda da gariban olup, örneğin yazılım oluşturmak gibi akıl ve bilgiden başka hiçbir sermaye istemeyen son derece kolay ve getirisi büyük bir işi bile yapamamaktadır. Türkiye'de (askerlik hariç) hemen hiçbir konuda bir ehil insanlar sınıfı yoktur. (Bu, tabiî ki, pek çok akıl ve bilgi sahibi bireyimiz yok demek değildir.) Bu akıl ve bilgi fakiri ülke, dolayısıyla para fakiridir de. Ulusal gelir, ülke yaşayanlarımızın büyük bir bölümünü sürünmeye mahkûm eder bir seviyededir. Son zamanlardaki sözümona "ekonomik iyileşme," fakirin alım gücünü iyice kısıp, enflâsyonda zâhirî bir düşüş yaratarak eskiden zaten paralı olanın biraz ve geçici bir süre nefes almasını sağlamaktan ibarettir. Bu alınan nefes, onu sürdürecek bilgi olmadığından tabii ki kısa ömürlü olacaktır.

Türkiye bu zavallı duruma 1946'dan sonra düşmüştür. Çünkü 1946'dan sonra ülke idaresi tam cahillerin eline geçmiştir. 1920'lerden beri gelen Atatürk'ün elit idaresinden intikam almaya azmetmiş bu kırsal güruh, Türkiye'yi gerçek bir felâkete sürüklemiştir. Ülkedeki tüm sözümona "gelişme" dünya gelişme

hızının çok gerisinde kalmış, ancak zır cahil üçüncü dünya ile kıyaslandığında "göğsümüzü kabartan" otoban gibi, gökdelenler gibi, telekomünikasyon gibi kopya ürünleriyle yaşam seviyesi yukarı doğru kımıldamıştır.

Eğitim, 1946 sonrası dönemde en büyük yarayı alan kesim olmuştur (Türk Silâhlı Kuvvetleri eğitim kurumları hariç). Öğretmenlik mesleği ayağa düşürülmüş, üniversiteler, bu adı taşıyan bina sayısı arttığı halde tamamen ortadan kalkmış, eğitim ehil insan yaratmak yerine diplomalı cahil üreten bir fabrika haline getirilmiştir. Bunda da temel amaç, cahil kırsal kesimin hak etmeden ve emek harcamadan her şeye, başkalarını ve kendisini kandırarak ulaşma hırsını tatmin olmuştur.

Bu günlerde bu gidiş, AKP Hükûmeti'nin dünya görüşü ve politikalarıyla daha önce görülmemiş bir düzeye tırmanmıştır. Türkiye'de modern yaşamın vazgeçilmezleri olan tıp dahil, fen ve mühendislik bilimleri araştırmalarından sorumlu TÜBİTAK'ın başından Avrupa Akademisine seçilebilecek düzeyde seçkin bir bilim adamı, çirkin imâların arkasına saklanılarak, gayrimeşrû ve gayri ahlâki bir şekilde kovulmuş, yerine, hiçbir gerekçe gösterilmeden, bu konularda bilgi sahibi olduğu uygar dünyaca tescil edilmiş hiçbir kişi ve kuruma danışılmadan, bilimde herhangi bir varlığı olmadığı görülen bir kişi keyfî bir atamayla getirilmiştir. Üstelik hükûmet, Türkiye Bilimler Akademisi'ne kanunla verilmiş olan danışmanlık görevine başvurmayarak somut bir görev ihmali de yapmıştır. Ehil bilgi kaynaklarını harekete geçirmeyen ve danışmanlık müessesesini uygun bir şekilde kullanmayan Hükûmet, kanunların harfine belki uymakla beraber ruhunu alenen ihlâl etmektedir. Bu olumsuzlukların müsebbibleri, kırsal kültürün günümüzdeki temsilcileridir. Türkiye'nin modern dünya içerisinde bilim ve teknoloji gibi en yaşamsal konuları, bu konular hakkında yeterli bilgi sahibi oldukları hakkında elimizde hiçbir belge bulunmayan kişilerce, kendilerininkilere benzer kalitede kişilere teslim edilmiştir. Üstelik, Hükûmet hiçbir ehil hakemin görüşüne başvurma ihtiyacını duymadan, akademik üretiminin bilim dünyasına yansıması sıfır olan bir bürokratını "değerli bilim adamı" ilân etmek cür'etini gösterebilmiştir.

Maliye Bakanlığı tarafından üniversitelere karşı başlatılan son

saldırı ise, sözde ekonomik başarısını gerçek ekonomik gelişmeye değil, rakam oyunlarına dayandıran talihsiz bir hükûmetin, içinde bulunduğu ekonomik acz ve telâşı göstermekle beraber, bu hükûmetin bilim ve teknoloji kavramlarına olduğu kadar üniversite ve araştırma kavramlarına da ne denli yabancı, hattâ düşman olduğunun belgesidir.

Hükûmet, bir danışma ve anlaşma rejimi olan demokrasiyi rayından çıkarmıştır. Bunun nedeni kırsal kökenli üyelerinin ve partili bürokratlarının bilgi ve görgü eksikliğidir. Ülkenin tüm bilim kurumlarına karşı saldırıya geçen Hükûmet, meşrûluk tabanını terkettiği için üniversite ile birlikte tüm bilim kurumlarını sivil itaatsizlik gibi uç savunma yöntemlerine itebilir. Bunun yalnız ülkemizin bekâsının olmazsa olmazı olan bilim ve teknoloji alanında vereceği zarar korkunç olmakla kalmaz; toplumsal barış, belki geri dönülemeyecek patikalara sürüklenebilir. Hükûmet sonu pek fecî bitebilecek olan bu cehalet temelli politikalarından derhal vazgeçerek aklını başına almalıdır.

BİR TOPLUM NASIL İNTİHAR EDER?[V]

8 Nisan 2003 tarihinde *Cumhuriyet Gazetesi*'nin Pazar Eki'nde Bağdat Caddesi'ndeki dört gençle yapılan bir mülâkatı okuyarak dehşete düştüm. Gençliğin idolleri arasında kimler sayılıyor: Sedat Peker, Polat Alemdar; bir tanesi de komünistmiş. Onun idolleri arasında da Allah bilir Che Guevera vardır! Bu isimlerin ortak yönleri ne? Şiddet! İrrasyonalite (Türkçesi: Akılsızlık)! Ve tarihin defterinde olmamak (veya yalnızca olumsuz bir dipnot olarak varolmak; hani Al Capone gibi).

Gençliğimizin ufku bu mu? Bildikleri gündelik gazete sahifeleri veya televizyonun sınırı dışına çıkamıyor mu? Öğrenci kalitesizliğinin bir başka cephesi değil mi bu? Gençliğimiz, ülkemizin geleceği, cahil, hem de zır cahil. Cahil olmakla kalmıyor, değer yargıları çarpık, zararlı. Bilgi kaynağı yalnızca, benim dünyada görebildiklerim arasında en kalitesizi olan, medyamız. Medyayı yönetenler, onun sahipleri, onun programcıları; kısacası ondan kim sorumluysa insanlık suçlusu! Burada bir komplo filan yok. Olan tek şey, cahil köylünün eline geçen medya, onun tek isteğini, tek tutkusunu karşılamak için çalışıyor: Para, daha çok para, güç, ne yapılacağı bilinemeyen güç. Bunlar yalnızca ve yalnızca hayvanî dürtülerdir ve Türkiye bu hayvanî dürtülerin etkisinde gençliğini perişan ediyor, hayvanlaştırıyor.

Niçin gençliğin idolü bir kâşif, bir gezgin, bir bilim adamı

veya bir gerçek san'atçı değil. Niçin Fazıl Say idollerimiz arasında değil? Niçin İdil Biret değil, Suna Kan değil, Osman Hamdi değil, Darwin değil, Einstein değil, Wegener değil, onyedi dil bilen ve Alplerin sihirbazı denen Émile Argand değil, Grimm Biraderler değil, Güney Amerika'nın kuzeyini keşfeden ve hemen her Amerika ülkesinde adına en az bir nehir, bir dağ veya bir üniversite, bir şehir olan, Pasifik Okyanusunu bir uçtan ötekine kateden koskoca bir akıntı sistemine adı verilen Humboldt değil, Livingstone değil, Amundsen değil, Nansen değil, Prjevalski değil, Shackleton değil, Hedin değil.... Gençlerimiz arasında bir anket yapsak kaç tanesi bu isimleri tanıyabilir?

Gençler idollerini yalnızca olumsuzlar arasından seçmekle kalmıyorlar; gündelik olumsuzlardan seçiyorlar. Yani bunlar gangster falan olmaya kalksalar onun bile kalitelisini olamayacaklar! Vur-kırla kahraman olmaya kalkanlara bir sorsak Otto Skorzeny (1908-1975) adını hiç duymuşlar mıdır? Bu SS subayı, müttefiklerin burnunun dibinde, Gran Sasso'da çok iyi korunan bir dağ kalesinden Hitler'in emri üzerine Mussolini'nin dâhiyane bir Hava Kuvvetleri planıyla kaçırılmasına katılmış, daha sonra da Alman Ordusu'na çok yararlı bazı gizli harekâtı yönetmişti. Bizim olumsuz kahraman hayranları bunu bilirler mi? Hiç sanmam? Neden? Çünkü Skorzeny'yi bilebilmek için en azından gündelik gazete veya televizyon dışında bir şeyler okumak gereklidir.

Fakat benim anlamadığım bu olumsuzluk hayranlığının kökenidir. Heyecanlı hayat isteniyorsa, kutup kâşiflerinin, Amazon ormanlarında çalışanların hayatlarının vur-kırdıcı serserilerinkinden daha az tehlikeli olduğunu sanmam. Adrenalin isteniyorsa, olumlu işlerde de bu var. Ancak oralarda alınan risklerin hem insan bilgisine yaptıkları katkı nedeniyle bireye verdikleri bir tatmin hissi var hem insanlığa yapılan katkı nedeniyle insanlığın hayranlık ve saygısını kazanmak var hem de daha sonra iyi bir yaşam garantisi var.

Bunların hayranlık uyandırmamasının tek bir nedeni var kanımca: Gençlerimiz yaşamlarının hiçbir döneminde ağırlıklı olarak bu tür bilgilere ulaştırılmıyorlar. Medyanın feci durumundan yukarıda bahsettik. Ya Millî Eğitim Bakanlığı? Dehşet

verici! Vehbi Dinçerler isimli zatın bakanlığı esnasında hazırlatılan evrim karşıtı raporu okudum geçenlerde: O ne zır cahilane hazırlanmış, o ne düzeysiz, o ne zırva belge. Ona dayanarak mı "bilim adamlarına hazırlattık" deniyor şimdiki bakan tarafından evrim karşıtı programlar? Yapılan iş alenen suçtur, çünkü içinde çarpıtma vardır. Gençliğimiz bu tür kişilerin elinde bilgi edinmek üzere okula gönderiliyor. Mümkün müdür bu?

Bu gidişe acilen dur demedikçe, eğitimimizi ve medyamızı ıslah etmedikçe sonumuz pek korkunç olacaktır. Günün birinde gençliğin kendine idol seçtiği vur-kırdıcalar benzeri insanlar elinde hepimiz telef olacağız. Bundan emin olabilirsiniz.

OKUMUŞLARIN DÜNYASI[VI]

Muhterem dostum Orhan Bursalı'nın 5 Mart 2005 tarihli ve 937 sayılı *Cumhuriyet BilimTeknik* ekine yazdığı Gündem yazısından öğrendim ki, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti Sayın Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Bey, 24 Şubat 2005 tarihinde TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi'nin açılışında yaptığı konuşmada çok okuyan arkadaşlarının süründüğünü anlatmış. Üstelik doktorlara iğne yaptırmam demiş. Belli ki tahsile olan itimadı sıfır. Filhakika yakın çalışma arkadaşlarını da kendisi gibi düşünenlerden seçmeye özen göstermiş olsa gerekir ki, bir sayın bakanı çıkıp Maldiv Adaları'nın nerede olduğunu bilmediğini, bir diğeri de operaya ancak ellisinden sonra gittiğini uluorta beyan edivermiştirler.

Okumanın faydalarının Tayyip Bey ile tartışılması zordur, zira içinde yetiştiği sınıf, tamamen kuramsal bilimin yönettiği bir dünyada teorinin güç ve yararını anlayabilecek konumda değildir. Okuduğu imam mektebinde, Tayyip Bey'in teori olmadan bilim, bilim olmadan teknoloji, teknoloji olmadan da anladığımız anlamda insan yaşamı olamayacağını anlama şansının çok olmadığı açıktır. Burada "okuyan" arkadaşlarının "sürünmekte" olması ise Tayyip Bey'in okuduğu okulun uygar bir yaşamın gereklerine cevap vermediğini epey bir zamandır söylemekte olanlar açısından hiç de şaşırtıcı değildir. Kendisi de

bunu anlamış olmalı ki, orada okuduklarını ciddiye almadığını, pratikten daha çok yararlandığını ima etmektedir. (Ama ne hikmetse bu açıkça söylendiği zaman da buna ilk itiraz eden Tayyip Bey'in kendisi olmaktadır.)

Tayyip Bey'in okul sonrası meslek yaşamı ise okumuşluk kavramının kolay öğrenilebileceği bir yaşam olmamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Tayyip Bey hiçbir dönemde, bu arada dünyaya bir zamanlar uygarlık ihraç etmiş olan insanlığın en eski şehrini yönetmeye çabalarken bile, modern dünyayı yaratan ve yöneten bilimle temasa gelememiştir.

Benim tecrübem tabii ki Tayyip Bey'inkinin tam tersidir: Ömrüm boyu herhangi bir pratik uygulamasını asla düşünmeden yalnızca merakımı tatmin için teorik bilim yapmış bir insanım. Buna rağmen (ve babam zengin olduğu halde), üniversiteyi başarımdan ötürü yurtdışında bedava ve kendi konum açısından olabilecek en iyi yerde okudum. Pek çok toplantıya ve geziye param ödenerek çağırıldığım için altı kıt'ayı hem büyük bir saygınlık görerek hem de bedava gezdim; üstelik hem dünyanın en lüks yerlerini hem de pek kimsenin gidemeyeceği Tibet veya Sibirya gibi yerleri de görerek. Bu arada Celal Şengör olarak pek çok saygın bilim insanının yanında, İngiltere Kraliçesi'nin eşi Prens Philipp'in veya Fransa Cumhurbaşkanı'nın huzurlarına da kabul edildim. (Tayyip Bey'in üstünden cumhurbaşkanlığı sıfatı düşünce bu kişilerin yanına yalnızca Tayyip Bey olarak ne kadar gidebileceğini bizlere zaman gösterecektir.)

Fakat en hoşu, akşam kütüphaneme çekildiğim zaman bildiğim dört dilde kâinatın en ilginç sorunları hakkında bilgi edinebiliyor, bunlar hakkında fikir yürütebiliyor, bu dünyada ne aradığımı sorgulayabiliyor ve ertesi gün dünyaya yepyeni bir zevkle bakabiliyor olabilmemdir. Benim için kâinat bir cennettir. Burada onunla hasbıhal ederek yaşayabiliyor, yaşamımın her anından müthiş bir zevk alıyorum. Meselâ, 475 yıllık Collège de France'ta derse giderken, 1530'dan beri orada benim gibi, insanın insan olmasına katkı yapmış olanların duvara işlenmiş isimlerini huşu içinde selamlıyor, onların arasına kabul edilmiş olmanın eşsiz zevkini tadıyorum. Ben bunu Oxford Üniversitesi'nde Kraliyet Cemiyeti araştırmacısıyken de yaptım, Caltech'te Moore

bilginiyken de ve daha dünyanın nice saygın akıl mabedinde de. Seçildiğim uluslararası saygın akademilerde ülkemi temsil eden ilk kişi olmak şerefini yaşadım. 1974 yılında Berlin'de en çok dikkatimi çeken şey, bir utanç duvarıyla bölünmüş şehrin bir yakasında isimleri olan politikacıların diğer yakasında adlarının bile anılmamasıydı. Ama her iki yakada da meslektaşım "okumuş" Baron Leopold von Buch'un heykeli yükseliyordu.

Ancak bu konuları Tayyip Bey ile konuşmak, dediğim gibi, beyhudedir. Zira kişinin takdiri iktidarıncadır. İçinden geldiği ve ne yazık ki içine saplanıp kalmaya artık mahkûm göründüğü mütevazı kırsal çevrenin imkânları onun dünyayı bir okumuşun gözlerinden görmesine ve tatmasına olanak tanıyamaz. Avrupa kapılarında kralların ayağımıza geldiği günlerden bugün istenmeyen misafir durumuna düşürülmüş olan ülkemizin talihsizliği ise onu altmış yıldır okumuşların değil, Tayyip Bey'lerin yönetmesidir. Halkımız bir yolunu bulup bu acı kaderi değiştirene kadar Tayyip Bey'ler uygarlık değerleriyle alay etmeye ve ülkemizi ve milletimizi alay konusu yapmaya devam edeceklerdir.

Not: Üniversitelerimiz, açılış konuşmalarını yapmak üzere davet edecekleri kişileri mevkilerine değil, bilgi ve görgülerine göre seçmeyi umarım artık öğrenirler!

BİLİM YAPMAYI BİLMEK[VII]

Her akşam, yaptığım gündelik işlerimden yorulunca, o gün üzerinde çalıştığım şeylerle tamamen ilgisiz bir şeyler okumadan önce yatmamak adetimdir. Son birkaç gündür Fuat Köprülü'nün *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* adlı önemli eserini okuyorum. Köprülü burada, pek çok Avrupalı tarihçinin, Osmanlıların İstanbul'un fethinden sonra Bizans'tan aldıklarını sandığı birçok kurum, uygulama ve adetin aslında eski Türk-İslam geleneklerinden geldiğini ispat ediyor. Bu arada pek çok Bizans adetinin Osmanlılardan çok önce Türk-İslam alemine sızdığını, bunların da Osmanlılara bu kanaldan geldiğini gösteriyor. Meselâ bugünlerde pek moda olan "tesettür" bir Bizans adetiymiş. Oradan (ve İran'dan!) İslâm âlemine geçmiş. Ama bu arada denizcilik gibi bazı konularda doğrudan Bizans etkileri de var.

Ama beni bu yazıyı yazmaya iten Köprülü'nün eserinin tarihi içeriği değil, Köprülü'nün o tarihi bulgulara nasıl ulaştığı. Köprülü kitabının başında Avrupalı meslektaşlarına adam gibi yöntem kullanmama eleştirisini yöneltiyor. Diyor ki, yalnızca Bizans'ta bazı şeylere bakıp bunların benzerlerini Osmanlı'da bularak bunların Osmanlı'ya Bizans'tan veya Bizans'a Osmanlı'dan geçtiği mantık yürütülerek söylenemez. Aksine, önce karşılaştırmalı ve genetik bir yöntem uygulanmalıdır. Nedir bu karşılaştırmalı

ve genetik yöntem? Köprülü önce her benzer kurum, uygulama ve âdetin Osmanlı'daki köklerini araştırıyor. Bir diğer deyişle, bunların Osmanlı'da nasıl ortaya çıktıklarını, yani genetiklerini inceliyor. Bu inceleme onu bazen İslâmın ilk yüzyıllarına, bazen Orta Asya'da İslâmiyet öncesi Türk toplumlarının sosyolojisini gözden geçirmeye, bazen da tâ Roma İmparatorluğu tarihinin içine çekiyor. Yolda Köprülü pek çok Avrupa toplumunun da benzer kurum, uygulama ve âdetlerini de gözden geçiriyor. Bunları her zaman adım adım, oluşum süreçlerini didik didik ederek yapıyor. Sonunda bazen doğrudan ilişkiler kurabiliyor, örneğin vezir-i âzamlık kurumunun Bizans'ın "Grand domestik"inden alınmadığını kesin olarak ispat edebiliyor. Bazen eldeki veri doğrudan ilişki kurmaya yetmiyor: O zaman Köprülü, daha 26 yaşında yazdığı *İlk Mutasavvıflar* adlı klâsik eserinin girişinde savunduğu varsayım kullanma yöntemine yönelerek, tarihsel kontrolu mümkün olabilecek varsayımlar üretiyor.

Köprülü'nun kullandığını söylediği karşılaştırmalı genetik yöntem, jeoloji gibi tarihsel doğa bilimlerinde de aynen kullanılan yöntemdir. Özellikle jeolojide veya evrim tarihini inceleyen biyolojide karşılaştırma yaparken analoji denilen şekil benzerliğinden ziyade, homoloji denilen köken benzerliği incelenir. Köprülü bize aynısını önermektedir. Tarihsel doğa bilimlerinde de veri yetersiz olunca (ki bu neredeyse her zaman böyledir), eldeki verilerin bir varsayım çerçevesinde yorumuna gidilir, ama o varsayımın her zaman yeni gözlemlerle kontrol edilebilir olmasına dikkat edilir. Bu, *İlk Mutasavvıflar*'da genç müderris Köprülü'nün de bizlere salık verdiği yöntemdir.

Fuat Köprülü 20. Yüzyıl'ın başında İstanbul'da kendi kendini yetiştirmiş bir bilim insanımızdır. Kendi konusunda ortaya attığı yenilikler ve dünyaya etkisi bakımından herhalde Türk tarihinin ortaya çıkarabildiği en önemli birkaç bilim insanından biridir. Beni çok ilgilendiren soru ise, Köprülü'nün 20. Yüzyıl'ın başındaki çorak ve çok sıkıntılı İstanbul ortamında nasıl yetişebildiği, bilim yapma yöntemlerini nasıl edinebildiğidir. Bunları Avrupa eserlerinden okuyup öğrenmiştir demek yetmez; zira, Köprülü'nün uğraştığı konularda o tarihlerde Avrupa'da bile onun izlediği bilimsel yöntemleri bilen ve/veya uygulayabilen

tarihçi sayısı pek azdı. Köprülü büyük ve çok haklı şöhretini Avrupalı tarihçilerin adam gibi yöntem kullanmayı bilmediklerini onların yüzüne vurarak yapmıştır.

Peki bu adam nereden çıkmıştır? Mercan İdadi'sinde mi öğrenmiştir bu şekilde düşünmeyi, yoksa beğenmeyip yarım bıraktığı, hocaları arasında Celalettin Arif gibi hocaya soru sormayı terbiysizlik addedecek kadar ilkel insanların bulunduğu Hukuk Mektebi'nde mi? Köprülü hangi çevrelerde dolaşıyordu genç bir insan iken ve bu çevrelerde ona sonra kendisini şöhrete ulaştıracak düşünce tarzını öğretebilecek kişiler var mıydı? Var idiyse bunlar kimdi? Kendileri hangi başarıların mümessilleriydiler? Onlu yaşlarında şairliğe heveslenen genç Köprülü nasıl bu kadar keskin düşünebilen, sıkı bir eleştirmeci ve bilim adamı olabilmiştir birkaç sene gibi kısacık bir zaman içinde? Ben bu sorulardan bazılarını öğrencisi, kendisi de büyük bir tarihçi olan Halil İnalcık'a yönelttiğim zaman Halil Hoca tek kelimeyle cevap verdiydi: Dâhî! Köprülü muhakkak bir dâhîydi, ama ona dâhî sıfatını vermek, onu anlamamıza, onun içinde yetiştiği çevreyi bilmemize, onu yaratan süreçleri tanımamıza yetiyor mu? Köprülü, ulusumuzun son yüzyıldaki en büyük bilim insanı daha yakından tanınmaya değmez mi?

BİLİMSEL REFLEKS[VIII]

Bilgi, Boğaziçi ve Sabancı Üniversiteleri işbirliği ile düzenlenen ve daha sonra iptal edilen Türkiye'de Ermeni Soykırımı konferansı kanımca toplumumuzun çok önemli bir özeliğini ortaya döküverdi: Bilimsel refleks eksikliği. Bilimsel refleks, toplumların bilimi karşılarına çıkan herhangi bir konuda kullanabilme kabiliyetlerinin refleks haline dönüşmesidir. Bilimsel reflekse sahip toplumlar karşılarına çıkan tüm sorunları otomatikman bilimsel düşünce süzgecinden geçirerek irdelerler. Hiçbir toplum mükemmel bir bilimsel reflekse sahip değildir. Öyle olsaydı ne dinler toplumları yönetebilir ne Almanya'da bir Hitler ne Rusya'da bir Lenin veya Stalin ne Çin'de bir Mao ve avanesi çıkıp ülkeyi kontrol altına alabilir, ne de Amerika'da George Bush Cumhurbaşkanı seçilebilir veya Fransa ve İsviçre "Ermeni soykırımı yapılmamıştır" ifadesini suç ilân edebilirlerdi. Ama bazı toplumların bilimsel refleksleri diğerlerininkinden fazladır; Avrupa ülkelerinin çoğunda bu böyledir. Çin ve Japonya'da durum bugün Avrupa standartlarına yakındır. Buna mukabil ekseri Müslüman ülkesinde veya Afrika ülkelerinin Güney Afrika Cumhuriyeti hariç hemen hepsinde durum böyle değildir. Türkiye de ne yazık ki bilimsel refleksi çok (ama çok) zayıf ülkeler arasındadır.

Bilimsel refleks, gözlemle denetlenemeyecek, mantık süzgecinden

geçirilemeyecek, nesnel olmayan hiçbir ifadeyi toplumsal yaşama temel yapmaz ve ciddiye almaz. Buna istisna, bilimsel düşünceyi geliştirmeye yarayacak, ancak bilimsel olmayan ifadelerdir. Buna en güzel örnek içinde yaşadığımız âlemin gerçek olduğu inancıdır. Bu inanç gayribilimsel olmakla beraber bilim yapabilmenin temellerinden biridir.

Bilgi, Boğaziçi ve Sabancı Üniversiteleri işbirliği ile düzenlenen ve daha sonra iptal edilen Türkiye'de Ermeni Soykırımı Konferansının niteliği hakkında fikir beyan edebilecek bağımsız bilgiye sahip değilim. Ancak dünyanın en önde gelen Osmanlı tarihçilerinden olan muhterem hocam ve dostum Prof. Dr.Halil İnalcık'ın bu konudaki bir lâfı beni çok etkiledi: Halil Hoca konferansa katkı yapacak olanların konferansın konusunu teşkil eden sorun hakkında bilimsel yayınlarının olmadığını söylüyor! İma edilen, konferansın içeriğinin bilimsel bir araştırma ürününün sunumu olmadığı. Böyle bir konferans dolayısıyla bilimsel değildir. Üniversitede bilim dışı şeyler de konuşulabilir, ama bunların yararlı bilimsel araştırmalara temel olması ümit edilir. Örneğin, hiçbir üniversite dünyanın tepsi gibi düz olduğu hakkında veya evrim yerine yaradılışın tartışılmasını gerektiren bir konferansa ev sahipliği yapmaz. Yapmaması da bilimsel reflekseten kaynaklanır. Bu tür bir teklif hangi rektörün önüne gitse, rektör teklife cevap verme gereği bile duymaz.

Bu açıdan Boğaziçi Üniversitesi Rektörlüğü'nün bilimsel refleks eksikliği sergilediği kesindir. (Bilimsel refleksin bir parçası da bu tür tekliflerin bir hakemler grubundan geçirilmesidir. Bunun yapılıp yapılmadığını bilmiyorum, ama yapılmış olsaydı, herhalde Halil Hoca o grupta bulunmalıydı.)

Diyelim ki, Boğaziçi Üniversitesi bu konuda bir hata yaptı, sayın rektör bilimsel refleks sergileyemedi. Ancak konferans bir kez bir üniversite tarafından ilân edildikten sonra, onu önlemeye hiçbir politik gücün yetmemesi gerekir. Konferans bir kez kararlaştırılıp duyurulduktan sonra bilim kortundadır. O kortta yalnız bilimsel kaidelerle oynanır. Konferans zırva sonuçlar verirse sonuçların zırva olduğunu bilim söyler (Gerçi her önüne gelen bu konuda konuşabilir, ama yalnızca bilimsel süzgeçten geçen ifadeler bir kıymet ifade eder). Bilimin ne dini ne milliyeti ne

ırkı ve ne de diğer herhangi bir bağlantısı vardır. Bilim, elindeki verilerle çelişmeyen sonuçları—daha sonra ortaya çıkabilecek verilerle yanlışlanana kadar—şimdilik kaydıyla "doğru" ilân eder. O "doğruyu" kullanıp kullanmamak ilgili kişi veya kurumların sorumluluğudur, bilimi ilgilendirmez. Konferansı düzenleyenler bu konuda da bilimsel refleks sergileyememişlerdir. Tabiî onlara bilimsel dille hitap edemeyen bakan da belli ki aynı refleksten mahrumdur.

Bilimsel refleksi olmayan toplumlar sorunlarını kavgasız gürültüsüz çözemezler. Atatürk boşuna mı "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir; ondan başka mürşit aramak gaflettir, dalâlettir" demişti? Tüm ulusuma olduğu gibi, Türkiye'de resmî ideoloji adını verdikleri düşünce kümesiyle (bu her ne ise) kavga etmek isteyenlere de en azından Atatürk'ün bu sözünü ciddiye almalarını tavsiye ederim. Bilimsel refleks gereği bu sözün içindedir; hiç ummadıkları bir zamanda ona ihtiyaçları olduğunu göreceklerdir.

ERMENİ VE KÜRT ENSTİTÜLERİ NE İŞ YAPAR?[IX]

Böyle enstitüler var mı diye aklınıza gelebilir. Türkiye'de olmadığı muhakkak. Zaten sorun da burada başlıyor. Yazımın başlığı aslında "Üniversiteler ne iş yapar?" olmalıydı. Geçenlerde muhterem hocam ve dostum Prof. Doğan Kuban ile birlikte kütüphanemde bulunan iki enfes atlasa bakıyorduk. Her ikisi de Ermeni diyasporasının üyelerinin ürünleri. Biri bir Ermenistan tarihsel atlası, doğal olarak bizim tüm Doğu Anadolu'yu içeriyor. Diğeri de Ermenistan'ın tarihi haritaları. En eski devirlerden başlıyarak en geniş anlamıyla eldeki Ermenistan haritalarının tıpkı basımlarını veriyor. Bunun içine Türkye'nin neredeyse yarısı alınmış. Türkiye ile ilgili ne birine ne de diğerine benzeyen bir çalışma yapıldı günümüze kadar. Bir gün biri çıkıp bizlere Ptolemaios'un Atlası'ndaki Gordaion Oros'un veya Kiepert'in Atlas Antiquus'undaki Gordaia'nın anlamlarını da kendince hatırlatacaktır. Bu terimlerin anlamlarını buraya yazmıyorum. Bekliyorum ki artık Türkiye'yi yönetenler akıllarını başlarına alsınlar, üniversitelere saldırmak yerine, üniversitelere kafaları türbanlı kızları nasıl sokacaklarını planlamak veya imam mekteplerinden gelenleri üniversitelere doldurma hülyaları görmek yerine, üniversitenin gerçek işlevini hatırlasınlar.

Üniversite bilim yapar. Yani bilimi üretir, öğretir ve yayar.

Bilim üretimi araştırmayla olur. Araştırma kaynak ister. Kaynak sırf para değildir. Her şeyden önce akıl ve onun ürünü olan meraktır. Merak ise pek küçük yaşlardan başlayarak körüklenir. Bunun için, çocukların götürülebileceği müzeler, onların aileleriyle birlikte yararlanabilecekleri kütüphaneler olmalıdır. Televizyonlar ahlaksız ve sığ bir yaşamı pohpohlayan rezil magazin programları yerine, merakı ateşleyebilecek eğlenceli bilim propagandası yapan programlar yayımlamalıdır. Okullar ise tamamen merakı canlandıracak bir müfredatla teçhiz olunmalı, öğretmen merakı uyandırabilmek için açlıktan kurtarılmalıdır. Okul kitapları çocuğu okumaktan nefret ettirecek değil, okumayı teşvik edecek tarzda yazılmalıdır. Yazanlar ne yazdıklarını bilen insanlar olmalıdır, bakanlıklara çöreklenmiş, ders kitabı pazarından midelerini doldurmaya çalışan zır cahiller değil!

Üniversite her şeyden önce araştırma yapmalıdır. Bunun için ilk ve vazgeçilmez şart akıl ve merak ise, üniversiteye bunlara sahip insanlar doldurulmalıdır. Akla ve meraka sahip olmayanlar üniversiteden temizlenmelidir. Buna demokrasi ve hukuk laflarını geveleyerek karşı duranlar mutlaka susturulmalıdır.

Üniversitede akıllı ve meraklı insanların araştırma yapabilmesi için ilk ve en önemli gereksinim KÜTÜPHANEDİR. Türkiye'de üniversite kütüphanesi ismine layık tek bir kütüphane yoktur! Kütüphanenin olmadığı yerde araştırma olamaz, bilgi olamaz, hattâ insanlık olamaz. Yenecek ekmek azaltılabilir, ama alınacak kitap asla! Üniversite bütçesini kısmak mutlak gerekli olursa, ilk işe başlanacak yer, hocaların sayısını azaltmak olmalıdır, kitaplarınkini değil. Kütüphanesi olmayan hoca, motoru olmayan otomobile benzer, yani işe yaramaz.

Akıllı, meraklı ve iyi teçhiz edilmiş araştırıcılar, insanlığı gerçeğe götürebilecek yegâne kılavuzlardır. Bunların doldurduğu birer Ermeni ve Kürt enstitümüz olaydı bugün ne Amerika'da bilimle alay edercesine verilen oylar ve de Güneydoğumuzda insanlıkla alay edercesine insanımıza sıkılan mermiler başımızı ağrıtıyor olurdu. Bir Ermeni enstitüsü sırf Ermeni diyasporasının iddialarıyla uğraşacak sanmayınız: Doğu Anadolu'nun iklim ve doğal âfet tarihi bile böyle bir enstitünün konusu içerisindedir. Vartan'ın *Heissmavoruk*'unu okumadan Nemrut Volkanı'nın

patlama davranışını öğrenebilir misiniz? Veya Şiraklı Ananias'ın *Askharhocoyc*'unu okumadan Doğu Anadolu'nun coğrafyasını? Bu kitapları kaç jeologumuz, kaç coğrafyacımız bilir? Kaç tanesi bunları bırakın görmeyi hattâ duymuştur bile. Hacettepe Jeoloji Bölümü Başkanı sevgili dostum Erkan Aydar bana Nemrut'un son patlamalarının bir Kürt tarihi olan *Şerefnâme*'de yazılı olduğunu öğretmişti.

Bugün köşeye sıkıştırılmış olan Türkiye, bu duruma en etkili silâhı, yani bilgiyi kullanmayı bilemediği için gelmiştir. Bu silâhı elimizden alan 1946'dan beri ülkeyi yönetenlerdir.

BİLİMİN DURDURULDUĞU YERDE BAŞLAYAN FELAKET[x]

Orhan Bursalı bana yeni haftanın yazısını yazmamı hatırlattı. Kendisine içimden artık halkıma hitâben köşe yazısı yazmak gelmediğini söyledim. Sebebi de son anket sonuçları: Her yerde AKP önde görünüyor deniyor. Ben ise AKP'yi Türkiye'nin yaşamsal bir sorunu olarak değerlendiriyorum. Bu kadar ayrı düşündüğüm bir topluma köşe yazısı yazsam ne olur? Benim gibi düşünenlerin, düşüncelerini değerlendirebilmek için benim yazılarıma ihtiyaçları yok. Benim düşündüklerimin tersine düşünenleri memlekette hüküm süren ekonomik ve sosyal çöküş dahi görüşlerini değiştirmeye ikna edemediğine göre, onların fikirleri üzerinde benim yazılarım çöldeki bir kum tanesi kadar bile iz bırakamaz. Zira karşılıklı konuşma ancak akılcı ortamlarda olabilir. Bu akılcılık yerini hissîliğe terkettiyse, artık konuşarak anlaşma imkânı kalmamış demektir ki, bu bir demokrasinin karşısındaki en büyük tehlikedir.

Bu akşam haberlerinde (6 Mart 2009) Fethullah Gülen ile Amerika'da yapılan bir röportajın haberi veriliyordu. Fethullah Efendi, herhalde geniş tarih bilgisine dayanarak, Osmanlı'nın Ortadoğu'daki hükümranlığı esnasında orada yaşayanların mutluluğunu anlatarak tekrar buralara Osmanlı ruhunun egemen olması dileğini dile getiriyordu. Bu dileği dehşet içinde dinledim!

Osmanlı'nın hüküm sürdüğü yerler arasında insanlığın en eski kültürlerinin izleri vardır. Bugün buralarda yaşayan bedbaht insanlar, petrol parası ve Amerikan desteği ile geçinen bir avuç eski haydut—yeni kral/emir/şeyh takımı dışında o eski uygarlıkların seviyesinde bile değildir. Ben Bingazi'ye gittiğimde şehirde yalnızca bir tek sinema olduğunu duymuştum. Pislikten geçilmeyen, lâgünü lâğım olmuş olan Bingazi'den beni eski Kyrene'ye götürdüler. Kyrene MS 2. Yüzyıl'da büyük bilim insanı Eratostenes'in doğduğu şehirdir. Şimdi harabe olan bu şehirde muhteşem bir su dağıtım sistemi, umuma açık banyolar ve üç devâsa tiyatro bulunmaktaydı. Kyrene'nin az ilerisindeki liman şehri Apollonia ise Kyrene'dekiler yetmezmiş gibi ayrıca büyük bir tiyatroya sahipti. Yüzyıllarca Osmanlı hâkimiyetinde kalan Libyalı insanlar, bu süre zarfında Kyrene'de ikibin küsur sene önce yaşamış Yunanlıların bile altında bir düzeye düşmüşlerdi.

Beyt-ül Hikma'nın vatanı Bağdat'ın başkenti olduğu Irak'taki hangi arkeolojik buluşu bir Osmanlı yapmıştır? Eski Ortadoğu'nun hangi dilini bir Osmanlı çözümlemiştir? Haydi bu lüks işleri bir yana bırakıp, günlük ihtiyaçlara gelelim: Ortadoğu'nun eşsiz petrol hazinesini kim keşfetmiş, keşfedilenleri kim işletmiştir? Biliyor musunuz ki Atatürk bu talihsiz ülkeyi Osmanlı'nın pençelerinden kurtardığı zaman koca İmparatorlukta jeoloji diploması olan tek bir insan bulunmuyordu! Bu mu imrenilecek kültür? Bu mu gıpta edilecek yaşam? O mutlu insanlar mutluluklarından bıktıkları için mi Birinci Dünya Savaşı'nda cihad ilân eden zavallıların zavallısı halîfeye, yani Osmanlı padişahına burun kıvırıp İngilizler adına nice askerimizi şehid edip, tüm Ortadoğu topraklarımızı kaybetmemize sebep olmuşlardır? Ben hem Ortadoğu'yu hem kuzey Afrika'yı hem Balkanları jeolog olarak epey dolaşmış bir insanım. Oradaki Osmanlı hâtırasının hayırla yâd edildiğini mi sanıyorsunuz? Osmanlı'dan oralarda ne kadar nefret edildiğini ben Londra'da davetli bulunduğum bir akşam yemeğinde Türk olduğumu öğrenir öğrenmez bana yüklenen güzel bir Şamlı hanımın ağzından da duyduğum zaman, bunu zaten bilmeme rağmen, bu genç kadının nefret hislerinin şiddeti karşısında kanım donmuştu. Haksız mıydı? Eğitim mi götürmüştü onlara Osmanlı?

Sosyal adalet mi vermişti? Onları düşmanlardan mı koruyabilmişti? Kültürel ve doğal zenginliklerini keşfederek refahlarına mı katkıda bulunmuştu?

Osmanlı hayranlığı cehâletin eseri ve felâketin en fecî habercisidir. İşte size Fethullah Efendi'nin temennî ettiği dünya! Bizi uygar insan yapmaya çalışan Atatürk tü kaka, bizi hayvan seviyesine indiren, dünyaya rezil ettikten sonra sefalet içinde onun bunun pençesine terkeden Osmanlı baş tâcı. Osmanlıcı AKP'nin oyları her yerde yüzde ellilere yakınsa, işte bu bizim millî bilgi seviyemizin düştüğü düzeyin bir habercisidir. Aynı zamanda karanlık bir geleceğin de ürkütücü müjdesidir. Bilimin bittiği duvar çok yakın; tam gaz ona doğru gidiyoruz milletçe. Fethullah Efendi biraz daha gaza basın diyor. O meş'um gaza basmamıza engel olmaya çalışan "bazı kesimler" olmasa hani o da koşup gelip bir de o basacak.

BİLİME HÜKMETME HEVESİ[XI]

AKP Hükûmeti, üniversitede akademik kadrolara yapılan atamalara karışmaya teşebbüs etmekle son derece tehlikeli bir oyun başlatmıştır. Bu teşebbüs sonunda üniversitenin kendisiyle ilgili işlerde hükûmeti devre dışı bırakmasıyla sonuçlanabilir. Böyle bir davranışa karşı hükûmetin almaya kalkışacağı tedbirler ise ülkede tüm sosyal barışı tehlikeye sokabilir.

Üniversite, bilim yapan ve yalnızca yaptığı bilimi değil, bilim yapma yöntemlerini de olabildiğince öğrencilerine öğreten bir kurumdur. "Olabildiğince öğreten" dememin nedeni, bilim yapmanın tüm yöntemlerini belirli bir metod çerçevesinde öğretmenin mümkün olmamasıdır. Bu, bilimin özelliğinden kaynaklanır. Bilim yapmanın üç gerekli şartı vardır: 1) Gözlem yapmak; 2) doğru düşünmek; 3) yaratıcı olmak. Bu üç şart üniversitede başarı düzeyleri çok değişik olabilen şekillerde öğretilir. En kolay öğretilen, doğru düşünmektir. Burada öğrenciye mantığın kuralları anlatılır; örneğin, kendi içinde çelişen bir düşüncenin, yani kendi içinde zıddını barındıran bir fikir zincirinin yapılabilecek her öneriyle tutarlı olacağı, dolayısıyla bilgi içeriği sıfır olacağı öğretilir. Gözlem yapmayı öğretmek biraz daha zordur, çünkü burada aklın ötesinde bir de öğrencinin san'at yeteneği devreye girer. Ancak Türkiye'deki tıp tahsilinin öğrendiğini uygulayabilen hekim yetiştirmekteki başarısı burada da ülkemizde ciddi

bir başarı düzeyinin yakalandığını göstermektedir. Bilimsel eğitimde öğretilmesi en zor olan ise yaratıcılıktır. Albert Einstein'in bir kez yazmış olduğu gibi, yaratıcılığın okulu yoktur. Bilimci, doğayı anlayabilmek için onu kafasında yeniden yaratabilmek zorundadır. Böyle bir beceri, çok değişik türden insanlar gerektirir. Matematiksel yaratıcılık; fizik biliminin gerektirdiği, icabında hemen herkese tamamen zırva gibi gelebilecek varsayımları düşünüp onlar çerçevesinde fiziğin bir kısmını veya tamamını baştan kurabilecek bir hayal gücü (Einstein izafiyet teorisini böyle yaratmamış mıydı?); jeoloji, astronomi, biyoloji, tarih gibi gözlem ağırlıklı bilimlerde gerekli olan, eksik veriden hareketle sürecin tamamını hayal edebilme yeteneği... Üniversite hocası olan bilim insanları tüm bu tür yeteneklere sahip öğrencileri dört yıllık lisans eğitimi süresince yakından tanımak ve tartmak imkanını bulurlar. Sonunda hocadan öğrenciye, bilim kulvarında devam etmesi için bir teklif gelir. Öğrenci bunu kabul ederse, yüksek lisans ve doktora süreçlerinde sınanmaya, devam eder. Doktora payesi, bir insanın bağımsız bilim yapabileceğinin tevsikidir. Bu aşamadan sonra, doktoralı bilimcinin kendi ilgileri ile ona iş verebilecek bir kurumun istekleri arasında bir paralellik oluşursa, doktoralı bilim adamı o kurumda kendisine bir iş bulur.

Bilimin herhangi bir anda nereye gideceği yukarıda bahsedilen yaratıcılık bileşeni nedeniyle asla kestirilemez. Dolayısıyla bilim yapan kurumlar, her türlü bilimsel gelişmeyi öğrenebilecek ve o konuda yaratıcı araştırma yapabilecek kişileri yetiştirmek ve istihdam etmek yarışındadırlar. Bu yarışa bilim dışından müdahale edilemez. Edilirse, sonuç Sovyetler Birliği bilim tarihinde karşımıza çıkan ucubeler gibi olur. Bu nedenle, hele demokrasiyle yönetilen ülkelerde, bilim kendi dışında hiç kimseyi işine karıştırtmaz. Buralarda, hükûmetlerin görevi, uluslararası düzeyde, yani kaliteli seviyede bilim yapılmasını teminden ve bilimin sonuçlarının toplum zararına kullanılmasını engellemekten ibarettir. Bunun için, hükûmetler bilimcilerinin yaptıklarını izlerler. Bu izleme işi için de yine ya kendi ülkelerinin bilimcilerinden veya (ki bu bilhassa uygar ülkelerde böyledir) uluslararası hakemlerden bilgi alırlar. Hakemlerden gelen değerlendirmeler çerçevesinde icap ederse, bilim kurumlarını uyarır veya baştan

teşkilatlandırırlar. Bütün bu işler, bilim insanlarının gözetim ve denetiminde gerçekleşir. Uygar hiçbir toplumda bilime bilim dışından bir müdahale söz konusu olamaz.

Peki edilirse ne olur? Böyle bir soruya verilecek cevabın ruhunu, Studios Manastırı (Prof. Doğan Kuban'dan öğrendiğime göre şimdi Samatya'da İmrahor Camii olan yapı bu manastırın kilisesiydi) başrahibi Theodor'un ikonoklazmı canlandırmaya teşebbüs eden Bizans İmparatoru V. Leo'ya verdiği karşılıkta aramak gerekir:

"Kiliseyi papaz ve üstadlarına bırak; kendi işine, devlete ve orduya bak. Eğer bunu yapmayı reddedersen, ..., bil ki aklımızı çelmek için cennetten gönderilen bir meleği bile bizler dinlemedik. Seni hiç mi hiç dinlemeyiz!"

Demokratik yöntemlerle yönetilen bir ülkede işlerin bu tür restleşmelere varmayacağı, aklın sabit fikirlere galebe çalacağı ümidini korumaya devam ediyorum.

BİLİM İNSANLARI, BİLİM MEMURLARI, BİLİM TÜCCARLARI[XII]

Bütün dünyada bilimsel üretimde müthiş bir artış görülüyor. Bu "bilimsel artışın" ölçeği, yayınlanan makaleler ve alınan patentler olmuştur. Bunların hesabını tutan ticari şirketler bile türedi. Son yaptığım Avrupa gezisinde üniversite öğretim üyesi bir dostla konuşurken, muhatabım, bir idareciyi şöyle övüyordu: "Tüm idari yüküne rağmen her yıl ciddi bir bilimsel dergide kendisinin ilk yazar olduğu iki makale üretiyor." Bahsedilen kişinin yayınlarını biliyorum. Bu yayınlar belli bir yerde yapılan bir tür çalışmanın çeşitli evrelerini içeriyor. Bilimin ne ilkelerine ne de yöntemlerine bir yenilik getiriyorlar. Çalışma kaliteli, çalışılan bölgenin jeolojisinin aydınlatılması için de son derece yararlı. Ancak, bu çalışmayı kırpıp kırpıp yayınlamaktansa, tek bir makale halinde yayınlamak hem daha pratik (ve dolayısıyla daha yararlı) hem de mâliyet ve zaman açısından daha ekonomik. Zaman ekonomisi hem yazar hem de okuyucuları için geçerli. Günümüzün bilimi zaten hiçbir bireyin, hattâ mâkul büyüklükte hiçbir araştırma grubunun başa çıkamayacağı bir literatür bolluğu üretiyor. Bunu gereksiz arttırmak abesle iştigalden başka bir şey değil.

Gelgelelim, bilimsel yayın artık yalnızca bir haberleşme ürünü olmaktan çoktan çıktı. Bilimsel yayın artık bilimsel terfilerde

birinci derecede rol oynamaktadır. Patentler de benzer bir durumdadırlar. Bilimle iştigal edenleri değerlendiren yöneticiler, jüriler, komisyonlar, büyük ölçüde yayın sayısına ve bu yayınların nerelerde yapıldığına bakmaktadırlar. Kaliteli dergilerde bol yayın yapan, ileri geçmekte, terfi etmekte, maaşını arttırmaktadır. Artan ihtisaslaşmayla, yayın içeriğini kontrol son derece güçleşmiştir. Atıf sayıları bile yayınların içeriği hakkında yeterli bilgi içermemektedir. Bilimle iştigal ettiğini iddia eden bir kişi ömür boyu birkaç, hatta birkaç on atıfla yetinmek durumundaysa, örneğin matematiğin bazı ezoterik dallarındaki gibi çok nadir istisnalar dışında onun pek de işe yaramayan bir bilimci olduğuna gerçi kolaylıkla hükmedilir. Ama, yüz atıfla, yüzlerce atıfı kalite açısından ayırmak kolay mıdır? Bir problemi tek bir yayında çözen hiç kuşkusuz on yayında çözenden daha az atıf alacaktır. Halbuki yapılan iş aynıdır; hatta tek yayınla çözeninki zaman ekonomisi açısından daha da makbûldür. Ancak tüm dünyada geçerli değerlendirme sistemi, çok yayınlıyı daha başarılı addedecektir.

Burada sunduğum sorunun temelinde, bilimle iştigalin, artık muntazam gelir getiren bir "iş" olmuş olması yatmaktadır. Bir patentin temsil ettiği bir buluşta yeni bir patent almayı mümkün kılabilecek mini mini bir değişiklik, bazen kişiye (veya bir şirkete) büyük paralar kazandırabilir. Bu durumda kişi veya şirket araştırma kurumu yepyeni bir buluş peşinde koşmaktansa, mevcut buluş üzerinde parazitlik yapmayı tercih eder. Bunu yapan kişiler bu faaliyetten para alan bilim memurları ve onları çalıştıran bilim tüccarlarıdır. Özellikle bilim memurlarının tahsilleri, aynen bilim insanlarınınki gibidir. Bunun için sık sık, birbirleriyle karıştırılırlar; halbuki yaptıkları işler birbirinden tamamen ayrıdır. Bilim insanı orijinal bir yaratıcıdır; bilim memuru ve bilim tüccarı birer parazittir. Bu parazitler şirketlerde yuvalandıkları gibi üniversitelerde de günümüzde ezici çoğunluğu temsil ederler. Bazı hallerde bunlar bilim insanlarının aleyhine çalışır, bilimin gelişmesine engel olurlar. Nasıl ki bazı parazitler, üzerinde parazit oldukları canlıyı sonunda ölüme götürürler.

Bilim dünyasının günümüzdeki ciddi sorunlarından biri işte bu bilim parazitleridir. Bu parazitler aslında tamamen yararsız

değildir. Nasıl ki doğada her parazit doğal dengenin bir parçasıdır; insan yaşamında da bilim parazitleri, toplumun bilimi kullanmasında yararlı olurlar. Ancak bilimi yalnızca parazitlerine göre değerlendirmek, parazit faaliyetini bilim sanmak, parazitin gerçek bilim insanını öldürmesine izin vermek, bilimin ve hemen arkasından bugün anladığımız anlamda uygar dünyanın da sonunu getirir. Parazit faaliyetinin bilime zarar vermesini önlemenin tek yolu gerçek bilim insanlarını tanımanın yollarını bilmektir. Bunu da ancak gerçek bilimciler yapabilir. Gerçek bilimcilerin toplumda bulunmasının tek garantisi ise bilimin içinde yeşereceği entelektüel merak ortamını verimli tutmaktır. Bu ortam ne denli geniş, ne denli zengin ve ne denli hür olursa içinde bilimci yetişmesi ihtimali o denli yüksektir. Hiçbir toplum bilimci yetiştirme garantisine sahip değildir. Tek yapabileceği şey en iyi ortamı hazırlayarak bunun içinde bilimcilerin yetişmesini ümid etmektir. Tıpkı tarlasını eken bir çiftçi gibi. Tarlayı iyi hazırlamaz, ekmez ve bakmazsanız mahsul alamazsınız. Tarlayı parazitten korumazsanız, elde ettiğiniz mahsul boşa gider.

POZİTİVİZM HAKKINDA KAVRAM KARGAŞASI[XIII]

Türkiye'deki din yobazı çevreler, bilimsel yaklaşımı gerçeği aramanın tek yolu olarak görenlere hemen "pozitivist" yaftasını yapıştırırlar. Kelime anlamı olarak "olumluculuk" anlamına gelen (ve bu şekliyle pek de fena bir şey olmaması gereken) bu kelimenin aslında felsefe bilimi içerisinde bir tanımı vardır ve yobaz kullanımına uymaz. Yobazın yanlışı, Wikipedia'nın İngilizce yayınında da yapıldığından (meselâ Almanca'sındaki "pozitivizm" maddesinde verilen tanıtım doğrudur; Fransızca yayındaki, pozitivizmi tamamen Auguste Comte'a bağlayan tanıtım ise eksiktir) ve genellikle bizim din yobazlarının yabancı dil bilenleri Amerikancı da olmaları nedeniyle yalnızca bu dili okuyabildiklerinden, düzeltilmeye muhtaçtır.

Pozitivizm, bilginin yalnızca gözlemden edinilebileceğini savunan bilgibilimsel bir kuramın adıdır ve kökleri tâ Aristoteles'e iner. Bu kuramın temeli, mantıkî olmadığı 1739 yılında David Hume'un *A Treatise on Human Nature* adlı büyük eserinde gösterilmiş olan "tümevarım"dır. Hume şunu göstermiştir: "Tecrübe ettiğimiz şeylerin tecrübe etmediğimiz şeylere benzemesi gerektiğini ispat edebilecek hiçbir kesin iddia ortaya atılamaz." Bu durumda, tek tek gözlem tutanaklarından hiçbir genel iddianın doğruluğu sonucu çıkarılamaz. Bunun tarih içindeki en

güzel örneği de Newton kuramının çöküşü olmuştur. Newton "hypothesis non fingo" (=varsayım yapmıyorum) diyerek meşhur mekaniğinin sadece gözlemden türediğini imâ etmişti. Öyle olsa, yanılmasına imkân yoktu ve başta Immanuel Kant olmak üzere pek çok felsefeci de Newton'un gerçeği bulduğunu sanmışlardı. Bunun böyle olmadığı, Newton kuramının, Merkür'ün yörüngesinde Güneş'e en uzak olan noktanın (yani perihelionun) Merkür etrafındaki dönüşünün (presesyonun) hesaplanmasında sürekli ve muntazam bir hatâ vermesiyle görüldü. Bu hatâ Newton'un yerçekimi kuramının yanlış (bazılarının sandığı gibi eksik değil, YANLIŞ) olmasından kaynaklanıyordu ki, bu yanlışı yeni bir yerçekimi kuramıyla Einstein'in İzafiyet Teorisi düzeltti. Ancak Einstein derhal kendi teorisinin de doğru olamayacağını, zira bu teoriyle atom içi olayların tam olarak açıklanamadığını, üstelik yerçekimi ve elektrik kuvvetlerinin de tek bir kurama indirgenemediğini vurgulamıştı. Bu nedenle Einstein bilim insanlarının yaptığının, eldeki gözlemleri ŞİMDİLİK en iyi şekilde açıklayacak bir varsayım yapmaktan ve bu varsayımın çıkarımlarını yeni gözlemlerle sınmaktan başka bir şey olamayacağını söyledi. Bunu, felsefede "eleştirel akılcılık" (=kritischer rationalismus) denen yeni bir epistemoloji kuramı haline getiren de Einsetin'in ahbabı Karl Popper olmuştur.

Popper, Einstein ile (ve tüm modern bilim insanlarıyla) birlikte şunu söylüyordu: Sonsuz mikdar ve güvenilirlikte gözlem yapmamız imkânsız olduğu için, hiçbir genel iddianın kesin doğruluğu ispatlanamaz. Ama bir varsayımın tek bir çıkarımının yanlış olduğunun görülmesi o varsayımı çöpe atmaya yeter. Dolayısıyla bilimsel varsayımların değerlendirilmesinde bir tekyanlılık vardır: Bunlar tek bir gözlemle yanlışlanabilirken, ne kadar gözlem yaparsanız yapın doğrulanamazlar. O zaman bilimin görevi mümkün olduğu kadar çok varsayım üretip, mümkün olduğu kadar çok gözlemi açıklayıp yanlış varsayımları bir an önce eleyerek gerçeğe sürekli ama asla tam değemeyecek şekilde (yani asimtotik olarak) yaklaşmaktır.

Yobazın pozitivizmi hedef seçmesi onun dine rakip olduğunu duymuş olması ve pozitivizmin felsefecilerce çürütülmüş olduğu konusundaki kulak dolgunluğudur. İşin detayını bilmeden,

pozitivizmin çürütüldüğünü söyler (ki bu DOĞRUDUR) ve bu nedenle bilimin tüm gerçeği bilemeyeceğini (bu da DOĞRUDUR), bu nedenle de dine de bir yer ayrılması icap ettiğini (ki bu DOĞRU DEĞİLDİR) iddia eder.

Halbuki bilim, yarattığı varsayımlarla sürekli modeller üreterek ve bunları gözlem tutanaklarıyla denetleyerek yanlışlarını hızla elemek arzusundadır. Din ise yanlışlarını gözlemle elemeye izin vermeyen bir iddiadır. Bilime yanlışlarını eleme azminde olduğu için güvenilir, yobaz ise dine niçin güvenilmesi gerektiğini açıklayamaz. Pozitivistlerin düştüğü hatâya düşüp doğru olduğunu bildiği birkaç dinsel iddiayı tekrarlayarak, tüm dinin doğru olduğunu savunur, yani mantıksal olarak zırva olan tümevarımı kullanır. Bir başka deyişle, tıpkı eleştirdiği pozitivisitler gibi davranır. Onun için modern bilgi arayışında ne pozitivizme ne de dine yer vardır. Bu her iki düşünce sistemi de aşılmış ilkel sistemleri temsil ederler. Yobaz da zaten yanlışlandığı kesin olan, mantıken tutarsız şeylere inanmaya devam ettiği için yobazdır. Yanlışlığı ispat edilmiş şeylere inanmaya devam etmeye saygı duyulması gerektiği tezini de ben bu nedenle anlayamıyorum (bu, koca bir insanın çocukken kendisine anlatılan masallara ömür boyu inanmasına saygı duymaya ve bu inançlara toplum yaşamında yer vermeye kalkmaya benziyor).

AYDIN, ENTELEKTÜEL VE BAZI ŞEYLERİ GERÇEKTEN BİLENLER[XIV]

Dünyanın hemen her yerinde halk arasında adı herhangi bir konuda olumlu bir şekilde duyulan kişiler kısa zamanda her konuda fikirlerine danışılan, medyanın fikirlerini almak için peşlerinden koştuğu bireyler haline gelirler. Dikkat etmezlerse, bu ilgi zamanla onlara her sözlerinde gerçekten bir keramet olduğu izlenimini verir ve bu sefer sorulsa da sorulmasa da akıllarına gelen (veya popüler olan) tüm konularda düşüncelerini beyan etmeye ve topluma kılavuzluk etmeye kalkarlar.

Türkiye'de de özellikle son yıllarda "aydınlar" veya "entelektüeller" adı altında pek çok kişi veya kişi grubunun fikirleri hemen her konuda medyada boy gösterir oldu. Bunun kismî bir nedeni, bizzat medyanın bazı meslek grubu mensuplarına kendiliğinden "aydın" yaftasını yapıştırmasıdır. Ancak bazen bazı gruplar kendilerine bu sıfatı bizzat kendileri uygun görmektedir.

Aslında aydın ve bunun batı Avrupa dillerindeki karşılığı olan entelektüel kelimesi 18. Yüzyıl'dan bizlere miras olan çok yüce bir kavramı dile getirir. 18. Yüzyıl, Aydınlanma Çağıdır. Aydınlanma Çağı'nın özelliği, bir önceki yüzyılda şahlanan doğa bilimlerinin kılavuzluğunda insan yaşamına, bilimsel eleştiri süzgecinden geçirilemeyen ve/veya geçirilmeyi kabul etmeyen her türlü saplantıdan arınmış, kontrolü ve dolayısıyla düzeltilmesi mümkün

bir yön çizmeyi amaç edinmiş bir bakış tarzının, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın doğusunda tahsilli insanlar arasında yaygın bir kabul görmesidir. Dikkat edilirse 18. Yüzyıl'ın aynı zamanda gözlemsel doğa bilimlerinin de modern çehrelerine bürünmeye başladıkları asır olduğu görülür. Bu asrın etkili isimleri arasında modern bilgibilimin temellerini atan David Hume'u, sosyal bilimleri (sırf ekonomiyi değil!) sağlam bir kuramsal temele oturtan Adam Smith'i, doğa bilimleriyle san'atın büyük sentezcisi Goethe'yi, Alexander ve ağabeyi, modern araştırma üniversitesi kavramının yaratıcısı Wilhelm von Humboldt'u, modern yaşam bilimlerinin mimarları olan von Linné, Cuvier ve Lamarck'ı, yasaların ruhunu doğanın bize bahşettiği çerçeve içerisinde arayan Montesquieu'yü, Newton'u ülkesinde tanıtmak için büyük çaba harcayan Voltaire'i, modern yerbilimlerini Hume'dan öğrendiği felsefeyi geliştirerek oluşturduğu bilgibilim çerçevesinde kontrolu mümkün bir teoriye kavuşturan James Hutton'ı, modern kimyanın dâhi kurucusu, büyük insansever Lavoisier'yi ve bunların daha nice benzerlerini görüyoruz. Tüm bu insanların ortak yanları, kendilerine seçtikleri ilgi alanlarında insanlığa kendilerinden sonra gelenlerin bilimsel çerçevede eleştirebildikleri, kalıcı düşünce âbideleri bırakmış olmalarıdır. Bütün bu kişiler tüm yaşamları boyunca eleştirel akıl ve gözlem kılavuzluğunda son derece ciddî araştırmalar yapmışlar, birbirlerinin yaptıklarını denetlemişler ve Aydınlanma Çağı süresince tüm insanlığa tarihte eşi az görülen bir ümit ve iyimserlik kaynağı olmuşlardır.

Geçmiş çağlarda da Ömer Hayyam gibi, Lükres gibi bu tür gerçek aydınlar toplumu aydınlatıcı eserler vermişlerdir. Bunlar da yukarıda saydığım kişilerle çok önemli bir özelliği paylaşırlar: Topluma akıl verdikleri konuları önce kendi akıllarında bilimsel bir süzgeçten geçirmek. Ne yazık ki 20. Yüzyıl, bilimde şahit olduğu muazzam gelişmenin yanında aynı zamanda yükselen bir bilim ve akıl düşmanlığına da sahne olmuştur. Bu bilim düşmanlığını da halk arasında "aydın" veya "entelektüel" denen kişiler yaratmış ve geliştirmiştir. Kökleri aydınlanma çağında Jean-Jacques Rousseau'ya giden, Byron ve Shelly gibi romantiklerden çağımızda da Brecht'ten Feyerabend'e, Hemingway'den Sartre'a ve günümüzün demokrasi ve çokseslilik adına bilimin yanında dini kökenli ve yanlış olduğu bilinen iddiaların da öğretilme

haklarını savunanlara, gelişmeyi bilgisizlikleri nedeniyle inkâr ederek topluma bu nedenle durmadan karamsar bir tablo çizenlere kadar açılan bir tayfın üyelerinin de ikide bir aydınlar arasında sayıldığını görüyoruz. Bu kişileri "aydınlatan" kaynak ise belli değildir!

Her kalemi eline alanı (toplum için gerekliliklerini inkâr etmeden!) "aydın" bellemenin yalnız Türkiye'ye mahsus bir hastalık olmadığı kesindir. Ama gerçek aydınları, yani bir şeyi bilimsel bir yöntemle bulup irdeleyebilenleri, sadece yazıp konuşmaktan çekinmeyenlerden ayıramazsak önüne gelen peygamber özentisinin toplumumuzu akıl dışına çekmesine engel olamayız.

İNSANLIĞI YÖNETEN BİLGİYLE BESLENMEZSE...[XV]

Son Amerika seyahatimde Paris Charles de Gaulle havaalanına uğradığımda Al Gore'un *Uygunsuz Gerçek* adlı kitabını almıştım. Atlas Okyanusu'nu geçerken de okudum. Geçen akşam eve DVD'si alınan filmini ailece seyrettik.

Film üzerimde kitabın yaptığından daha derin bir etki yaptı. Özellikle Gore'un son yüzyıl içinde dünya üzerindeki yaşam şartlarının ne kadar büyük bir hızla değiştiğini göstererek, alışkanlıklarımızı aynı sür'atle değiştiremediğimizi vurgulamasını çok çarpıcı buldum. Gore, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki bebek patlaması esnasında doğduğunda dünya nüfusunun iki milyarı henüz geçmiş olduğunu hatırlatıyor. Kendisi elli yaşına geldiğinde ise dünya üzerinde yaşayan insan sayısı 6,5 milyarı geçmiş. Kendi ömrünün sonuna kadar bunun 9 milyarı bulabileceğini söylüyor! Son yirmi yılda atmosferdeki karbondiyoksit yüzdesi, geçtiğimiz 650.000 yıl içinde ulaştığı en yüksek değerin iki katına şimdiden varmış.

Gore bu ve benzeri bazı gözlemleri sıraladıktan sonra, bunların insan yaşamına nasıl etki edeceğini anlatıyor. Örneğin, Grönland' üzerindeki buz kütlesinin erimesi sonucu Florida 'nın neredeyse yarısının sular altında kalacağını gösteriyor. Şanghay, Beijing, Bangladeş vb. yerlerden verdiği örnekler yetmiş-seksen

milyon insanın göçmek mecburiyetinde kalacağını anlatıyor. Bunlar bir politikacının fantezileri değil, bilimsel verilerin kuvvetle muhtemel gösterdiği tahminler. Golfstrim Akıntısı'nın ortadan kalkması halinde Avrupa'nın on yıl gibi bir sürede bir buz çağına girebileceği ihtimal dahilinde. Peki Golfstrim'in %50'sinin daha şimdiden kaybolduğunu söylersem ne dersiniz?

Filmde, Al Gore, öğrendiklerinden derin bir şekilde etkilenmiş olan ve bu nedenle sağlam kaynakları kullanarak bilgisini sürekli arttıran iyi tahsilli bir insan imajı sunuyor. Bu insan Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir seçim sahtekârlığı sonucu aslında kazanmış olduğu başkanlık seçimini kaybetmiş, düzgün bir insan. Bahis konusu sahtekârlıkla seçimi kazanmış gösterilen kişi ise, tam anlamıyla bir zır cahil olduğunu kanıtlamış, yobaz, belirli menfaat gruplarının oyuncağı olan bir kişi. Bu kişi yüzünden yalnızca Irak'ta yüzbinlerce insan yaşamını kaybetti, bir ülkenin alt yapısı tamir edilemeyecek kadar çöktü ve bölgede barıştırılmaları çok uzun zamana ve büyük çabalara mal olacak derin düşmanlıkların ayırdığı gruplar ortaya çıktı. Bir neslin psikolojik yapısı perişan edildi, insan aklına ve gelişmeye olan inanç imha oldu.

Aynı kişinin başında bulunduğu yönetim, dünyamızı tehdit ettiği bilinen küresel ısınma ile mücadeleyi amaç edinmiş olan Kyoto Antlaşması'na imza koymadı, hem de dünyayı tehdit eden sera gazı çıkarımının %30'undan sorumlu bir ülkenin yönetimi olarak kendi halkına tamamen uydurma gerekçeler sunup onların yaşam kalitelerini sözümona tehdit altında göstererek—yani göz boyayarak. Al Gore filmde yalnızca iki uygar ülkenin Kyoto Antlaşmasına imza koymadığını üzüntüyle, söylüyordu: ABD ve Avustralya. Bu antlaşmaya imza koymayan ve nüfusu Avustralya'nınkinin dört katı olan Türkiye ise uygar bir ülke olarak Bay Gore'un aklına bile gelmedi.

Niçin biliyor musunuz, sevgili yurttaşlarım? Çünkü bizi Bay Gore doğduğundan beri, insan uygarlığından nasibini alamamış bilgisiz kişiler yönetiyor. Her yeni hükûmetle biraz daha dünyanın alay konusu ve şamar oğlanı oluyoruz; Atatürk'ün bize bahşettiği dünyayı hayran bırakan Türk imajının yerine tekrar Osmanlı'nın hasta adam imajı geliyor. Bunun tek nedeni

cehalettir. *Cumhuriyet* Gazetesi'nin verdiği "Tehlikenin Farkında mısınız?" reklamında bahis konusu olan temel tehlike işte bu cehalet ve onun temsilcileridir. Ben de sizden tehlikenin farkında olmanızı istirham ediyorum: Benimki bir reklam değil, ömrünü üzerinde yaşadığımız gezegenimizi anlamaya adamış bir bilim adamının ikazıdır. Deprem, sel, heyelan, kuraklık, tuzlanma ve daha nice doğa felâketiyle ancak doğa bilimlerini anlamış kişiler mücadele edip sizi ve çocuklarınızı koruyabilir: Modern biyolojinin temeli olan Darwin Kuramını ateistlerin inancı sanan zır cahiller değil!

GELİŞME VE EVRİM AYNI ŞEY Mİ?[XVI]

Osmanlıca'da evrim kuramının tercümesi "tekâmül nazariyesi"ydi. Yani, gelişme, kemâle erme, mükemmelleşmeye gidiş. Halbuki batı dillerinde bu teoriyi ifade için kullanılan evolution (Almanca'da "Entwicklung") kelimesi Latince'deki evolvere sözcüğüne karşılık gelir: Bu kelime bir ruloyu açmak, ileri yuvarlanmak, ileri doğru kaymak, bir yere doğru boşalmak anlamlarında kullanılmıştı. Avrupa dillerinde 1860 öncesinde bu kelimenin askerî, matematiksel ve felsefî anlamları olduğu gibi üç değişik biyolojik mânâsı da bulunuyordu: 1) bir çiçeğin açması; 2) embriyo büyümesinin "önceden oluşma kuramı" (yani embriyonun, erginin tüm özelliklerine küçük ölçekte sahip olduğu fikri); 3) bir organizmanın büyümesi. Osmanlıca evolvere kelimesine 1860'dan sonra yüklenen anlamın ifade ettiği varsayımı tekâmül nazariyesi ifâdesiyle çevirince yaşam tarihinde olduğu varsayılan gelişme bileşenini böylece öne çıkarmış oldu. Almanca da "evolution" kelimesi yerine sık sık "entwicklung" kelimesini kullanır ki, gelişme anlamına gelen bu kelimenin etimolojisinde kendi üzerine katlanmış bir şeyin açılması şeklinde açılmak fiili bulunur. (Türkçe'deki evrim sözcüğü, çevirip döndürmekten geldiği için aslında "evolution"un karşılığı değildir, ama öyleymiş gibi kullanılır.) Bu terimlerle pek çok kişi, evolution kelimesini Osmanlıca'ya tercüme edenlerin yaptığı gibi, bir "gelişme"

bileşeninin de ifâde edildiğini sanır.

Peki, her ilerleme gelişim midir? Gelişme kavramında, gelişen şeyin daha iyiye, daha değerliye doğru gittiğini imâ eden bir değer yargısı gizlidir. Halbuki modern yer ve yaşam bilimleri biyolojik evrimin bir gelişme süreci olarak yorumlanamayacağını göstermiştir. Evrim yaşamın çevresine uyumunu düzenler. Örneğin, Triyas Devri'nin ilk ve basit dinozor ailelerinden yalnızca Tebeşir Devrinin zengin ve çeşidi bol, karmaşık yapılı dinozor türleri değil, aynı zamanda kuşlar da türemiştir. Tebeşir Devrinin sonlarında yeryüzünün en zengin çeşitli, çevreye en iyi uyum sağlamış kara hayvanları hiç kuşkusuz dinozorlardı. Ancak 100.000 yıl gibi kısa bir sürede dinozorlardan eser kalmadı. Çünkü dünyada egemen olan yaşam şartları bir gökcismi çarpmasıyla âniden değişmişti. Gökcismi çarpması sonrası dünyada karalara memeliler ve kuşlar egemen oldu. Buna rağmen, balıklar dünyasında hiçbir şey değişmemişti. 400 küsur milyon yıldan beri var olan balıklar yine var olmaya devam ettiler, yüzlerce milyon yıldan beri yaptıkları gibi türlerini, cinslerini, ailelerini değiştirerek yaşamlarını sürdürdüler. Bu arada hiç değişmeyenler de vardı. Örneğin, 500 küsur milyon yıldır hiç değişmeden yaşayan bir lamba kabuklu (brakiyopod) ve hele neredeyse dünya kurulduğundan beri var olan bakteriler. Dünya ilk doğduğunda egemen canlıları bakterilerdi. Bugün de yine öyle.

Gerçi evrende değişim Herakleitos'un dediği gibi değişmeyen tek şey gibi görünüyor. Ama bu değişim, bir gelişmeyi, yani bir değer öğesini içermiyor. Kâinatta bir hedef, bir amaç, bir yasalar egemenliği görünmüyor. Bilim kuşkusuz bazı genellemeleri şimdilik yasa diye vazediyor, ama Aristo'nun yasaları onları yanlışlayan Newton'nunkiler olmadığı gibi, Newton'unkiler de onları yanlışlayan Einstein'inkiler değil. Genellemelerimizi yasa adını verdiğimiz varsayımlarımız çerçevesinde sunarak onları gözlemle denetlenebilir bir hale getiriyoruz. Gözlemin yanlış bulduğu yasalarımızı, bilimden dışlıyoruz.

Evrende bir gelişme, bir hedef, bir amaç, arayanlar farkında olarak veya olmayarak ona insan vasıfları atfetmek istiyor, evreni insan merkezli ve insan amaçlı gözlüklerle yorumlamaya kalkıyorlar; onu öznelleştiriyorlar ve nihayet evrene atfettikleri tüm

bu vasıflardan bir yaradanı, bir tanrıyı veya doğanın özelliği olduğunu sandıkları değişmez yasaları sorumlu tutuyorlar. Tüm semâvi dinler, tüm ırkçı-faşist veya Marksist toplumsal görüşler bu insan zafiyetinin türevleridir. Bilim bu insan merkezli, değer yargısı yüklü, gelişme, hedef, amaç vb. varsayan determinist doğa yorumlarından uzaklaşıp evreni nesnelleştirdikçe hurafe ve gönüllerde duyulan arzulardan uzaklaşıp, gerçeğe, duyuların algıladıklarının beyince anlaşılmasına yönelerek insanı yüceltmiştir. Tesâdüflerin egemen olduğu bir evrende tesâdüfen, tesâdüfî bir yerde yapayalnız yaşadığımızı farketmek, tüm büyük din yapıcılardan Karl Marx'a kadar pek çok insanı dehşete düşürmüş, onları bundan kaçış yolları aramaya sevketmiştir. Bilim insanını, akıl insanını yücelten ise, bu eskilerden daha tutarlı yorumu geliştirerek, onun sonuçlarıyla başa çıkmaya muktedir ve buna hazır olduğunu farketmesidir.

BİLGİ VE BİLGİLİ BİLGİSİZDEN NASIL KORUNMALI?[XVII]

Geçenlerde İstanbul'da yapılan Uluslararası Felsefe Kongresi'nde sevgili arkadaşım Gürol Irzık uygar ülkelerde bilimin giderek şirketlerin kontroluna girdiğini, bunun uzun zamanda ne topluma ne de bilime hayır getireceğini vurgulayan çok ilginç bir tebliğ sundu. Gürol'un dikkat çektiği konu çerçevesinde bir başka skandal da bugünlerde ABD yayın dünyasında cereyan etmekte. Ülkemizi ve toplumumuzu da—hele bu günlerde—çok yakından ilgilendiren bu konuya okuyucularımın bilhassa dikkatini çekmek istiyorum:

Şöhretli İskoçyalı jeolog ve jeoloji tarihçisi ve sevgili hocam ve dostum Donald B. McIntyre 1997 yılında modern jeolojinin kurucularından, vatandaşı James Hutton'un ölümünün 200. yıldönümü münasebetiyle küçük, popüler, fakat Donald'ın kendi bazı keşiflerini de içeren, bilimsel olarak son derece değerli bir kitap yayınlamıştı (McIntyre, D. B. ve McKirdy, A., 1997, *James Hutton—The Founder of Modern Geology*, The Stationary Office, Edinburgh, xi+51 s.). İskoçya'da devlet matbaası tarafından basılan bu minik kitap, bilim dünyasının dikkatini çekmekle beraber, dağıtımı ve reklamı yapılamadığı için geniş bir okuyucu kitlesine ulaşamadı. 1999 yılında Donald tanınmış bir Amerikan yayın şirketine başvurarak, eserinin dağıtımını

üstlenip üstlenemeyeceklerini sordu. O zaman şirketin yönetim kurulu başkanı bu soruyu mes'ul bir editöre havale etmişti. Editör Bay Jack Repcheck, Hutton hakkında hiçbir özgün çalışması bulunmamasına ve bilim tarihçisi olmamasına rağmen (konunun çekiciliğini görüp) hemen kendisi bir kitap üretmiş. Tabii ki ABD'den bir yayımcının finans gücünü arkasına alan bu kitap, Donald'ın eserinin zaten zayıf olan satışlarını olumsuz etkileyecektir.

Benzer bir şekilde bilim tarihçisi olmayan Simon Winchester'in jeolog William Smith hakkında yazdığı, bilgi eksiklikleri ve yanlış yorumlarla dolu (fakat sıkı bir reklam sonucu best-seller olan) popüler bir kitabı, yıllardır Smith üzerinde çalışmakta olan Prof. Hugh Torrens'in hazırlıkları yeni bitmiş olan önemli bir kitabının yayımlanmasına dahi engel olmuştur. Repcheck'in kitabı hakkında *Nature* Dergisi için bir tanıtma yazısı yazan şöhretli jeoloji tarihçisi Prof. David Oldroyd, önüne gelen bilgisiz kişiler tarafından yalnızca parasal kazanç düşüncesiyle yazılan ve yanlışlarla dolu popüler "bilim tarihi" eserlerinin, gerçek bilim tarihi eserlerinin dağıtımına, okunmasına, hatta Torrens'in durumunda olduğu gibi, yayımlanmasına bile engel olduğunu belirterek bunun bilime ve bilim tarihine büyük zarar verecek bir gelişme olduğunu vurguluyor.

Kitap, dergi ve gazete yayımcılığı büyük endüstri haline gelmiştir. Bu endüstri doğası gereği toplum eğitiminde, efkâr-ı umumiyenin oluşmasında önemli bir rol sahibidir. Bu rol, yayımcılık yapanların omuzuna çok önemli sorumluluklar yüklemektedir. Önüne geleni okuyucunun önüne atmak, topluma faydadan çok zarar verebilir. Liberal felsefenin en önemli savunucusu ve kuramcısı Sir Karl R. Popper, İtalyan gazetecisi Giancarlo Bossetti'nin yaptığı bir röportajında televizyonun mutlaka kamu kontroluna alınması gerektiğini söylemişti. Sanırım aynı şey yayımcılar için de geçerlidir.

Türkiye'de de benzer sorunlar söz konusudur. Hele gazeteler tamamen zıvanadan çıkmış durumdadır. Amacının genelde askerleri küçük düşürmek olduğu apaçık olan, İkinci Dünya Savaşı'nın en büyük komutanlarından olduğu tüm dünyaca kabul edilmiş General MacArthur'a hakaret dolu bir köşe

yazısının yazarı, artık ilkokul çocuklarının bile tanıdığı beş yıldızlı General Douglas MacArthur'dan "dört yıldızlı" diye bahsedecek kadar cehalet sergilemekte, bir gazetenin en sorumlu mevkiindeki bir diğer yazar da lise coğrafyası okumuş herkesin bildiği Karpatların kuzeyindeki Galiçya'yı Osmanlı toprağı sanmaktadır!

Gerçek, doğruya tekabül edendir. Doğruya tekabül etmeyen şeyler gerçek değildir. Doğruya tekabül etmediği bilinen şeyleri gerçek diye söylemek—masal anlatmak dışında—aymazlık değilse ya aptallık ya da hainliktir. Gerçek, zaten çok zor ulaşılan bir bilgidir. Pek çok halde ona ulaşıp ulaşmadığımızı bile bilemeyiz. Bu yaşantımızı zorlaştırır, hattâ hayatımızı tehlikeye atar. Onun için, bari ulaşabildiğimiz pek az bir-iki gerçeği iyi savunalım. Onları hovardaca harcayanlara fırsat vermeyelim.

GELİŞME VE DİYALEKTİK[XVIII]

Geçenlerde Türkiye Petrol Jeologları Derneği'nin davetiyle Ankara'da bilimsel yöntem konusunda verdiğim bir konferansın soru-cevap kısmında bir dinleyici, konferansım esnasında niçin Friedrich Engels'in *Doğa'nın Diyalektiği* adlı eserinden ve bu eserde savunulan bilimsel yöntemden bahsetmediğimi sordu. İki kısımlı sorusuna iki kısımlı bir cevap verdim: (1) Engels'in *Doğa'nın Diyalektiği*'nin günümüz bilimi açısından bilimsel bir içeriği olmadığı gibi, yazıldığı zamanki bilim açısından da durum aynıydı; (2) Marx ve Engels'in savundukları şekliyle diyalektik bilimsel (ve mantıkî) bir düşünce tarzı değildir. Bu cevabım kendisinin şiddetli protestolarına neden oldu ve bana, bakteriden insana olan biyolojik "gelişmenin" diyalektik temellerini anlatmaya çalıştı. Ben kendisine cevaben gelişmeyi neye göre tanımladığını sorunca bir hayli şaşırdı. Sonra da kendisine bakterilerin dünyanın ilk çağlarında en egemen yaşam unsurları olduğunu, bunun bugün de değişmeden sürdüğünü söyleyince şaşkınlığı bir kat daha arttı.

Bugün özellikle belirli politik görüşlerin taraftarlarınca kullanıldığı şekliyle "diyalektik düşünce" 18. Yüzyıl'da hızla yayılmaya başlayan "doğal gelişme" inancına fikirsel bir temel bulma arzusunun sonucunda ortaya çıkmıştır. Bunu Engels'in sözleriyle şöyle özetleyebiliriz: "Bilhassa diyalektik, günümüzün doğabilimi için

en önemli düşünce şeklidir, çünkü yalnızca o doğada karşımıza çıkan gelişme süreçlerinin bir benzeridir ve bu nedenle gelişme süreçlerine de bir açıklama yöntemi sunar." Marx ve Engels'in kullandıkları şekliyle diyalektik Hegel'den alınmış olmakla beraber, Marx ve Engels, Hegel'in diyalektiği kafası üstüne oturttuğu kanısındaydılar. Engels, diyalektiği bu durumdan Marx'ın kurtardığını söyler.

Peki nedir bu diyalektik? En kaba hatlarıyla, herhangi bir sürecin, kendisiyle çelişkinin tohumlarını kendi içerisinde taşıdığı ve zamanla bunun gelişmesine yardımcı olduğu fikri. Bu şekilde bir a sürecine karşı gelişen bir negatif a sürecinin, a'nın kendisiyle bir sentez oluşturarak yeni, daha gelişmiş bir b sürecine yol açacağı. Bu b sürecinin de aynen a gibi kendi çelişkisini doğuracağı ve böylece giderek daha gelişmiş süreçlerin ortaya çıkacağı. İlk bakışta pek de akla ters gelmeyen bu ifade, mantığın en basit kurallarından olan "birbiriyle çelişen iki ifadenin birliğinden istenilen herhangi bir ifade türetilebilir" kuralı nedeniyle belli bir gelişme silsilesinin mantıksal temelini oluşturamaz (bkz. "Karl Popper, Diyalektik nedir?" Mete Tunçay'ın derleyip tercüme ettiği Karl Popper'in *Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı* adlı eserde, 2. baskı, 1990, s. 114).

Halbuki ne doğa ne de bilim böyle çalışır. Bir kere, doğada hiçbir şey gerekli olarak içinde kendi çelişkisinin tohumlarını taşımaz. Bazı süreçlerin ortadan kalkması, kendi iç mekanizmalarının bir ürünü değil, çevredeki tesâdüfî değişimlerin sonucu olarak gelişir. Örneğin, dünya ve Venüs gezegenleri çok benzer bir şekilde yaşamlarına başlamış olmalarına rağmen, güneşe uzaklıkları değişik olduğundan apayrı şekillerde evrim geçirmişlerdir. Dünya üzerinde bazı hayvanlar müthiş bir hızla evrimleşirken diğerleri evrimleşmeden soylarını sürdürmüşlerdir. Engels, modern jeolojinin kurucularından Sir Charles Lyell'i jeolojik evrimde gereklilik yerine tesadüfü vurguladığı için *Doğa'nın Diyalektiği*'nde eleştirmiştir. Aynı nedenden ötürü Marx ve Engels, Darwin'in Evrim Kuramını "insanlık hakkında acı bir hicviye" olarak nitelemişlerdir (bkz. *Desmond ve Moore*, Darwin, W. W. Norton, New York, 1994, s. 485 ve orada Marx-Engels yazışmasına yapılan atıf). Yves Christen de, Marx ve Darwin

hakkında yazdığı eserinde, Marx'ın dünyasının doğa bilimleriyle asla bağdaşmadığını belgelemiştir.

Bilimsel yöntem tarihine baktığımızda da Marx ve Engels'in savunduğu diyalektiğin önemli keşif ve icatların yapılmasında herhangi bir rol oynamış olduğunu görmüyoruz. Bilim cesur varsayımların (her ne yolla olursa olsun) üretimi ve bunların gözlemle denetlenmesi yoluyla gelişmiştir. Mantık kurallarıyla çelişmediği sürece hiçbir varsayım kendi içinde kendi çelişkisini barındırmaz. Varsayımları ortadan kaldıran gözlemle bağdaşamama halidir. Bu durumda da gözlemle varsayım birleştirilip daha iyi bir varsayım üretilmez. Başarısız varsayım terkedilir, yerine yenisi üretilir.

Kısacası diyalektik, gelişmenin kaçınılmaz bir doğa yasası olarak görüldüğü bir düşünce dünyasında bu sözde yasaya fikri temel oluşturmak için ortaya atılmış bir yöntemdir. Ancak ne açıklamaya çalıştığı yasa bir doğa yasasıdır ne de kendisi mantıken tutarlıdır. Doğa bilimleri gelişmelerini diyalektiksiz sürdürmektedirler.

BİLİM-DİN ETKİLEŞİMİNİN İNCELENMESİNDE EN TEMEL SORUN: TEFSİR TARİHİ[XIX]

Bilim dinden türemiştir. Nedeni de dinin verdiği bilginin yetersiz ve güvenilmez olduğunun açıkça görülmüş olmasıdır. Ancak din-bilim geçişi çok, ama çok yavaş olmuş, insanlığın dinin dogmasından kurtulması süreci bugüne kadar uzanan, zaman zaman çok acılı bir uğraş halini almıştır. Bu uğurda pek çok bilim insanı hayatlarını verdikleri gibi, bazen, Fransız İhtilâli örneğinde olduğu gibi, pek çok din adamı da telef olmuştur.

Din-bilim ilişkisi hakkında ne düşünülürse düşünülsün, tarih boyunca süregelmiş olan bu karşılıklı etkileşim, her bilim tarihçisini dini iyi bilmeye mecbur bırakır. Din bilinmeden bilim tarihi yapılamaz. Ancak dini yüzeysel bilmek de yetmez. Hiçbir din tek bir "doğru dogmalar" toplamı olmadığı gibi, doğru kabul edilen dogmaların yorumundaki çeşitlilik de dinin uygulamalarına ve dolayısıyla bilimle olan etkileşmesine önemli tesirler yapagelmiştir. Dolayısıyla dinlerin kutsal kitaplarının tefsir tarihlerinin de bilim tarihçisince iyi bilinmesi gerekir. Bu nedenle jeolojinin tarihçesiyle ilgilenmeye başladığım zamandan bu yana ben de hem dinler hem de dinlerin kutsal kitaplarının tefsir tarihleriyle ilgilenmeye başlamıştım.

İslâm'da tefsir tarihinin büyük ismi kuşkusuz orientalizmin

en önemli bilginlerinden olan Alman şarkiyatçısı Theodor Nöldeke'dir. Nöldeke'nin ondokuzuncu yüzyıl ortasında yazılmış olan Kur'an Tarihi bu konunun en büyük klâsiklerinden biridir. Daha sonra Fuat Sezgin Hoca'nın çok takdir ettiği, aynı zamanda iyi de bir bilim tarihçisi olduğunu söylediği İslamist Ignaz Goldziher gibi isimler aynı yoldan giderek Kur'anın tefsir tarihine büyük katkılar yapmışlardır.

Bu bilim adamları, Kur'an'ın Halife Osman zamanında tek bir metin haline getirilmesinden önce bile içeriği hakkında Peygamber Muhammed'in yakınları arasında çok önemli tartışmaların olduğunu belgelemişlerdir. Bu tartışmaların en basit olanları Arap yazısının karakterinden kaynaklanıyor ve değişik noktalama ile anlamları tamamen değiştirilebilen kelimeler üzerinde yoğunlaşıyordu. Başlangıçta noktalamasız yazılan surelerin anlamları bu nedenle muğlaktı. Örneğin, Peygamber Musa ineğe tapan halkına "faktulu anfusakum" mu demişti, yoksa "faakilu anfusakum" mu demişti? Yani "birbirinizi (yani aranızdaki suçluları) öldürünüz" mü demişti, yoksa "olmuş olanı geri çevirin" mi demişti? veya 48. Sure'de "wa-tu'azziruhu" mu denilmişti yoksa "watu'azzizuhu" mu denilmişti? (yani Allah'a yardım edin mi, yoksa Allah'ı yüceltin mi). Surelerin "gerçek" olup olmadığına kadar varan çok daha ciddî tartışmalar ise örneğin yetmiş sureyi bizzat Peygamberin ağzından duyduğunu iddia eden Abdullah ibn Mes'ud ile Halife Osman'ın nihaî Kur'an metninin otoritesi kabul edilen Zaid ibn Sabit arasındaki düşmanlığa varan tartışmalarda görülür. Ignaz Goldziher bu tür tartışmaların politik motifleri olduğunu da belgelemiştir.

Dolayısıyla Kur'anın bugün elimizdeki metninin tartışmaya açık bir metin olması, Kur'an tefsirlerine bambaşka bir önem vermektedir. Bir diğer deyişle, Kur'an metni, bize din derslerimizde öğretildiği gibi, Peygamberden günümüze kadar hiç değişikliğe uğramadan gelmiş kanonik bir metin değildir. Bazı ilâhiyatçılar bu sıkıntılı durumdan tüm "variae lectiones"i ("değişik okumalar") vahyedilmiş kabul ederek kurtulmaya çalışmışlarsa da böyle bir yorum bizzat Allah'ın Kur'an'da dile geldiğine inanılan niyetlerini gölgelemekten başka bir işe yaramamıştır.

Dolayısıyla, bilim tarihinde dinin bilim üzerindeki etkisini ve

bilhassa 10. Yüzyıl'dan itibaren (yani Hicretin 4. Yüzyıl'ından itibaren) süregelen akıl mı/vahiy mi tartışmalarında konu olan sureleri anlayabilmek için her birinin teker teker tarihlerinin bilinmesi büyük önemi haizdir. İslâm tarihi ile uğraşacak bilim insanları Kur'an'ı çok sıkı bir metin ve kaynak eleştirisi yapmadan kullanmamalıdırlar. Bu ise son derece ciddî bir ilâhiyat araştırma kurumu gerektirir. Benim okuyabildiğim bilimsel Kur'an tefsir tarihlerinden anlayabildiğim, Halife Osman metnini veya herhangi bir Kur'an metnini kanonik metin olarak kabul ederek başlanan hiçbir araştırmanın sağlam temele oturmuş olamayacağıdır. Bu konuda bizim ilâhiyat fakültelerimizde ne araştırmalar yapılmaktadır, bunu bilmeyi, belki bu konuda bilim tarihine etki yapan faktörler hakkındaki bazı popüler yazıları *Cumhuriyet Bilim Teknik*'te görmeyi çok arzu ederim.

BİLİMSEL KAYNAK GÖSTERME TERBİYESİ VE İLÂHİYAT GELENEĞİ[XX]

Alman coğrafya tarihçisi Prof. Dr. Manfred Büttner altmışlı yıllarda coğrafya tarihçiliğinde son derece ilginç bir araştırmalar dizisini başlattı: Coğrafya biliminin tarihinde ilâhiyat-coğrafya ilişkileri ve coğrafyanın gelişmesinde dinî kavramların rolü. Büttner'in çalışmaları özellikle Alman coğrafyasının gelişmesini ele alan ve bu alanda Orta Çağ'dan 19. Yüzyıl'da, Alexander von Humboldt ile birlikte modern coğrafyayı kurmuş olan Carl Ritter'in teleolojik coğrafi görüşüne kadar geçen çok geniş bir zaman dilimini içeriyor. Bu çalışmaları okuyunca insan örneğin Katolik ve Protestan dünyalarında coğrafyanın niçin çok temel karakter değişiklikleri gösterdiğini veya Aristo'nun öğretisinin niçin Lutherci Protestan Almanya'da 16. Yüzyıl'da coğrafyaya egemen olduğunu veya Mercator'un Atlas projesinin temellerindeki dinî inançlar gibi daha önce hiç aklına gelmeyen ilişkileri öğreniyor.

Profesör Büttner'in önemli hizmetlerinden biri de, bugün adı artık vatanı Almanya'da dahi unutulmuş olan bir büyük coğrafyacıyı, Bartholomäus Keckermann'ı (1572-1609) bizlere hatırlatması olmuştur. Keckermann tahminen 1602'de yazdığı ve 1611'de Hannover'de basılan *Systema Geographicum* (*Coğrafya Sistemi*) adlı eserinde ilk kez genel coğrafyayı coğrafyanın ayrı ve

temel bir disiplini olarak işlemiştir. Büttner, genellikle yanlış olarak Keckermann'ın vatandaşı Bernardus Varenius'a (=Bernhard Varen) atfedilen "genel coğrafya" kavramını Varenius'un Keckermann'dan aldığını ve 1655'de yayımlanan *Geographia Generalis* (*Genel Coğrafya*) adlı meşhur eserinde Keckermann'ın *Systema Geographicum*'undan kaynak belirtmeden uzun alıntılar yaptığını belgelemiştir.

Büttner, tıptan gelen Varenius'un bu aşırmacılığına karşı, Keckermann'ın eserinde kaynak göstermede son derece titizlendiğini vurguluyor ve bu farkın nedenini sorguluyor. Büttner'in vardığı sonuç, Keckermann'ın kaynak gösterme konusundaki titizliğinin kendisinin ilâhiyat kökenli olmasında yattığıdır. Avrupa Hristiyan ilâhiyat geleneğinde, yazarlar, yazdıklarının herhangi bir sapkınlık öğesi içermemesine büyük özen gösterirler, ancak buna rağmen, olur da kaynaklarında gözlerinden kaçan sapkınlık öğeleri varsa sorumluluğu kendi üstlerinde kalmasın (ve soluğu yanan bir odun yığınının üzerinde almasınlar) diye alıntılarını nerelerden yaptıklarını büyük bir titizlikle belgelerlerdi. Bu kaynak belgeleme titizliği, ilâhiyatçılar arasında edebî bir alışkanlık haline geldi ve eserlerinin göze batan bir özelliği oldu. Kaynak göstermedeki titizliği Avrupalı yazarlar ilâhiyatçılarından öğrendiler.

Aynı durumun İslâm dünyası için de geçerli olduğunu, geçenlerde Franz Rosenthal'in meşhur *Mukaddime* çevirisinin önüne koyduğu İbni Haldun biyografisini okurken öğrendim. Rosenthal, İslâm dünyasında yazarların kaynak göstermedeki hassasiyetlerinin ilâhiyat ve ona bağlı olan hukuk geleneğinden geldiğini yazıyor.

Ne hikmetse bu hassasiyet bizim kültürümüze ne Avrupa'dan, ne de İslâm geleneğinden ulaşabilmiş! Avrupa kültürüne ve hele Avrupa bilimine yabancı olduğumuz bütün dünyada en iyi bilinen sırlarımızdan biridir. Bu nedenle Avrupa biliminin Avrupa ilâhiyat geleneğinden tevârüs ettiği kaynak göstermedeki titizliği Avrupa'dan öğrenemediğimiz açıktır. İslâm geleneğinden de bu terbiyeyi alamamış olduğumuzun en son örneğini orta öğretiminin büyük bir kısmını bir imam-hatip lisesinde yapmış olan sayın Başbakanlık Müsteşarımız Prof. Dr. Ömer Dinçer Bey verdi.

Yere göğe koyamadığı İslâm'ın en kıymetli ve en güzel geleneklerinden birini din temelli bir eğitim kurumunda sayın Müsteşarın edinemediği ortaya çıktı. Kanımca bunun nedeni, Türkiye'de gûya İslâm öğreten kurumların da bu görevlerini adam gibi yapmaktan çok uzak olduklarıdır. Bilgi vermek, verilen bilgi sürekli geliştirilmezse yozlaşır. İslâm eğitimi de her eğitim gibi bir bilim temelinden yoksunsa adam gibi yapılamaz. Bu nedenle İslâm gibi karmaşık bir düşünce sistemi ve uzun bir tarihsel gelenek içeren geniş bir konunun öğretileceği yer ortaokul ve liseler değil (hele ilkokullar hiç değil), adam gibi araştırma yapılabilecek üniversiteler olmalıdır. Bugün İslâm kültürü hakkında otorite olan en önemli bilim adamları, Müslüman olmayan ülkelerde yaşamaktadırlar. Bunun nedeni, İslâm ülkelerinin 14. Yüzyıl'dan beri bilime sırt çevirmiş olmalarıdır. Bilimsiz hiçbir şey olmayacağı gibi, din de olmaz.

FUAT SEZGİN VE İSLÂM COĞRAFYASI[XXI]

Fuat Sezgin adını Türkiye'de kaç kişi duymuştur acaba?

Fuat Sezgin dünyanın en önde gelen Arabistlerinden biridir (belki de birincisi). Almanya'da Main üzerindeki Frankfurt'ta bulunan Johann Wolfgang von Goethe-Universität'in 70'ini çoktan geçmiş olmasna rağmen "Arap-İslâm Bilim Tarihi Enstitüsü"nin başkanlığından ayrılmasına bir türlü izin verilmeyen bir bilim âbidesi. *Geschichte der Arabischen Literatur* (*Arap Edebiyatı Tarihi*) yazarı büyük Arabist Helmut Ritter'in İstanbul Üniversitesi'nden öğrencisi. Hocasına onun büyük eserinden daha iyisini yapılabileceğini göstermek için yıllar önce *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (*Arap Yazını Tarihi*) adlı dev bir eseri kaleme almaya başlamış. İlk cildini de hastanede ölüm döşeğinde yatan hocasına yetiştirebilmiş.

Bu dev eser 2000 yılında 12. cildine ulaştı. Aslında 10. 11. ve 12. ciltler tek bir konuyu kapsıyor: *Mathematische Geographie und Kartographie und ihr Fortleben im Abendland* (Matematik Coğrafya ve Kartografi ve Bunların Batıdaki Devamları). Bu eserin birinici cildini oluşturan, serinin de X. Cildi olan kitap XXX+634 sahife; ikinci cilt 716 sahife. Üçüncü cilt ise 362 sahifelik koca bir atlas.

Bu kitap bir kompilasyon veya bir bibliyografya değil. Tamamen

yeni bir tez ileri sürüyor: Aşağı yukarı 18. Yüzyıla kadar Avrupa'nın imzasını taşıyan hemen tüm Eski Dünya haritaları aslında İslâm coğrafyacılarının verilerinden türetilmiş. Pek çoğu doğrudan kopya. İslâm coğrafyası MS 7. ve 8. Yüzyıl'da hızla gelişen Arap fütühatının etkisiyle büyük bir gelişme kaydetmiş. Bir de 7. ve 8. Yüzyıl'da Yunanlılar'dan tercümeler başlayıp pratik coğrafya ile kuramsal coğrafya birleştirilince ortaya muazzam bir bilimsel coğrafya çıkmış. Fuat Hoca Ma'mun coğrafyacılarının Batlamyüs haritasına yaptıkları düzeltmeleri içeren Al-Huarizmi'nin Surat al Ard adlı eserdeki koordinat verileriyle, Topkapı Sarayı koleksiyonlarında keşfettiği İbn Fadlallah al Umari'nin bir haritasını birleştirince, Arapların 9. Yüzyıl başlarında Eski Dünya'nın coğrafyasını bugünküne epey yakın bir şekilde çıkarttıklarını bulmuş. Buradan sonra gerisi çorap söküğü gibi gelmiş. Arap-İslâm eserlerinde verilen koordinaatlarla, Avrupalı coğrafyacıların koordinatlarının karşılaştırılması da kendisini de hayretler içinde bırakan ve bugüne kadar gözden kaçan gerçeği gözler önüne sermiş.

Ben Fuat Hoca'nın eserini, eser yazılırken, bazen onun yanında okumak ayrıcalığına ulaştım. Yetmişin üstündeki bu heyecanlı delikanlının etkisinde kalmamak mümkün değil. Aydın, bilgisi uçsuz bucaksız, müthiş bir yaratıcı zekâya mâlik bu büyük bilim adamı ve öğretmenden ebced hesabını öğrendim, Ma'mun haritasını baştan daha detaylı olarak İTÜ'de Ufuk Tarı'nın yardımıyla bilgisayarda çizdik. Ancak başka işlerimin ağırlığı Hoca'ya istediği yardımı yapmama engel oldu. Başladığımız işi bitiremedik, ona mahcub olduk. Fakat bu arada ben Fuat Hoca'dan çok şey öğrendim.

Fuat Bey Almanya'daki Enstitü'yü tabir caizse yoktan yaratmış. Tüm kaynakları zengin Müslüman ülkelerden kendi bulmuş. Muazzam bir kütüphane oluşturmuş (bunun çekirdeğini de İstanbul'da toplamaya başladığı kendi kişisel kitaplığı oluşturuyor). Enstitü Arap-İslâm bilim ve teknoloji ürünlerini biraraya toplayan çok zengin bir müzeye de sahip. Bütün dünyada Arabistik ve bilim tarihi ile ilgilenenlerin uğrak yeri bu güzel enstitü. Fuat Bey de tüm dünyada kendisine derin bir hayranlık ve saygı duyulan, yaşayan bir âbide.

Fuat Bey'in Almanya'da ne işi var diyeceksiniz. Hele ki İstanbul bu denli zengin elyazması koleksiyonlarına sahipken. Ee, biz kendisini 1960'da doçentken üniversiteden kovmuşuz... Nedeni de kardeşi Refet Sezgin'in Demokrat Partili olması! Fuat Hoca'nın politikayla ilgisi? Şimdi olduğu gibi o zaman da sıfırmış. Peki Türkiye bu büyük evlâdından özür diledi mi? Ona ödüller, onur doktoraları verdi mi? Yoo! Onu Avrupalılar yapıyor. Eh, biz daha Avrupa Birliği'ne giremedik mâlum. Sonra da bizi niye almazlar diye salak salak birbirimize soruyoruz. Avrupa, Fuat Hoca gibi değerleri topluyor, değersizleri de dışarıda bırakıyor. Değerli olabilmenin ilk adımı, kendi değerlerini tanıyıp ülkede değerlendirebilmektir, onları ülkeden kovmak değil.

İSLÂM BİLİM TARİHİ YAZIMINDA BİR BAŞYAPIT[XXII]

Profesör Fuat Sezgin'in büyük eseri *Wissenschaft und Technik in Islam* (*İslâm'da Bilim ve Teknik*), yeşil bezli enfes bir karton kutu içerisinde beş cilt olarak nihayet yayınlandı. Paris'de, Palais de la Découverte'de 2004 yılında yapılacak bir sergi için planlanmış bir katalog olarak düşünülmüş olan bu dev eser, aslında bir kataloğun çok ötesinde, İslâm kültüründe bilim tarihinin belgelere dayanan ve dünyada bu konunun en önde gelen uzmanı olan bir kişinin elinden çıkmış bir özeti. (Bu eserin UNESCO tarafından desteklenen Fransızcası da şu anda hazırlanmakta.) *Wissenschaft und Technik in İslam*, bilim tarihi konusuyla ilgilenenlerin ellerinden düşürmeyecekleri temel bir başvuru eseri olmaya namzet. Yalnız böyle bir eseri ortaya çıkardığı için değil, bu eser içinde resimleri bulunan malzemeyi bir ömür boyu yılmadan toplayan, derleyen ve hatta planlayarak yaptıran Fuat Sezgin'e karşı tüm entelektüel dünya, ömrünü adadığı bu muazzam çalışma için büyük bir şükran borcu altına girmiş durumda. Fuat Hocamız ne denli kutlansa azdır.

Birinci cilt, Fuat Hoca'nın önsözünü, beş cildin içeriğinin bir tablosunu ve Fuat Hoca'nın yazdığı Giriş'i kapsıyor. Giriş'in alt başlıkları şunlar: *I. İslâm'da 1./7. Yüzyıl'dan 10./16. Yüzyıla kadar bilimlerin gelişmesi.* 84 sahifelik bu bölümde her yüzyıl ayrı bir

başlık atında anlatılmış. Bu bölüm İslâm'da bilim ve teknoloji tarihinin pek enfes bir özeti. Kaynaklar o denli detaylı verilmiş ki, Fuat Bey, görmediği bir kaynağın yanına onu göremediğini parantez içinde belirtmiş! *II. Batı tarafından Arap-İslâm bilimlerinin alınması ve özümlenmesi.* Burada, Arap-İslâm biliminin batıya ulaştığı üç yol ayrı başlıklar altında anlatılmış: 1. Müslüman İspanya üzerinden, 2. Sicilya ve Güney İtalya üzerinden, 3. Bizans üzerinden. Bu bölüm bir sonuç ile son buluyor. *III. Bölüm*, İslâm dünyasında bilimde duraklamanın başlaması, yaratıcı düşüncenin sona ermesi ve bunların nedenlerine ayrılmış.

Fuat Bey Üçüncü Bölümde önce İslâm kültürü içerisinde bilimlerin hızla yayılmasının ve üstün bir düzeye erişmesinin nedenlerini sıralıyor. Bunlar şunlardır: 1. İslâmiyetin ilk yıllarında Araplar, hızla yayılan fütühata paralel olarak büyük bir bilgi açlığı içerisindeydiler, 2. Yeni dinleri, bilimleri köstekleme yerine destekliyordu, 3. Emevî, Abbasî ve diğer devletlerin devlet adamları bilimi himaye ediyorlardı, 4. Müslümanlar tarafından fethedilen bölgelerdeki kültürlü insanlar fatihleri tarafından iyi davranış gördüler ve desteklendiler, 5. İslâm kültüründe, İslâmın ilk yüzyılından itibaren yakın bir öğretmen-öğrenci ilişkisi gelişti. Bu usta-çırak ilişkisi, bilginin ve düşünce sistemlerinin hızlı ve emin yayılmasına vesile oldu, 6. İslâm kültür camiası içerisinde bilim ve felsefeyle uğraşanlar, uğraşlarını dinden uzak, tamamen din dışı bir amaçla yapıyorlardı. Bu kişiler arasında sık sık terzi, fırıncı, marangoz, demirci, deveci veya saatçi gibi meslek erbabına rastlıyoruz, 7. VII. Yüzyıl'dan itibaren camilerde umuma açık dersler verilmeye başlanmıştı. VIII. Yüzyıl'da camilerde *üstüvane* ("sütun") adı verilen kürsüler oluştu. Buralarda bilim dersleri veriliyordu. Bu kürsüler daha sonra camileri devletçe desteklenen üniversitelere dönüştürdüler, 8. Arapça yazı karakteri, hızlı yazmaya imkân veren bir stenografi şeklindeydi. Bu da kitapların hızla yazılıp yayılmasına imkan tanıdı, 9. Filolojinin hızlı gelişmesi, eserlerin yazıldığı dilde belli bir standart yaratmakla kalmadı, diğer dillerden yapılan tercümelerin de kalitesini olumlu yönde etkiledi, 10. Diğer dillerden terim alma zorunluluğu, terimlerin tanımına verilen önemi arttırdı ve Arapça terminolojide belli bir kesinlik yarattı, 11. Papirüs endüstrisi ve daha

sonra Çin'den öğrenilen kâğıt yapma tekniği kitapların eskiye nazaran daha çok ve daha kaliteli yapılmasını sağladı. 12. Kaliteli mürekkep yapımı da aynı sonuca katkıda bulundu.

Bu nedenlerden ötürü VII. Yüzyıl'dan XVI. Yüzyıla kadar gelişen bilimler, İslâm dünyasında XVI. Yüzyıl sonundan itibaren ise duraklama dönemine girdiler. Niçin?

Fuat Hoca bu konuda dinin kötü etkisi olduğu tezini reddediyor, çünkü, diyor, aynı din, bilimler gelişirken de vardı. Fuat Bey İslâm kültüründe bilimin gerilemesinde, öncelikle İslâm dünyasını XI. Yüzyıl'dan itibaren kasıp kavuran savaşların ekonomik ve sosyal etkilerini sorumlu tutuyor. Önce haçlı savaşları, İslâm dünyası içerisine batıdan uzanan bir kama gibi bu dünyanın batı kısmını ikiye böldüler. Arkadan XIII. Yüzyıl'da gelen korkunç Moğol istilâsı İslâm âleminin doğu kesimindeki kültür merkezlerini mahvetti. Bu olaylar İslâm kültür merkezleri arasındaki alış-verişi ortadan kaldırdı, kültür-içi teması neredeyse imkânsız hale getirdi ve yalnız insanları fakirleştirmekle kalmadı, hükümdarları da bilimi destekleyemez hale düşürdü. Bilhassa Moğollar, pek çok kütüphaneyi, gözlemevini, müzeyi yok ettiler, kıymetli pek çok eser yok oldu.

İslâm dünyasının bu zayıflamasından iki yüzyıl gibi bir zaman sonra Müslümanlar İspanya'dan da atıldılar (1492). Bunu da Fuat Bey, İslâm kültür dünyasının başına gelen en büyük felâketlerden biri sayıyor. Bu tartışma esnasında okuyucu, Afrika çevresinden Asya'ya giden yolun Araplarca yüzyıllardır bilindiğini, Fas ile Çin arasında bir deniz ticaret yolu bulunduğunu öğreniyor. Hattâ Portekiz'den Asya'nın doğu sahillerine ulaşmak ümidiyle batıya doğru pek çok (başarısız) seferin düzenlendiğini de öğreniyoruz. O kadar ki, Arap hâkimiyeti esnasında Lizbon limanındaki bir caddenin adı *Darb-al magrurin* (kaybolup gidenler yolu) imiş! Hint Okyanusu'nun Portekizlilerce çok kısa bir sürede fethedilmesinin nedenini de Fuat Bey, ekonomik ve sosyal olarak zayıflamış bir İslâm âlemine dalan Portekizlilerin İslâmın coğrafya ve seyrüseferle ilgili bilgi birikiminden akıllıca yararlanmalarına bağlıyor. Avrupa'nın, İberya Yarımadasını fetheden uluslar (ve bunların ele geçirdikleri İslâm bilgi hazinesi) vasıtasıyla Amerika'yı keşfetmesi ve Hint Okyanusunu ele geçirmesi dünya

egemenlik dengesini hızla İslâm âlemi aleyhine bozuyor.

Fuat Bey, matbaanın XV. Yüzyıl'da Avrupa'da faaliyete geçmesinin ve yaygın kullanım bulmasının da Avrupa'nın ileri sıçramasında önemli bir etken olduğunu önemle vurguluyor. Bu arada kaçınılmaz olarak Osmanlılar da bahis konusu oluyor. Fuat Bey, Osmanlılar'ın da XVI. Yüzyıla kadar bilim adamlarını kolladıklarını kaydediyor. Ancak Fuat Hoca açıkça yazmamış olsa bile satır aralarında Osmanlılar'ın üzerlerine düşeni pek yapmadıkları gibi bir intiba ediniliyor yazdıklarından.

Fuat Hoca'nın eserinin diğer ciltlerinin içerikleri ise şöyle: Cilt II: Astronomi, Cilt III: Coğrafya, Seyrüsefer, Saatler, Geometri ve Optik, Cilt IV: Tıp, Kimya ve Simya, Mineraller ve Fosil Nesneler, Cilt V: Fizik ve Teknik, Mimari, Savaş Tekniği, Antik Nesneler.

Her başlığın temsil ettiği bölümün başında bir giriş yazısı ve literatür var. Literatür ayrca her cildin sonunda detaylı olarak listelenmiş. Sonra Fuat Bey'in Johann Wolfgang Goethe-Üniversitesi içerisinde kurduğu Arap-İslam Bilimleri Tarihi Enstitüsü'nün binası içerisindeki müzede yer alan ve yine kendisi tarafından İstanbul dahil dünyanın çeşitli yerlerinde yaptırılmış olan nesnelerin ve modellerin, bu modellerin gerçeklerinin bazılarının ve modellerin tasvir edildiği orjinal el yazmalarından alınmış resimlerin fotoğrafları var. Fotoğrafların hemen hepsi renkli. Her fotoğrafın temsil ettiği nesnenin kısa bir tasviri, nerede kimin tarafından yapıldığı ve müzedeki kayıt numarası var.

Bu fotoğrafların temsil ettiği nesneler içinde neler neler var. Orijinal Avrupa, Müslüman, Çin ve Hint yapısı coğrafi, astronomik ve denizcilik, tıp, kimya ve simya, savaş ve madencilik aletleri, bina maketleri (bu arada Süleymaniye, Sultan Ahmet ve Selimiye camilerinin enfes maketleri), el yazmalarında tasvir edilmiş neredeyse akla gelebilecek her türlü âletin (bu arada fotoğraf makinasının atası olan *camera obscura*'nın) ustaca yapılmış modelleri, rasathane kalıntılarından camilere, el yazmalarından arkeolojik nesnelere kadar pek çok tarihi kalıntı. Kitabın herhangi bir cildini bir kez elinize aldınız mı bir daha bırakamıyorsunuz. Her sahife insanı yeni bir sürprize, beklenmeyen bir dünyaya götürüyor. Kitabın sahifelerini nihayet bitirdiğiniz

zaman, İslâm bilim dünyasının, küllerinden anka kuşu gibi tekrar doğduğu geliyor gözünüzün önüne; bilimin bir kültürden diğerine nasıl koştuğunu hayâl ediyorsunuz ve İslâm'da bilimin ölümüne hayıflanıyorsunuz.

Fuat Bey'in sohbetlerimizde sık sık dile getirdiği bir arzusu da bu eserin Türkçe'ye çevrilerek Türk okuyucusuna ulaşması. Türkiye'de İslâm'ın ne yazık ki pek yaygın olarak onun şimdi gûya sözcülüğüne yeltenen cahil yobazlarca temsil edildiğini, İslâm uygarlığını gerçekten öğrenmiş kişilerin bunu halka daha yaygın bir şekilde anlatması gerektiğini bıkıp usanmadan söylüyor. "Eğer geçmişi adam gibi öğrenirsek," diyor, "belki bir miktar aşağılık kompleksinden ve boş böbürlenmelerden kurtuluruz." Atatürk'ün buna büyük önem verdiğini ve bu uğurda çok çaba harcadığını da ekliyor.

FUAT SEZGİN'İN AMACI[XXIII]

31 Ağustos 2004 Salı, bu yıl evimde geçirdiğim son gün olacaktı, zira ertesi gün bir yıllık akademik görevimi üstlenmek üzere Paris'e gidiyordum. O son gün *Sabah* Gazetesi'nde (yıl 19, sayı 6607, s. 19) Hıncal Uluç Bey'in Sunay Akın'dan naklen anlattığı bir öyküyü okudum. Kristof Kolomb, seyir defterinde Amerika'ya ulaşmadan üç gün önce bir tayfanın karaya üç günlük yol kaldığını söylediğini anlatıyormuş. "Bu adamın dini bizden değildi, onun için adını yazmadım" diyormuş. Sayın Akın'ın bundan çıkarımı ise adamın büyük bir olasılıkla Türk olduğu! Bu haber beni epey şaşırttı, zira Kolomb'un seyir defterini yıllar önce dikkatle okumuştum. Hemen kütüphanemdeki nüshalarını gözden geçirdim, ama Sunay Akın'ın anlattığı öyküye benzer tek satır yok. Belki ben bulamadım (Kolomb'un söylediği iddia edilen sözlerin hangi gün deftere girildiğini söyleseydi, belki bulabilirdim, ama epey arandım, defterde böyle bir kaydı bulamadım). Acaba dedim kendi kendime, başarıya ve saygınlığa olan susamışlığımız bizi kendi uydurduğumuz öykülere inanmaya mı zorluyor? Gerçek başarıları üretip, saygınlık kazanmak yerine masal mı üretiyoruz?

İşte Fuat Sezgin Hoca'nın geçen Haziran Topkapı Sarayı'nda açtığı İslam Bilimi ve Teknolojisi Sergisi, Türk insanına kendi kültür camiasının gerçek başarılarının bazılarını göstererek onu

aşağılık kompleksinden kurtarıp, masal yerine gerçek başarı üretmeye itelemeye dönük. Fuat Bey Türkiye'den 1960'da (147 olarak) mecburen ayrılmış. Yurtdışında büyük bilimsel başarılara imza atmış, geniş bir şöhret sahibi olmuş. Ancak tatmin olmamış. Gerçek tatmini yurduna, ulusuna hizmet ederek bulabileceğini söylüyor. En büyük amacı da Türkiye'de doğa bilimlerinin ve mühendisliğin geliştiğini görmek. Bunun da ancak çok iyi bir bilim tarihi bilgisiyle olabileceğini söylüyor. "Bilim tarihi iki amaca hizmet eder" dedi bana bir gün: "Birincisi, özellikle gençlerin bilimin bugünkü konumunu anlamalarına yardım ederek onlarda bilim sevgisi uyandırır, onları heveslendirir. İkincisi de, kendi kültür camiamızın da bir zamanlar dünya bilimini ilerleten buluşlar yapan insanlarla dolu olduğunu onlara göstererek bugünkü geriliğimizin kültürümüzün özelliklerinden değil, yalnızca o kültürü ve dünya kültürlerini tanımamaktan kaynaklanan bir cehaletten beslendiğini gösterir. Kendi kültür camiasını adam gibi öğrenen genç, o camiadaki büyük bilimcilere daha başka bir özenir." Fuat Hoca Türkiye'nin yobazlıktan çok çektiğini, kendi neslinin bunu çok iyi bildiğini söylüyor. Yobazla mücadelenin onun elindeki silahı ona karşı çevirmekle kazanılacağını anlatıyor. Yani kültürümüzü iyi tanımak, yobazın onu çarpıtmasına izin vermemek. Sultanahmet'deki kahvede bir gün sohbet ederken ortalıkta dolaşan kara çarşaflı kadınların onu nasıl üzdüğünü gözlerimle gördüm: "Bunun dinde yeri yok!" deyip duruyordu.

Fuat Hoca'nın Topkapı Sarayı'nda açtığı sergi 15 Ağustos'ta bitecekti. Kendisinin ve Topkapı Sarayı Müzesi yönetiminin aldığı mutlu bir kararla sergi daha iki ay orada kalacak. O sergiyi mutlaka ve mutlaka gidip görün. Neler neler yok orada. Alt katta, Büyük İslâm coğrafyacılarının akıllara durgunluk verecek kadar kısa bir sürede dünya haritasını nasıl değiştirdiklerinin belgeleri duruyor. O muhteşem Ma'mun küresi karşısında insan heyecanını bastıramıyor. Bir onu düşünün, bir de ondan beş yüzyıl sonra Almanya'da yapılan Martin Behaim'in küresini. Behaim, Ma'mun haritasından altı yüzyıl geri. Haritanın hemen arkasında Şerif al-İdrisi'nin Norman kralı Roger'a yaptığı ve gümüş üzerine işlenmiş muhteşem dünya haritasının küçük kopyası. Onların ilerisinde İslâm jeodezi ve coğrafya aletlerinin enfes modelleri.

Karşı tarafta Diyarbakır'da çalışmış el-Cezeri'nin muhteşem otomatlar kitabı. Yukarı kata çıkıyorsunuz: Envai çeşit tıp ve dişçilik aletleri sizi karşılıyor. Galeriyi dolaştıkça hayretiniz artıyor. Bu kadar çok şey vardı da biz niye öğrenemedik? İşte Fuat Hoca bu soruya cevap veriyor: Doğa bilimlerini, doğa bilimlerinin, mühendisliğin tarihini öğrenin diyor. Hem çok keyif alacak hem de dünyaya bakışınızı değiştireceksiniz.

Topkapı Sarayı da Fuat Bey'in seçtiği kendi hazinelerini katmış sergiye. İnsan Atatürk'ün Sarayı 1924'te koruma altına alarak Osmanlı'nın viraneye dönüştürdüğü koleksiyonların kurtarılmasını sağlamasını şükranla anmadan edemiyor. Yüce Dahî! O kadar iş ve sıkıntı arasında buna ne zaman vakit buldun?

Fuat Hoca'ya şükran borçluyuz. 79 yaşındaki delikanlı yılmadan bilgimizi, anlayışımızı arttırmaya çalışıyor. Topkapı Sarayı'nın mahir müdiresi Dr. Filiz Çağman'a da sonsuz teşekkürler. İyi ki varlar.

TÜRKİYE'DE ASKERİN FARKI: BİLİMSEL BİR PERSPEKTİF[XXIV]

27 Nisan 2003 Pazar günkü *Cumhuriyet*'in başyazısı (79. yıl, 28326. sayı, s. 1) "Asker!.." başlığını taşıyordu. Yazı özetle, Türkiye'de askerin aydınlanmanın taşıyıcısı olduğunu vurgulayarak, dünyanın diğer ülkelerinde egemen sınıfların, tutuculuğun, sömürünün âleti olarak görülen askerin Türkiye'de tam tersine halkın, ilericiliğin, tam bağımsızlığın temsilcisi olduğunu hatırlatıyordu. "Laik Cumhuriyetin savunucusu askere, bir dinci yobaz sıcak bakamaz" tespitinde de tâ 1826'da Sultan II. Mahmut'a "gâvur padişah" diyen, 31. Mart'ın ve Kubilay olayının mimarı zihniyetin Türk Ordusu'na sıcak bakamayacağını özetliyordu.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bu özelliği nereden kaynaklanmaktadır? Niçin Türk Ordusu uygarlaşmayı sivilleşmek olarak algılayan modern zamanlarda demokratik bir ülkede uygarlığın temsilcisi ve koruyucusu durumundadır? Bu soruyu cevaplamaya çok güncel bir örnekle başlayayım. 26 Nisan Cumartesi günü hal-hatır sormak için sevgili dostum Arkeolog Oğuz Tanındı'yı aradım. Oğuz Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY) projesini yaratanlardan ve projenin bugünkü uluslararası başarısına ulaşmasında çok önemli rolü olan bir bilim insanıdır. Yaptığı iş gereği de Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin mensuplarıyla yakın temas halindedir. Cumartesi günkü konuşmamızda bana Jandarma

Genel Komutanlığı mensuplarıyla yakında yaptığı bir toplantıyı anlattı. Oğuz Jandarmamıza hayran olmuştu. "Müthiş bir üst kademeleri var" dedi heyecanla. "Arazide çalışanları için bir el kitabı hazırlamışlar, değme arkeolog hazırlayamaz." Bir müddet kaçakçılık ve tahrip ile mücadele amacıyla hazırlanmış olan bu el kitabını methettikten sonra, Jandarma'da gördüğü bilimsel mentaliteyi anlattı. Oğuz'la birlikte benzer bir tecrübeyi geçen yıl Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nda da yaşamıştık. Orada da ne yazık ki teknik olanaksızlıklar nedeniyle henüz gerçekleşemeyen bir işbirliği için havacıların ne denli istekli ve bilinçli olduklarını görerek hayret etmişti.

16 Nisan 2003'de Hürriyet Medya Towers binasında Aydın Doğan Arkeoloji Ödülü verilmesi münasebetiyle yaptığı açış konuşmasında, Aydın Doğan Vakfı Yürütme Kurulu Başkanı ve *Cumhuriyet* Gazetesi yazarı Sayın Orhan Birgit, Sakarya Meydan Savaşı'nın belirsizliklerle dolu günlerinde, top sesleri Ankara'dan duyulur ve Meclis Kayseri'ye çekilme tartışmalarını sürdürürken Atatürk'ün bir Hars Müdüriyeti (Kültür İşleri Müdüriyeti) kurdurduğunu anlatmıştı.

Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin yukarıda anlatılan tutumunun temelinde Atatürk'ün bu mânevî mirası yatmaktadır. Nedir o miras? "Ben mânevî miras olarak hiçbir ayet, hiçbir dogma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim mânevî mirasım ilim ve akıldır." İşte Türk Silâhlı Kuvvetleri en güzel örneklerini büyük komutanları Atatürk'ün yaşamında gördükleri bilim ve aklın bekçiliğini yapmayı, bilim ve akla cephe alan hiçbir harekete izin vermemeyi, uluslarını ve vatanlarını korumanın ilk şartı olarak benimsemişlerdir. Bilimi ve aklı dışlayan bir ulusun varolamayacağını en iyi onlar bilmektedirler. Bu nedenle Türkiye'de askerî okullar, ülkenin en kaliteli okullarıdır. Bu nedenle askerimiz, eğitimden asla tâviz vermez. Türkiye'de kısır ve aptalca politikalar sonucu sivil eğitim 1946'dan beri çökerken, askerî eğitim sürekli kalitesini arttırmıştır. Uygar ülkelerde bilimin en temel kurumlarından biri olan hakemlik müessesesini Türkiye'de sivil eğitim ve araştırma kurumları işletemezken orduda sicil muessesesi yıllardır lekesiz ve tavizsiz bir şekilde uygulanmaktadır. Üniversitelerimiz YÖK'ün daha yeni

getirdiği doçentlik kıstaslarını alenen zedeler, bilim yapmamış kişileri bilim yapmış gibi göstererek terfi ettirir, kendilerini medreseleştirir ve bu rezil nedenle, yaptıkları her ortaya çıktığında YÖK'ün pek haklı olarak doğrudan müdahalesine maruz kalırken, askerler her gün kıdem ve terfi kıstaslarının çıtasını yukarıya çekmekte, bu çıtalara da hassasiyetle uymaktadırlar. Bu çıtalar içinde yabancı dil bilmek, master ve doktora yapmış olmak vardır. Asla öyle söylemese bile, üniversiteden (ne yazık ki) ümidini kesen asker kendi yüksek lisans araştırma ve eğitim kurumlarını kurmuştur bile.

Sivillerin işi zor değildir. Önlerinde saat gibi çalışan bir örnek vardır. Daha önce de defaatla yazdığım gibi, askerin eğitim başarısının nedeni bütçesinin bol olması değildir. Bunun böyle olmadığını, eldeki paranın gerekli silâh alımına bile yetmediğini, Hilmi Özkök Paşa daha birkaç gün önce televizyonlardan haykırmadı mı? Askerin eğitim başarısının anahtar sözcükleri bilgi, eleştirel akıl ve bunların yönetimindeki disiplindir. Disiplinli yaşamı kölelik sanan üniforma düşmanları, gidip Avrupa ve Amerika'da sivil yaşamdaki disipline baksınlar. Türkiye'de onu uygulasak yeter de artar bile. İşte o zaman askerimizle sivilimiz arasında fark kalmaz. Yoksa sivili her türlü yobazdan korumak hep askerin omuzuna yük olur.

BİLİM, SİVİL YÖNETİMİMİZ VE ORDUMUZ[XXV]

Bizim evde görevli arkadaşımız Murat, Oya'ya *Yeditepe* isimli bir gazete getirerek orada l'Atalante gemisi ve Nautile denizaltısı ile Marmara'da yapılan çalışmalara, yaşamı boyu uluslararası tek bir eser üretememiş olan bir üniversite mensubunu kullanarak yöneltilen bir saldırının manşet olduğunu göstermiş. Gazete İstanbul Belediyesi'nin borazanı olan bir gazeteymiş! Bir deprem tehdidi altında bulunan 15 milyonluk bir şehrin belediyesinin borazanı olan bir gazetenin beklenen deprem âfetini incelemeye yönelik araştırmalara bilim dışı yöntemlerle saldırması herhalde dünyanın en ilkel ülkelerinde bile görülemeyecek bir cehalet örneğidir. Bu gazetenin reklâmını yaptığı kuruluşun yönetiminin 15 milyonun emniyetinden sorumlu olması ise başka bir felâkettir.

Aynı Belediye, Prof. Dr. Naci Görür'e verdiği bir araştırma desteği sözünü de son dakikada iptal ederek aklı sıra araştırmalara engel olmaya kalkışmıştır. Neyse ki Avrupa Birliği ve hele o çok kızdığımız Fransa, İstanbul'u AKP'li İstanbul Belediyesi'nin düşündüğünden fazla düşünüyor, tüm araştırmaları cömertçe destekliyor. Zaten Marmara Denizi'ni 2000 yılından bu yana dünyanın en az bilinen iç denizlerinden biri statüsünden en iyi bilinen iç denizi haline getiren araştırmaların iki büyük destek kaynağı var: Yabancı bilim kuruluşları (özellikle Fransa) ve Türk Silahlı Kuvvetleri.

12 Mayıs-27 Mayıs tarihleri arasında Fransız l'Atalante araştırma gemisi ve buna bağlı Nautile araştırma denizaltısı ile yapılan çalışmaların iki eş başkanı vardı: Ben ve Collège de France Aix-en-Provence laboratuvarlarından dostum ve meslektaşım Dr. Pierre Henry. Bu seferki çalışmalarımızın amacı yine Kuzey Anadolu Fayı'nın deniz atındaki özelliklerini incelemek ve bu sefer bilhassa Tsunami yaratabilecek büyük yer kayması ihtimallerini gözden geçirmekti. Bu çalışmalar siz bu yazıyı okuduğunuz sırada Prof. Dr. Namık Çağatay'ın eş başkanlığında sürdürülüyor olacaktır. İlk kısımda elde edilen tüm verilerin bir nüshası, bu araştırmaları araştırma sürerken yirmidört saat aralıksız destekleyen Türk Deniz Kuvvetleri, Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi (SHOD) Başkanlığı'na teslim edilmiştir.

Araştırma esnasında da Sahil Güvenlik Komutanlığı l'Atalante'ın ve özellikle Marmara deniz trafiğinin en yoğun olduğu alanlarda dalış yapmak zorunda olan Nautile denizaltısının emniyetini sağlamak için bizlerin emrine bir hücumbot tahsis etti. Araştırmaların seyri ile hem SHOD Başkanı Tuğamiral Sayın Mustafa İptes hem de Sahil Güvenlik Komutanımız Tümamiral Sayın Can Erenoğlu l'Atalante ile telefon bağlantısı kurarak bizzat ilgilendiler. Bizi koruyan hücumbotların personellerinin profesyonellikleri ise göğüs kabartıcıydı. Bizimle paralel araştırma yapmakta olan MTA Sismik-1 gemisinin GPS'li saati bozulunca ona l'Atalante'dan yeni bir saat götürmek gerekti. Bizim gemilerin düşük sür'atleriyle bu işi yapmaya kalksak, araştırmalar aksayacaktı. Dolayısıyla Sahil Güvenlik hücumbotundan yardım istedik. (Yardım isterken yanlış bir hücumbotla konuştuğumuzu da sonradan anladık—bu durum, ortaya çıkınca, pek çok kahkahalara neden oldu.) Bizi koruyan hücumbotun komutanı Üsteğmen Sayın Kubilay Kamacı bizim telsizimizi sürekli dinlediği için durumu derhal kavrayıp, biz kendisine saati götürene kadar gereken tüm tedbirleri almış. Saati MTA Sismik-1'e götüreceklerini söyleyince, bizim Pierre "peki onlar yokken bizi kim koruyacak?' diye sordu. Kamacı Üsteğmen büyük bir sükunetle, "Efendim, siz bu soruyu sorarken, 88 numaralı hücumbotumuz l'Atalante'ı korumak için görev yerine ulaşmış durumdadır." deyiverdi. Hepimizin ağzı açık kalmıştı. Bizim yanlış yere yönlendirilen telsiz muhaberemizi dinlerken tüm sorunu anlayan

Kamacı Üsteğmen, biz kendisine ulaşana kadar gerekli tüm izin ve tedbirleri almıştı! İstanbulluların canını korumak için yapılan araştırmalara bırakın destek olmayı, açıkça köstek olan AKP yönetimlerinin yanında, askerimizin bu içten ve becerikli desteği, l'Atalante'a araştırmalara tek kuruşluk katkımız olmadığından biraz da boynu bükük giden biz Türk ekibinin göğsünün kabarmasına neden oldu, Fransız dostlarımız karşısında bizleri eziklikten kurtardı. Ben gemiden ayrılırken l'Atalante'ın kaptanı emekli deniz yarbay Bruno Houmart, Tümamiral Sayın Can Erenoğlu'na ulaştırılmak üzere kişisel bir teşekkür mektubu verdi ve emrindeki askerlerin profesyonelliklerinin düzeyine hayran olduğunu, altını çizerek sayın Amirale arzetmemi rica etti. Gerçekten, SHOD ve Sahil Güvenlik olmasaydı biz en kritik araştırmaları yapamayacaktık.

ASKERDEN EMİR ALMAK BİLİM ADAMINA YAKIŞIR MI?[XXVI]

Başlığımdaki soruyu Harp Akademileri açılış konuşmamı yaptığımdan beri pek çok köşe yazarı sordu. Kimi aklınca dalga geçerek, kimi gerçekten hayret ederek. Bazıları "emir aldım" dediğim için bilim adamlığımdan bile şüphe ettiklerini yazdılar, üstelik bunu da zengin ve üst sınıf bir aileden gelmeme bağladıklarını ima ettiler! (Bu nasıl bir mantıksa?) Hele bir tanesi, en azından generallere "Komutanım" diye hitap etmediğimi umduğunu ima etti. Bazıları da bana başlıktaki soruyu çeşitli röportajlarda yönelttiler.

Hepsine aynı cevabı verdim: Evet yakışır. Ben Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarından her zaman ve her yerde emir almaya ve onu ifâya hazırım. Neden mi? Şimdi onu anlatayım:

Her şeyden önce, Türk Silahlı Kuvvetleri içerisindeki "emir" kavramı sivil cami'âda tamamen yanlış anlaşılmaktadır. "Emirler" uzun çalışmalar ve incelemeler sonucu alınmış kararların tebliğ şekilleridir. Bahis konusu kararlar Türk Silahlı Kuvvetleri'nde her seviyede alınır ve genellikle onların oluşturulmasına seviyesine göre her rütbeden asker iştirak eder. Bu kararların oluşturulmasının temelinde her zaman bir "problem," yani bir "soru" vardır. Bahis konusu problemi çözebilmek ve soruyu cevaplayabilmek için, o problemle alâkalı Türk Silahlı Kuvvetleri

mensupları incelemeler yaparlar ve bu inceleme sonuçları muhtelif brifinglerde ve benzer toplantılarda inceden inceye tartışılır. Bu tartışmalardaki ifâde özgürlüğü, örneğin pek çok üniversitemizdeki derslerde bulunan ifâde özgürlüğünden daha fazladır. Hattâ dünya üniversitelerinin bazılarında gördüğüm ifâde özgürlüğünün bile üzerindedir. Örneğin, doktoramı yaparken benden önce o bölgede çalışan bir kişinin çok fâhiş bir yanlışını görerek bunu nasıl yapabildiğine hayretimi belirtmiştim. Hocam Prof. Trümpy bana "Ona kızma; kabahat onun değil" demişti. Staub (büyük jeolog Rudolf Staub) ona öyle yazmasını söylemişti; çocuk mecburdu Staub'un dediğini yazmaya.

Askeri brifing veya toplantılarda kişilerin üstlerine "Komutanım" diye hitap etmeleri onların fikirlerini veya icraatlarını eleştirmelerine engel değildir. Tartışmalar sonunda alınan kararlar, komutan tarafından ilgili kişilere, birliklere tebliğ edilerek "emir" halini alır. Emrin ifâsında ise her asker canını ortaya koyarak çalışır. Ancak emrin ifâsı sırasında emri oluşturan kararda her şeye rağmen yanlışlık görülürse, ast bunu üstüne tebliğ eder; duruma göre emir tekrar gözden geçirilir. Harp akademilerinde verdiğim derste, Atatürk'ün bu konuda sunduğu örneklere değinmiştim.

İkinci olarak: Ben, Türk vatandaşı sıfatıyla Türk ulusu denilen toplumun bir üyesiyim. Bu toplum içinde yapılan iş bölümünde, ülkemi korumak görevi askere verilmiştir. Asker bu görevi canı pahasına yerine getireceğine yemin etmiştir. Verdiğim oylarla oluşturulan yasalarla sınırlanmış olan görevi içinde yaşadığım ülkeyi korumak ve kollamak olan bir kişinin veya grubun benden isteyeceği yukarıda anlattığım akılcı irdeleme ve tartışma süreçleri sonucunda alınmış akılcı şeyleri yapmak da dolayısıyla benim menfaatim icabıdır. İsteklerini yerine getirmek, son derece egoistçe bir ifâdeyle, kendime hizmet etmek demektir.

Her türlü militarizmi reddeden Albert Einstein'in üniformalı askerlerle, askeriyenin isteklerini yerine getirirken çekilmiş resimlerini bizim köşe yazarları herhalde görmediler. Ya Werner Heisenberg'e, Max Planck'a ne demeli? Onların da mı bilim adamlıklarından şüphe edelim?

Ordudaki subaylara ve astsubaylara "Komutanım" diye hitap ediyor muyum? Elbette ve bundan kıvanç ve şeref duyuyorum.

Onlar da bana aynı şekilde "Hocam" diye hitap ediyorlar. Bundan yüksünenin herhalde ruhsal bir sorunu olmalıdır. Bir psikiyatr tedkikini tavsiye ederim. Bu belki kendilerini ezberletilmiş sloganlarla değil, düşünerek yaşamak yönünde ikna eder.

KEMALİZM, YASALAR VE HUKUK[XXVII]

Türkiye'deki genel cehalet düzeyi gerçekten pek korkunçtur: benim "Afrika düzeyi" diye betimlediğim düzeydedir. Bu cehaletin müsebbibleri de Osmanlı'ya ilâveten 1946'dan bu yana Türkiye'yi yöneten kırsal kesim, bir başka deyişle, köylü-kenar mahalle iktidarlarıdır.

Afrika düzeyi cehaletin bir dalı da akademisyen cehaletidir. Türkiye'nin olmayan "üniversitelerinin" hocalarından bazılarını dinlersiniz veya yazdıklarını okursunuz; sonunda kendinize bu zevatın evlerinde acaba bir ansiklopedi bile bulunmaz mı diye sorasınız gelir. Geçenlerde politikacılığı akademisyenlik gibi onurlu ve pek zevkli bir uğraşa tercih eden bir şöhretli hocamız, anayasada ideoloji olmaz buyurmuştu. Televizyon haberlerinde duyduğumuz bu iddiayı ailece (Asım ABD'de stajda olduğundan), internet üzerinden tartışırken, lise öğrencisi olan Asım hukukun aksiyomlar (yani doğruluğu önceden kabul edilen önermeler) ve/veya içtihatlar (kabul edilebilecek yönlendirici örnekler) üzerinde yükselen, yani temelinde kaçınılmaz olarak fikirler, Avrupacasıyla "ideler" bulunan bir kurallar sistemi olduğunu hatırlatıp, "anayasa temelinde ideoloji olmaz" fetvasını veren meşhur akademisyenin mümkün olamayacak bir şey söylediğinin, yani abesle iştigal ettiğinin, farkında olup olmadığını merak ettiğini söyledi. Bunun üzerine tartışmamız,

bilimi Marks'ın diniyle alt edemeyenlerin, bu sefer de ne hikmetse Muhammed'in dinine sarıldıkları, 19. Yüzyıl'ın determinist irrasyonalizminde aradığını bulamayanların, Orta Çağ mistik-determinist irrasyonalizmine sığındıkları konusuna geldi. Sonunda Oya bu zırvalıklara kafa patlatacağımıza daha faydalı işler yapmamız gerektiğini hatırlatınca herkes tekrar kendi işine döndü.

Ama zırvalığın sonu yok ki Türkiye'de. Bir diğer akademik kıymetimiz de kendisiyle röportaj yapan sevgili dostum Neşe Düzel'e "Kemalistler kanun tanımaz" deyivermemiş mi? (Neşe benim hayatımda gördüğüm en zeki insanlardan ve en iyi röportaj gazetecilerinden biridir. Gelgelelim karşısındaki Neşe'nin zekâ düzeyini tartamayacak durumda olursa, vay haline!) Yine o sihirli lâf: Kanun! Atatürk bir keresinde Âfet İnan'a dikte ettirdiği bazı notlarda, insan özgürlüğünün sınırsız olamayacağını, zira insan davranışının en azından doğa kanunlarıyla sınırlandığını hatırlatıyor. Demek ki, aslında bilimin belli bir zamandaki en iyi varsayımlarından ibaret olan doğa yasalarıyla Kemalistlerin bir sorunları olamaz. Ancak Atatürk yine diyor ki, "Hayatta en gerçek yol gösterici bilimdir, doğa bilimleridir. Bundan başka kılavuz aramak aymazlıktır, sapkınlıktır, cehalettir." Bunun konumuzla ilgisi şudur: Kemalizm, ortalıkta doğa yasası diye dolanan varsayımlardan herhangi birinin yanlış olduğunu düşündüğünüz takdirde, onun yanlışlığını ispat ederek yerine daha iyisini koymanızı tavsiye eder. Zaten insanlık bunu yaparak Aristo yasalarının yerine Newton yasalarını, sonra onların da yerine Einstein yasalarını koymamış mıdır? Yani Kemalizm bizlere yasalara karşı çıkacaksak, önce yasanın niçin yanlış bir temele oturduğunu göstermemizi, ondan sonra onun yerine daha iyi bir yasa koymamızı söylüyor. Örneğin, tesettürü demokratik hak diye savunmayı ele alalım. Bilimin şimdiki düzeyine göre, vücudu tamamen güneşten saklamak, biyokimyamızda belirli eksilmelere neden olarak sağlığımıza zarar verir. Kaldı ki, vücudumuzun bazı yerlerinin de havalanması gerekir. Üstelik tesettür dişiyi saklanması gereken bir mal düzeyine indirgeyerek, bireyin ötesinde, toplum yaşamına zarar verir. Özetle, tesettür, insana ve topluma zararı faydasından fazla olan bir şeydir. Nasıl kolunuza gamalı haç pazubendi takarak dolaşmanız pek çok uygar ülkede haklı

olarak yasaklanmışsa, tesettür de aynı nedenlerde yine bazı uygar ülkelerin belirli yer ve kurumlarında verdiği muhtelif zararlardan ötürü yasaktır. Bu yasağa ancak tesettürün insan vücuduna ve topluma olan faydalarının zararlarından fazla olduğunu bilimsel olarak savunabildiğiniz takdirde karşı çıkabilirsiniz, "Atatürk'ün anası da, karısı da türbanlıydı" türünden non sequitura[1] yol açacak yalancı önermelerle değil.

Demek ki, Kemalist, yasaların şekliyle değil, Montesquieu'nun o ölümsüz tabiriyle "ruhuyla" ilgilenen kişidir. Onu ilgilendiren doğa yasaları ile onlar ışığında ve eleştirel akıl denetiminde kurulabilecek bir toplum yaşamıdır. Kemalisti, bilimsel düşünceden tamamen kopuk, geçmiş karanlık çağların geleneklerinin ürünleri olan ve temellerinin ne denli yanlış olduğu bilim tarafından belgelenerek yüzyıllardır teşhir edilen Sümer ve Asur kalıntısı emir ve hükümler ilgilendirmez. Her aklı başında bilgili kişi gibi, Kemalist de hiçbir önermeyi düşünüp eleştirmeden kabullenmez. Bir zamanlar bilmem hangi -izmin, şimdi de bilmem hangi -vîliğin borazanı olmayı moda gereği gören ve esasen moda dışında söyleyecek düşüncesi olmayan bilgisiz kişi, bilimsel düşünceyi, düşüncesinin ve davranışının tek temeli yapmış olan Kemalizmi anlayamaz.

1 Önermelerden türeyemeyecek çıkarım.

II. MAHMUTTAN CUMHURİYETE NELER OLDU?[XXVIII]

Geçtiğimiz günlerde muhterem dostum Orhan Karaveli Beyefendi ile telefonda konuşurken kendisine bana borçlu olduğunu söyledim. "Sadece siz bana değil, sizin tüm neslin aklı başında okumuş insanları benim neslimin tüm üyelerine borçlusunuz" dedim. Daha sonra aynı iddiayı Sayın Prof. Dr. Coşkun Özdemir'e de aynen tekrarladım.

İmparatorluğun son döneminde yetişmiş insanların çocukları ve/veya öğrencileri olan akıllı ve iyi tahsilli kişiler, bize Mustafa Kemal Atatürk mucizesini yaratan ortamı tanıtıp açıklamakla yükümlüdürler. Diyeceksiniz ki, dehâ açıklanamaz. Ama Mustafa Kemal yalnız değildi ki: Ondan önce gelen Tevfik Fikret, Ziya Gökalp, Baha Tevfik, Ahmed Hilmi, onlardan az sonra Fuat Köprülü, Mustafa Şekip Tunç, Hasan-Âli Yücel, Kurtuluş Savaşı'nı başaran komuta takımının önemli bir kısmı ... Bunlar nereden çıktı? Zamanında "hain" diye damgalanmış kişiler arasında bile Rıza Tevfik Bölükbaşı gibi kanımca önemlice düşünürler vardı. Her kurumuyla hızla çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Rumeli ve İstanbul'da ciddi bir entelektüel hareketlilik görüyoruz. Türkiye Cumhuriyeti bu hareketliliğin ürettiği fikirlerin bir dâhi tarafından radikal bir uygulamasıdır. Aynı entelektüel hareketlilik bugün yoktur; en

azından varsa ben farkında değilim veya varsa aynı biraradalığı ve aynı iç iletişimi sunmamakta.

Sultan II. Mahmut'dan itibaren gelişen entelektüel ortam ve kurumlar anlaşılmadan ne Mustafa Kemal Atatürk anlaşılabilir ne de Türkiye Cumhuriyeti. Gerçi bahsi geçen dönem hakkında yazılmış tarihin bini bir para: Sırf bu döneme hasredilmiş bol ciltli bir ansiklopedimiz bile var. Gelgelelim II. Mahmut'tan Cumhuriyete gelişen düşünce dünyamızın adam gibi tek bir sentezini görmüş veya duymuş değilim. Hilmi Ziya Ülken'in bu konuyla ilgili eserlerini okuduğum zaman duyduğum düş kırıklığını anlatamam: Yüzeysel bir biyo-bibliografyanın ötesine geçmiyor hiç biri.

Böyle bir entelektüel sentez her şeyden önce detaylı ve ciddi belgelenmiş bir bilim tarihi temeline oturmak zorundadır. Yaygın kanının aksine, ekonomik-politik yaklaşımlar böyle bir entelektüel tarih sentezinin temelini oluşturamazlar. Ne II. Mahmut tarihsel veya ekonomik bir gerekliliğin eseridir ne Atatürk. 1808'de II. Mahmut'a atılan hançer hedefini bulsaydı, tarihin akışı bambaşka olacaktı. IV. Mustafa gibi bir zavallıya tahammül edilebilir miydi diye hiç sormayın: Daha aydınlık dönemlerde hem Sultan Reşat'a hem de Vahdettin'e edildi. Çanakkale'de sıçrayan şarapnel Atatürk'ün saatini değil de kalbini parçalasaydı, yine tarihin akışı bambaşka bir yol izleyecekti. Fuat Köprülü bir tarihsel/ekonomik gereklilik tezinden tahmin edilebilecek bir gelişimin hiçbir umdesiyle açıklanamayacak, yalnızca kişisel dehanın ve kendi yakın çevre şartlarının eseri olan tamamen bireysel bir "oluşumdur". Dolayısıyla son dönem Osmanlı entelektüel tarihinin oluşturulmasında kanımca bugüne kadar çok ihmal edilmiş olan birey ve tesadüf faktörleri üzerinde bilhassa durulmalıdır. Telefon konuşmamızda Orhan Bey "İşte ben de yapabildiğim tuğlaları yapıyorum" dedi. "Yetmez" dedim. "Bir kere gerekli tuğlaları yapmaya ne sizin ne de neslinizdeki değerli insanların ömrü yeter. Vaktiniz az kaldı. Ancak ailelerinizden, aile çevresindeki dost büyüklerinizden, hocalarınızdan duyduklarınız, büyürken okuduklarınız, ... hepsi zihninizde. Şimdi bunları kullanarak önce bir ana plan oluşturun, zira hem yapı elemanlarının hem de tuğlaların neye benzediğini sizler biliyorsunuz,

en azından kabaca biliyorsunuz. Sonra daha irice inşaat elemanlarını (mesela Doğan Kuban Hoca'nın ikide bir söylemeye başladığı gibi, Atatürk ve daha nice büyük adamı yetiştiren Manastır Askeri Lisesi'nin ve Harbiye Mektebi'nin entelektüel tarihlerini) yerine koymaya başlayın; bir iskelet ortaya çıksın. Vaktiniz kalırsa, en önemli tuğlaları da yapabilirsiniz. Tuğlaları biz de beceririz. Ama önce binanın neye benzeyeceğini bir görelim. Plan olmadan tuğla yaparsanız, onları kimse kullanamaz, zamanla kırılıp ufalanırlar, hiçbir işe yaramazlar. Eğer siz bize böyle bir plan bırakmazsınız, bunu başkaları yalan yanlış yapar; bundan da ya Osmanlı'nın ne muhteşem olduğu gibi zırva tezler üretilmeye çalışılır. Onların zararlarını temizlemek ise çok daha zahmetli olur."

Orhan Bey "Bir merhaba diyeyim dedim, borçlu çıkarttın" diye lâtife etti. "Evet" diye büyük bir ciddiyetle cevap verdim. "Borcu tahsil etmek için de sabırsızlanıyorum, hepinizden." "O zaman" dedi, "bunu bana söylediğin gibi başkalarına da duyur." "Peki" dedim ve hemen bu yazıyı yazdım.

ATATÜRK VE TÜRK TARİH TEZİ[XXIX]

Hava Harp Okulu 2007-2008 akademik yılı ilk dersi

Kaldın cihanda bir ân

Her ânın oldu bir devr[1]

GİRİŞ: DERSİN AMACI

İki yıl önce, yine bu kürsüden, ülkemizin en seçkin öğrencileri olduklarına inandığım Hava Harbiyelilerine akademik yılın ilk dersini verme onuruna ulaştığım zaman seçtiğim konu, "Bir Bilim Adamı Olarak Atatürk" olmuştu.[2] O dersin amacı, Atatürk'ün ulusumuzu esaretten kurtarmak ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmak olarak gördüğü temel sorunları çözerken kullandığı yöntemin, tamamen bilimsel bir yöntem olduğu ve özellikle de doğa bilimlerinde kullanılan bilimsel sorun çözme metoduyla birebir örtüştüğünü göstermekti.

Bilimsel yöntem çok kısaca şöyle özetlenebilir: "Eldeki sorunu çözmek için bir varsayım üretip, bu varsayımı gözlemlerle denetleyerek, gözlemle çelişen varsayımları elemek." Gözlemle çelişen varsayımları eleyemeyen veya gözlemle ilkede çelişebilecek

varsayımlar üretemeyen düşünce yöntemleri bilimsel değildir.[3]

Örneğin, dünyanın düz olduğu varsayımı bilimseldir, zira gözlemle yanlışlanıp terkedilebilir. Gerçekten de daha eskiçağda Hellen kültür çevresinde bu tez gözlemle uyuşmadığı için terkedilip, yerine dünyamızın bir küre olduğu varsayımı getirilmiştir. 17. Yüzyıl'da büyük İngiliz fizikçisi Sir Isaac Newton (1643-1727), dünyanın bir küre değil de kutuplarından basılmış bir dönme elipsoidi olduğu varsayımını geliştirmiş, bu varsayım da ekvator üzerinde Pierre Bouguer (1698-1758) ve Finlandiya'da Pierre Louis Moreau de Maupertuis (1698-1759) tarafından sınanarak gerçeklerle çelişmediği görülmüştür. Ancak modern jeodezi, dünyanın jeoid denen gerçek şeklinin basit bir dönme elipsoidinden çok daha karmaşık olduğunu göstermektedir.

Bunun tersine, Orta Çağ karanlığında, 1200'lü yıllarda, Avrupa'da, hem de Katolik kilisesinin en büyük düşünürü addedilen Aquina'lı Aziz Thomas (±1225-1274) tarafından üretilen ruhun doğası ile ilgili denetlenmesi mümkün olmayan fikirlerin zırvalığını göstermek için sorulan "bir iğnenin ucunda kaç meleğin dans edebileceği" sorusuna ise bilimsel bir cevap verilemez, çünkü verilebilecek herhangi bir cevabın gözlemle denetlenme olasılığı yoktur.

Bu dersin amacı da Atatürk'ün ulusumuzu çağdaş uygarlık düzeyine çıkartmak için geliştirdiği pek çok projeden biri olan ve "Türk Tarih Tezi" adı altında bilinen varsayımın kökenlerini, gelişmesini ve nihayet terkininin öyküsünü özetleyerek, Atatürk'ün bizzat kendi geliştirdiği fikirleri, bu fikirlerin yanlış olduğu görüldüğü zaman nasıl bir kararlılıkla terkettiğini belgelemektir. Bu belgelemeden siz sayın dinleyicilerimin almanızı arzu ettiğim temel ders, Atatürk'ün bilimsel yöntemi uygulamada gösterdiği ödün vermez titizliktir. Atatürk, insan yaşamının ancak ve ancak bilim ışığında sürdürüldüğü takdirde toplumların sağlıklı, verimli, rahat, emin ve mutlu olabileceklerine kalbden inanmış bir aydınlanma çocuğuydu. Cumhuriyetimizin kurulduğu yıl ne demişti?

"Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farzedemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alâkasız yaşayamayız... Bil'akis, müterakkî, mütemeddin bir millet olarak

medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur."

Tarih, pek çok bilgisiz ve akılsız yöneticinin, yalnızca yönetici olduklarından veya yöneticilik konumlarını, çeşitli rastlantılarla, halk kalabalıklarının onayından geçerek ele geçirmeleri sonucunda, kendilerini bilimin üzerinde görmeleri nedeniyle yarattıkları büyük faciâların hikâyeleri ile doludur. Bu akılsız ve bilgisiz kişiler, kendilerini ikaz eden bilim insanlarını susturmuş, hapsetmiş, hattâ öldürtmüş veya en azından "onlar kendi işlerine baksınlar" diyerek dinlememişlerdir. Atatürk'ün bu tür insanların yaptıklarıyla tam bir tezat teşkil eden tutumu, başarısının bütün uygar insanlığın önünde saygıyla eğildiği büyük dehâsının yanındaki diğer anahtarıdır.

TÜRK TARİH TEZİ[4]

Atatürk'ün 1930 yılında kesin şeklini verdiği "Türk Tarih Tezi" kabaca şöyle özetlenebilir:

"Türkler son buzul çağından hemen sonra, Orta Asya'yı kaplamakta olan büyük iç denizlerin çevresinde zamanın en ileri uygarlığını kurmuş bir toplum oluşturmuşlardı. Bu toplum değişen iklim nedeniyle kuruyan iç deniz ortadan kaybolunca Orta Asya'da barınamaz oldu. Buradan çeşitli yönlere göçlerle ilksel Türk toplumu dağıldı ve Çin'de, Hindistan'da, Orta Doğu'da ve bunların hemen ardından Avrupa'da görülen ilk uygarlıklar Orta Asya'dan dağılan göçmen Türk boyları tarafından oluşturuldu."

TÜRK TARİH TEZİNİN PSİKOLOJİK TEMELLERİ

Atatürk böyle bir tezi geliştirmeye niçin ihtiyaç duymuştur? Bir devlet başkanı, bilimin ilgilenmesi gereken bir soruna niçin el atar?

Bunun nedeni, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı ile Misâk-ı Millî

sınırları içerisinde esaretten, hattâ belki bir yokoluştan kurtardığı Türkçe konuşan Müslüman toplumun, bizzat kendisini yönetenlerce, yani çoğunlukla İstanbul'daki Osmanlı seçkinlerince, yüzyıllardır aşağılanmış olması, Araplardan miras alınmış "Etrâk-ı bî-idrak", yani "anlayışsız, idrak yeteneğinden yoksun Türkler" sözünün, Türk halkı için bizzat kendi yöneticilerince kullanılması olmuştur. Atatürk, yüzyıllarca cahil, aç ve sefil bırakılmış, bizzat kendi büyüklerince sürekli aşağılanmış Türk halkına kazandığı büyük zaferden sonra yeni bir bilinç verilmesi gerektiğini düşünmüştü. Bu bilincin bir parçası da Türklerin, idrak yeteneğinden yoksul zavallılar değil, tersine tarihte büyük işler yapmış bir ulusun temsilcileri olduğunun bilinmesi olmalıydı. Atatürk bu nedenle, o zamana kadar özellikle Müslümanlık etkisiyle ihmal edilmiş olan Orta Asya Türk tarihine de sahip çıkılması ve orada Müslümanlık öncesi Türklerin yarattıkları kültür ve uygarlıkların gün ışığına çıkarılması gerektiğini düşünmüştü. Atatürk ülkedeki bilim insanlarını bu yönde çalışmaya özendirmek için bizzat konuya el atmak gereğini duymuştur.

TÜRK TARİH TEZİNİN BİLİMSEL TEMELLERİ

Türk tarih tezinin bilimsel temelleri, doğa bilimleri tarihinin büyük isimlerinden olan, bugün biyolojideki çift isimli (binomiyal) sınıflamanın babası İsveçli botanikçi Carl von Linné'nin (Linnaeus: 1707-1778) 1744 yılında ortaya attığı bir kurama[5] ve bu kurama dayanarak 1764'te onun bir Rus öğrencisinin yaptığı doktora tezine dayanır. Von Linné, zamanının dinsel görüşleri çerçevesinde, cennetin ekvatora yakın büyük bir dağ olması gerektiğini, Tanrının tüm canlıları önce burada yarattığını, sonra Tufan ile onları tüm dünyaya dağıttığını öne sürmüştür. 1764'te öğrencisi Rus asilzadesi Aleksandr Karamişev (1744-1791), güney Rusya'dan derlediği bazı bitkilere dayanarak bu varsayımsal "cennet dağının" Orta Asya'da olması gerektiğini iddia etmiştir.[6] Ancak Karamişev'den önce büyük Fransız doğu bilgini Joseph de Guignes (1721-1800) *Histoire générale des Huns, des Mongoles, des Turcs et des autres Tartares occidentaux* (1756-1758: *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Diğer Batı Tatarlarının Genel*

Tarihi) adlı önemli eserinin ilk cildinde Alp-Himalaya dağ sisteminin Tufan'dan sonra sulardan kurtulan ilk yer olması nedeniyle Tufan esnasında buralara sığınan insanların bu dağlardan göç ederek dünyaya tekrar yayıldıklarını, bunlardan kuzeye göç edenlerin Türk uluslarının ataları olduğunu iddia etmiştir.[7] 18. Yüzyıl'ın bu önemli kitabı, ne yazık ki Türkçe'ye ancak cumhuriyet döneminde Hüseyin Cahit Yalçın tarafından *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumîsi* adı altında 1923 yılında tercüme edilmiştir.[8] Bu kitap Atatürk tarafından okunmuş ve sahifeleri üzerine çok detaylı notlar alınmıştır.[9]

Atatürk'ün yetiştiği dönemler, Orta Asya'da Sven Hedin'in (1865-1952) son derece önemli keşif gezileri yaptığı ve bunların sonuçlarını yayımladığı dönemlerdir. Bu keşif gezilerinin en çarpıcı sonuçları arasında Orta Asya'nın jeolojik olarak çok yakın bir zamanda, çok büyük göllerle kaplı olduğunun ortaya çıkarılması vardı. Sven Hedin'in keşifleri zamanının gazete haberlerinde bile önemli bir yer tutuyordu. İstanbul'a gelip Sultan II. Abdülhamit tarafından huzura kabul edilmiş olan[10] büyük İsveçli coğrafyacının sonuçlarından Atatürk'ün en azından herhangi bir entelektüel düzeyinde haberdar olmuş olmaması düşünülemez.[11] Atatürk, de Guignes'den öğrendiği detaylı Türk tarihi ile, onun 18. Yüzyıl'da geliştirdiği ilkel kuramı Sven Hedin'in daha modern kuramıyla değiştirip birleştirerek yukarıda özetlediğim "Türk Tarih Tezini" ortaya atmıştır.

Atatürk'ün bu tezi geliştirdikten sonra izlediği yol ise çok ilginçtir.

TÜRK TARİH TEZİNİN GELİŞTİRİLMESİ

Atatürk kafasında bir tarih gezi geliştirdikten sonra bunu Türk Ocağı içerisinde mânevi kızı Afet İnan'ın önerisiyle kurulmuş olan "Türk Tarihi Tetkik Heyeti"ni oluşturan bir grup yazarla bir araya gelerek tartışmış ve onlardan bu tezi işleyen bir kitap yazmalarını istemiştir. *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı bu kitabın

yazımına katılan kişiler şunlardır: Afet Hanım (Prof. Dr. Afet İnan: 1908-1985; tarihçi), Mehmet Tevfik (Bıyıkoğlu: 1889-1961; topçu subayı, sonra tarihçi), Samih Rifat (1874-1932; edebiyatçı, dilbilimci), Akçura Yusuf (Yusuf Akçura: 1876-1935; siyasetçi ve siyaset bilimci), Dr. Reşit Galip (1897-1934; tabip, eğitimci), Hasan Cemil (Çambel: 1879-1967; kurmay subay, tarihçi), Sadri Maksudi (Arsal: 1879-1957; siyasetçi, tarihçi, dilbilimci), Şemsettin (Günaltay: 1883-1961; siyasetçi, tarihçi), Vasıf (Çınar: 1895-1935; gazeteci, siyasetçi) ve Yusuf Ziya (Ortaç: 1895-1967; edebiyatçı).[12] Atatürk'ün yazdırdığı kitabın yazarları arasında meslekten tarihçiler azdır. Uluslararası düzeyde denebilecek bir bilim insanı durumunda olan iki kişi de tahsillerini Rusya'da yapmış olan tatar kökenli Yusuf Akçura ile Sadri Maksudi Arsal'dır. Atatürk'ün yazar seçimini hangi kıstaslara göre yaptığını, devrinin uluslararası şöhret sahibi, Fuat Köprülü (1890-1966) veya Zeki Velîdi Togan (1890-1970) gibi büyük tarihçilerinden niçin yararlanmadığını bilmiyoruz. Atatürk ilk yazımda, fikrinin büyük tarih otoriteleri tarafından detaya boğulmadan ele alınmasını istemiş olabilir.

Ancak *Türk Tarihinin Ana Hatları* ortaya çıktıktan sonra, 1930'da bu eserden derhal 100 adet basılarak ülkedeki tüm otoritelere eleştirileri istenmek üzere dağıtılmıştır. Bir yıl sonra bu eser *Türk Tarihinin Ana Hatları Atlası* adlı bir tarih atlasıyla zenginleştirilmiş; bu atlastan da 150 adet basılarak otoritelere eleştirilmek ricası ile dağıtılmıştır.[13] Atatürk bunlarla da yetinmemiştir: *Türk Tarihinin Ana Hatları* eserinin ikinci ve onbirinci kısımlarının bir sentezi ayrıca *Türk Tarihinin Ana Hatları—Methal* adlı küçük bir kitapçık olarak 1931 yılında 30.000 adet bastırılarak halka dağıtılmıştır. Bu küçük kitaba Fransız tarihçisi ve Türkoloğu David Léon Cahun'un (1841-1900) 1873 yılında verdiği ve Türk dilinin dünyanın en eski dillerinden biri olduğu ve tüm Kuzey Avrasya'da daha buzul çağında konuşulduğunu iddia ettiği bir konferansının Ruşen Eşref Ünaydın tarafından Atatürk'ün emriyle yapılmış olan bir Türkçe tercümesi de ek olarak katılmıştır.[14]

Tüm bu bilimsel çalışmaların *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı eserin önsözünde de anlatıldığı gibi üç temel amacı vardı:

1) Tarihi, din kitaplarında anlatılan yaradılış efsanesinden arındırmak ve insanlığın kökenlerini evrim kuramı çerçevesinde bilimsel bir temelde sunmak.

2) Türk gençliğine kendi ulusunun övünülecek büyük bir geçmişi olduğunu hatırlatmak.

3) Türkiye'de tarih bilimini Osmanlıvâri bir vak'anüvislikten kurtarıp modern araştırmalara dayanan bir araştırma dönemi başlatmak.

Yani yapılanların hem bilimsel hem de kültürel propaganda amaçları bulunmaktaydı.

Atatürk çoğunlukla Fransızca ders kitaplarından tercüme veya uyarlama yoluyla oluşturulmuş ilk ve ortaöğretim kitaplarında Türklerin tarihi hakkında yazılanların da hem yetersiz hem de önemli ölçüde yanlışlarla dolu olduğu kanısındaydı. Bu nedenle 1931 yılında yeni bir lise tarih kitapları serisi yazılmasını ve bunlardan Lise I kitabının Türk Tarih Tezini temel almasını emretti.[15] Enfes bir baskı ve kısmen renkli resimlerle hazırlanan bu kitap 1929 yılında okutulan Lise I tarih kitabı[16] ile karşılaştırılırsa çok çarpıcı farklar görülür. Her şeyden önce 153 sahifelik küçük kitap gitmiş, yerine 384 metin sahifesi ve 70 fotoğraf levhası içeren büyük bir kitap gelmiştir. Eski kitapta tek bir harita veya resim yokken, yeni kitap çok zengin ve zevkli bir görsel malzemeyle donatılmıştır. 1929 kitabında eski Türk tarihi on sahife işgal ederken, yeni kitapta bu 28 sahifeye çıkarılmış ve Türk tarih tezi anlatılan tarihe temel alınmıştır. Üstelik yeni kitap insanın evrimiyle başlamakta, en yeni biyolojik ve jeolojik buluş ve kuramları temel almaktaydı.[17] Bu şekilde Atatürk bilimsel eğitimi kesinlikle her türlü hurafe ve safsatadan arındırmış oluyordu.

Buraya kadar yapılanların aynı tarihlerde Nazi Almanyasında veya Komünist Sovyetler Birliği'nde yapılanlardan temelde bir farkı yoktur. Bu dikta rejimleri de kendi uluslarının ve dünyanın tarihini kendi politik görüşleri çerçevesinde baştan yazdırmaya kalkışmışlardır. Ancak Atatürk'ün projesinin farkı buradan sonra başlamaktadır.

Atatürk tarih araştırmalarında ve öğretiminde gerçekleştirdiği devrimin bilimsel olmasında ısrarlıydı. Bu nedenle kendi emri yönünde yapılan ve yeterli bir bilim insanı desteğinden mahrum olan ilk çalışmalardan memnun olamıyordu, çünkü çok sınırlı bir kaynak çalışmasına dayanan kendi tezinin gerçeği ne kadar yansıttığından emin olması mümkün değildi. Atatürk *Türk Tarihinin Ana Hatları*'nı dikkatle okumuş, notlar almış ve üretilen eserin bilimsel olmadığına karar vermişti. Kendisinin emriyle yapılan eleştiri çağırısına da Türkiye'deki bazı bilim insanları olumlu cevaplar vemişler, eleştirilerini yollamışlardır. Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'un (1881-1980) Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ne hediye ettiği, daktilo edilmiş bir seri eleştiriden örneğin şu bilim insanlarının eleştiri davetine eleştirilerini yazılı olarak göndermek suretiyle karşılık verdiklerini biliyoruz: Darülfünun Akvamı Şarkiye Müderrisi (Üniversite Doğu Kavimleri Profesörü) Avram Galanti Bey, Darülfünun Lisaniyat Müderris Muavini (Üniversite Dilbilim Doçenti) Caferoğlu Dr. Ahmet Bey, Darülfünun Roma Yunanı Kadim Müderrisi (Üniversite Roma ve Eski Yunan Profesörü) Fazıl Nazmi Bey, Darülfünun İran Edebiyatı Müderrisi Ferit Bey, Darülfünun İlâhiyat Fakültesi İslâm Dini Tarihi Müderrisi Halil Nimetullah Bey, Darülfünun Edebiyat Fakültesi İslâm Felsefesi, İlâhiyat Fakültesi Fıkıh (yani İslâm hukuku) Tarihi Müderrisi İsmail Hakkı Bey, Darülfünun Tasavvuf Tarihi, Dinler Tarihi Müderrisi Mehmet Ali Ayni Bey, Darülfünun Felsefe Tarihi Müderris Vekili Muavin Orhan Bey, Darülfünun Garp Edebiyatı Tarihi Müderrisi Şerif Bey, Darülfünun Türk Tarihi Muallimi Zeki Velîdi Bey.

Atatürk tüm eleştirilerin dikkatle incelenip projenin tekrar ele alınmasını istemiş, buna zaman zaman bizzat katılmıştı. Bu arada I. Türk Tarih Kongresi 2 Temmuz 1932 günü toplanarak 10 Temmuz'a kadar Türk tarihinin ve ülkemizde tarih öğretim ve araştırmalarının durumu zaman zaman pek çetin geçen tartışmalar içinde ele alınmıştı.[18] O kadar ki, meslektaşlarına çok kızan Zeki Velîdi Togan bu kongreden sonra Türkiye'yi terkederek önce doktorasını bitirmek için Avusturya'ya, sonra Almanya'ya gitmiştir.[19] Bunlar da Türk Tarih Tezi projesinin gelişmesine ışık tutmuştur. Yeni bir deneme, başka bir şekilde yapılacaktı.

Atatürk, bu yeni denemeyi, Türkiye'de bulunabilen her tür bilimsel otoriteden kendi konularında Türklerin insan uygarlığına neler katmış olduklarını yazmalarını isteyerek başlattı. Gönderilen yazılar, *Türk Tarihinin Ana Hatları —Müsveddeler* üst başlığı altında 63 broşür halinde yayımlandı.[20] Bunların birkaç tanesi hariç hepsi matbaada basılmış kitapçıklar halinde çıkmıştır. Matbaada basılmayan birkaç istisna da teksirle çoğaltılmış, otoritelerin ve ilgililerin eleştirisine sunulmuştur.

Ancak Atatürk yapılanlardan yine tatmin olmamıştı. Gönderilen metinlerin bazıları ciddî bilimsel çalışmalar olmakla beraber çoğu birkaç sahifelik çok yetersiz metinlerdi. Pek çok yazar kuşkusuz Atatürk'e yaranmak amacıyla Türk tarihinin çeşitli cephelerindeki başarıları dayanaksız bir şekilde abartmıştı. Bunun Atatürk'ü kızdırdığı kesindir. Şu ikazı kuşkusuz benzer bir hayâl kırıklığının ürünüdür:

"Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan, yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır" (17 Ağustos 1931)

Profesör Semavi Eyice, bu konuda yayımladığı çalışmasında (4. nota bkz.), o tarihte Türkiye'de Atatürk'ün öngördüğü kapsam ve kalitede bir tarih projesini yürütebilecek bir kadronun olmadığını vurguluyor. Fuad Köprülü ve Zeki Velîdi Togan gibi bir-iki istisna dışında bu şüphesiz doğruydu. Genç Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğu'ndan kelimenin tam anlamıyla entelektüel bir enkaz devralmıştı. Bu enkazın Atatürk'ün arzuladığı içerik ve kalitede bir bilimsel projeyi kavrayıp yürütebilmesi mümkün değildi.

Ancak Atatürk'ün eldeki insan malzemesini kullanmaktan başka çaresi yoktu. Israrla bir üçüncü denemeyi başlattı. Yine otorite oldukları kabul edilenlerden isteklerde bulunuldu. Çoğu zaman, ilk dönem broşürleri yazan yazarlardan ikinci ve daha ciddî bir deneme yapmaları istendi. Bu seri müsvedder, 1934 yılında yayımlanmış 43 broşürden ibaretti. Bu seride de ilk seriden çok farklı bir durum ortaya çıkmamıştır. Atatürk yine diretti, dördüncü bir deneme 1936 yılında 15 broşür üretebildi.[21] Yine olmamıştı.

Bu arada, Türkiye'deki uluslararası şöhret sahibi otoritelerden Atatürk'ün tarih tezine çok ciddî eleştiriler gelmeye başlamıştı. Özellikle Zeki Velîdi Togan, Orta Asya'daki iklim değişmelerinin sanıldığı çapta olmadığını ve olanların da sanıldığı gibi büyük göçlere neden olmadığını belgeleriyle göstermişti. Fuad Köprülü, milliyetçi ve romantik tarih anlayışının bilimsel olmadığını ve bu çerçevede kaleme alınan tarihçelerin ciddiye alınmalarının mümkün olamayacağını anlatıyordu. Atatürk sonunda dalkavukları değil, kendisini eleştiren bunlar ve benzerleri bilim insanlarını dinledi. Ömrünün çok acılı ve hastalıklı bir döneminde, üzerinde büyük bir emek ve heyecanla çalıştığı Türk tarih tezi projesini terketti ve Türk Tarih Kurumuna tarih araştırmalarına hız vermesini ve kendisinin Müsveddeler serilerinde yapmaya çalıştığı temel araştırmalara ve onların sonuçlarını içerecek monografilerin yayınına önemle eğilmesi emrini verdi. Bunu şuradan biliyoruz: Türk Tarih Tezi projesinin başlangıçtaki amacı, sonunda Türk Tarih Tezi çerçevesinde büyük bir Türk tarihi kitabı yazdırmaktı. Bu kitap hiçbir zaman yazılmamıştır.

Büyük asker, ne yapılırsa yapılsın, yanlış bilgiyle olumlu sonuçlara varılamayacağını biliyordu. Canından çok sevdiği ulusunun dünyadaki tüm uygarlığın yaratıcısı olduğunu içeren bir tezi ortaya atmış, bunun bilimsel olarak sınanmasını istemişti. Sonuçlar istediği gibi çıkmayınca ısrar etmedi. Tezini gürültüsüz patırtısız geri çekti ve Türklerin gelecekte uygarlığa büyük katkılar yapmalarını mümkün kılabilecek bilimsel çalışmalara ağırlık vermelerini emir ve vasiyet etti. Atatürk'ün tezine itiraz ettiği için hiçbir bilim insanı işinden gücünden, hürriyetinden veya yaşamından olmadı. Türk tarihçiliğinde asla Sovyet biyolojisinde Stalin'in emriyle yaratılan Lysenko terörüne benzer bir terör yaşanmadı.

SONUÇ

Atatürk hatâsız bir insan değildi. Onu büyük yapan, gördüğü hatâlarından derhal geri dönmeyi, hatâlı uygulamalardan hemen vazgeçmeyi kabul etmesi olmuştur. Yanılmaz fikirlere, mutlak uyulması gereken kitaplara inancı yoktu. Her ne nedenle olursa

olsun yanılmazlık iddia edenlerin yalancılar ve şarlatanlar olduklarını iyi biliyordu. Ulusunun her bireyinin her düşünceyi tartarak, inceleyerek, sınayarak tartışmasını, her bireyin kendi özgün düşünceleri olmasını istiyordu. Demokrasinin kullar arasında değil, düşünen, bilgili insanlar arasında bir anlamı olduğunu dünyada en iyi kavramış liderdi. Yaptığı her şey ulusunu özgür kılmak içindi. Kendisi kul doğmuştu, özgür bir insan olarak yaşadı ve öldü. Aralarında doğduğu kulları, yani kendi yurttaşlarını özgürleştirdi, uygarlaştırdı. Onlara hiç kimseye kulluk etmek zorunda olmadıklarını hatırlattı. İnsan onurunu her şeyin üstünde tuttu ve o onurdan en minicik bir ödünün bile verilmeden yaşanmasını önerdi. Bunun tek yolunun bilimin yolunda yürümek olduğunu iyi biliyordu. Bilim kendisine karşı çıktığı zaman bile, bilimin yolundan bu nedenle asla ayrılmamıştı. Bu nedenle bugün onu ve rejimini resmî tarih yaratmakla itham edenler, onun bilimsel niyet ve çabalarını, kendileri bilimyapmayı bilmedikleri için anlayamamış olanlardır. Hiç kuşkusuz Atatürk'ün tarih tezini sırf dalkavukluk yapıp bundan menfaat sağlamak için desteklemeye çalışan sözde bilim insanları olmuştur. Ama Einstein fiziğini, yaratıcısı Yahudi olduğu için eleştiren ve sözümona Newton'u savunan Nazi dalkavuklarının varlığı asla Newton'un büyüklüğüne gölge düşürmez. Atatürk'ün tarih tezi de nihayet aynen Newton'unki gibi yanlışlanmış, ama tamamen bilimsel bir varsayımdan ibarettir. 1930-1936 yılları arasındaki hükümranlığı süresince son derece faydalı incelemelere neden olmuştur. Eğer hâlâ aynı tezi sırf milliyetçi/romantik nedenlerle savunanlar varsa, bu kişilerin tutumu Atatürk'ün tutumunun tam tersidir. Aynı şekilde, Türk Tarih Tezi'nin bilimselliğini sırf Atatürk ve rejimine saldırmak için bilimsel olmamakla suçlayanlar da gayribilimsel bir tutum içerisindedirler.

"Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için, en hakikî mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir." (1924, Samsun'da öğretmenlerle sohbet ederken)

KAYNAKLAR VE NOTLAR

1 Büyük şâirimiz Abdülhak Hâmit Tarhan'ın (1851-1937) Fatih Sultan Mehmet için söylediği bu söz, kuşkusuz Atatürk için çok daha uygundur. Ben de bu nedenle onu bu derse bir vecize olarak koymayı uygun buldum.

2 Bu dersin metni için bkz. Şengör, A. M. C., 2005, *Bilim Adamı Olarak Atatürk*, Hava Harp Okulu, [İstanbul], 26 ss; aynı metin şurada da çıkmıştır: aynı yazar, 2006, "Bilim Adamı Olarak Atatürk": *Hava Kuvvetleri* Dergisi Ek, Şubat 2006, 16 ss.

3 Bilimsel yöntem konusunda ve Atatürk'ün sorun çözme yönteminin anlaşılabilmesi için şu eserlerin okunmasını hararetle öneririm: Popper, K., 1933, *Ein Kriterium des empirischen Charakters theoretischer Systeme* (Vorläufige Mitteilung): Erkenntnis, c. 3 (*Annalen der Philosophie, c. 11*), ss. 426-427; Popper, K. R., 1935, Logik der Forschung: Springer Verlag, Wien, vi + 248 ss. (Bu çok önemli eserin 10. İngilizce baskısı dilimize *Bilimsel Araştırmanın Mantığı* başlığı ile 1998'de çevrilmiştir: Popper, K., 2005, Bilimsel Araştırmanın Mantığı (çevirenler İlknur Ata ve İbrahim Turan), 3. baskı: Kâzım Taşkent Klâsik Yapıtlar Dizisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 596 ss. Erkenntnis'de 1933'de çıkan kısa makalenin çevirisi, bu tercümenin 356-358. sahifelerinde verilmiştir. Ancak Almanca bilenlere Popper'in her iki eserinin de Almanca orijinallerini okumalarını tavsiye ederim. *Logik der Forschung*'un yazarın yaşamında yapılan en son baskısı 10. Almanca baskıdır: Popper, K.R., 1994, *Logik der Forschung*, zehnte verbesserte und vermehrte Auflage: J. C.B.Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, XXIX+481 ss.

4 Atatürk'ün geliştirdiği ve "Türk Tarih Tezi" adı altında bilinen varsayım ve bunun gelişimi için bkz. Ünaydın, R. E., 1954, *Atatürk Tarih ve Dil Kurumları Hâtıralar*: T. D. K./F. III. 9, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, [I]+70 ss.+ 2 fotoğraf levhası; Emre, A. C., 1956, *Atatürk'ün İnkılâp Hedefi ve Tarih Tezi*: Ekin Basımevi, İstanbul, 103 ss; Eyice, S.,1968, Atatürk'ün büyük bir tarih yazdırma teşebbüsü: *Türk Tarihinin Ana Hatları*: Belleten C, c. 32, sayı 33, ss. 510-526; Çoker, F., 1983, *Türk Tarih Kurumu—Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 16. Dizi, sayı 48, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, ss. 1-45; Şakiroğlu, M. H., 1990, Atatürk döneminde başlatılan tarih çalışmaları ve halk bilgisi alanındaki gelişmeler: Erdem, c. 4, sayı 12, ss. 813-877; Türk tarih tezini, yalnızca iktidarın bir propaganda aracı olarak görüp bilimsel cephesini hemen hiç araştırmamış, sığ bir çalışma için bkz. Ersanlı Behar, B., 1992, *İktidar ve Tarih*: AFA Türkiye Üzerine Araştırmalar 12, AFA Yayınları İstanbul, 230 ss; Atatürk'ün tarih projesini ve bunun gelişmesini tamamen Marksist bir açıdan değerlendirerek onun bilimsel yanını hiç göremeyen ve bu nedenle bilim dışı yaklaşımlarla Atatürk'ü anlamanın niçin mümkün olmadığının çok güzel bir belgesini oluşturan bir sunuş için bkz. Perinçek, D., 1996, Sunuş: şurada *Türk Tarihinin Ana Hatları—Kemalist Yönetimin Resmî Tarih Tezi*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları 187, ss. 17-32. Türkiye'de tarihle ilgili ideolojinin 1931'den beri olan gelişimini okul kitaplarında kullanılan haritalardan hareket ederek inceleyen bir çalışma için bkz. Copeaux, É., 2000, *Une Vision Turque du Monde à Travers les Cartes de 1931 à nos jours:* CNRS Editions, Paris, 240 pp. Türk Tarih Tezi hakkında tam bir tarih bilgisizliği ve dalkavukluk örneği olarak yazılmış bir makale için bkz. Günaltay, Ş., 1938, "Türk Tarih Tezi hakkındaki intikadların mahiyeti ve tezin kat'i zaferi" Belleten, c. 2, sayı 7/8, ss. 337-365.

5 Linneaus, C. (Carl von Linné), 1744, Oratio de Telluris Habitabilis Incremento. Et Andreae Celsii... Oratio de Mutationibus Generalioribus quae in superficie corporum coelestium contingunt: Cornelium Haak, Lugduni Batavorum, 17-84 ss.

6 de Karamyschew, A., 1764, Dissertatio Academica Demonstrans Necessitatem Promovendae Historiae Naturalis in Rossia, cujus Partem Primam Cons. Experient. Fac. Med. ad Acad. Upsal. Præside ... D:no Doct. Carolo v. Linne: Upsaliae, 34 ss. 10 sahife tebrik mektupları. Orta Asya'nın hayalî yüksekliği fikrinin tarihçesi için şu enfes tarihçeye bkz. Schmaler, M., 1904, Die Entwicklung der Ansichten über den Gebirgsbau Zentralasiens von der Wiedergeburt der Erdkunde bis zum Beginne der wissenschaftlichen Exploration dieses Gebietes — Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Universität Leipzig: Druck von Selmar von Ende, Königsee i. Thür., 125 ss. + Bir katlanır harita levhası + Özgeçmiş.

7 de Guignes, J., 1756, Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols et des Autres Tartares Occidentaux; ouvrage tiré des livres chinois, c. 1: Desaint et Saillant, Paris, CXVIII + 472 ss.

8 Deguignes, 1923, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Tatarların Tarih-i Umumîsi*, mütercimi Hüseyin Cahid, birinci cild: Tanin Matbaası, İstanbul, 478+[2] pp.

9 Tüfekçi, G. D., 1983, Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar—"Özel işaretleri, uyarıları ve düştüğü notlar ile"—Eski ve Yeni Yazılı Türkçe Kitaplar: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, VIII+493 ss. 278. ve 310. sahifeler arasında Atatürk'ün de Guignes'in kitabının Türkçe tercümesi içine yazdığı derkenarlar verilmiştir.

10 Sven Hedin'in 28 Nisan 1890 tarihinde Yıldız Sarayında Sultan II. Abdülhamit'in yemek misafiri olması konusunda bkz. Hedin, S., 1952, *Große Männer Denen Ich Begegnete, zeite Auflage:* Eberhard Brockhaus, Wiesbaden, ss. 107-117. Hedin ilk kez 1886'da İstanbul'a gelmişti.

11 Gerçi Atatürk'ün özel kütüphanesinde Sven Hedin'in tek bir kitabı yoktur, ama bu pek çok dile tercüme edilmiş olan ve çok yaygın olarak satılan bu kitapları daha önce ele geçirip okumamış olacağı anlamına gelmez. Buna karşılık Vidal de la Blache'ın Gallois ile birlikte yayın yöneticiliğini yaptığı meşhur *Géographie Universelle*'in Blanchard ve Grenard tarafından yazılmış olan Asie Occidentale-Haute Asie cildi özel kütüphanesinde mevcuttu. Bu cilt Sven Hedin, Ellesworth Huntington ve Aurel Stein gibi gezgin coğrafyacı ve arkeologların bulgularını özetler. Gaston Deschamps (1964, Sur les Routes d'Asie), Fridtjof Nansen (1916, Sibirien - Ein Zukunftsland), Joseph van Oost (1932, Au Pays des Ordos-Mongolie), Jean-Pierre Guillaume Pauthier (1853: Chine ...), Xavier Raymond (1848, Afghanistan), Marie de Ujfalvy-Bourdon (1880, De Paris à Samarkand), Herrmann Vambéry (1879, Bir Sahte Dervişin Asyâ-yı Vustâda Seyahatı) gibi kütüphanesinde bulunan yazarlardan da Atatürk, Blanchard ve Grenard'dan öğrendiklerini geliştirmiş olmalıdır. (Atatürk'ün kütüphanesinde bulunan eserlerin bir listesi için bkz. Derer, M., Sevim, M., Büyüklimanlı, G., Düzgören, A., Öztürk, G., Şiriner, N., Okyay, T. ve Kunkut, M., 1973, *Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu:* Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 16, XXIII+791 ss+ 8 levha.

12 Türk Tarihinin Ana Hatları—Türk Ocağı "Türk Tarihi Heyeti„ azalarından Afet Hf. ile Mehmet Tevfik, Samih Rifat, Akçura Yusuf, Dr. Reşit Galip, Hasan Cemil, Sadri Maksudi, Şemsettin, Vasıf ve Yusuf Ziya Beyler tarafından iktitaf, tercüme ve telif yollarile yapılmış bir teşebbüstür— "Türk Tarihi Heyetinin„ başka azalarının ve mevzu ile alakalı zatlerin mütalea ve tenkit nazarlarına arzolunmak üzere yalnız yüz nüsha basılmıştır: Devlet Matbaası, İstanbul, 1930, XIV+606+[5] ss. Bu eserin ikinci basımı, Doğu Perinçek'in bir sunuş yazısı ile 1996 yılında Türk tarihinin Ana Hatları—Kemalist yönetimin resmi tarih tezi başlığı ile yayımlanmıştır.

13 Anonim, 1931, Türk Tarihinin Ana Hatları Atlası: Ankara, 26 Pafta. Atlasın ilk yaprağının arka yüzüne basılmış olan içindekiler levhasının üzerinde şu metin yer almaktadır: "Türk Tarihi Tetkik Heyeti" azasından Tarih ve Medenî Bilgiler Muallimi Afet H. ile Riyaseti Cumhur Umumî Kâtibi Mehmet Tevfik, Çanakkale mebusu Samih Rifat, İstanbul mebusu ve Ankara Hukuk Mektebi profesörlerinden Akçora Yusuf, Aydın mebusu Dr. Reşit Galip, Bolu mebusu Hasan Cemil, Ankara Hukuk Mektebi profesörlerinden Sadri Maksudi, Sivas mebusu Şemsettin, İzmir mebusu Vasıf ve İstanbul Hukuk Fakültesi profesörlerinden Yusuf Ziya Beyler tarafından hazırlanan *Türk Tarihinin Ana Hatları* isimli eserin mütaleasını kolaylaştırmak maksadı ile tertip edilmiştir. Bugünkü şeklile bir müsveddeden ibaret olup kitabın tetkik ve tenkidi kendilerinden rica edilmiş olan zevata aynı suretle tetkik ve tenkidi temennisile tevzi edilmek üzere yalnız 150 nüsha bastırılmıştır.» Bu atlas son derece nâdir bir eser olup ne yazık ki yeni bir baskısı yapılmamıştır.

14 Anonim, 1931, Türk Tarihinin Ana Hatları—Methal Kısmı: Devlet Matbaası, İstanbul, [II]+87 ss.+bir katlanır harita. Kitabın başlık sahifesinin arkasında şu not vardır: "Maari Vekâleti Millî Talim ve Terbiye Dairesinin 15/1/1931 tarih ve 80 numaralı emrile 30000 nüsha tab'edilmiştir." Sahife [II]'de de şu not vardır: Bu kitap, Türk Ocağı "Türk Tarihi Tetkik Heyeti" azasından Tarih ve Medenî Bilgiler Muallimi Afet H. ile Riyaseti Cumhur Umumî Kâtibi Mehmet Tevfik, Çanakkale mebusu Samih Rifat, İstanbul mebusu ve Ankara Hukuk Mektebi

profesörlerinden Akçora Yusuf, Aydın mebusu Dr. Reşit Galip, Bolu mebusu Hasan Cemil, Ankara Hukuk Mektebi profesörlerinden Sadri Maksudi, Sivas mebusu Şemsettin, İzmir mebusu Vasıf ve İstanbul Hukuk Fakültesi profesörlerinden Yusuf Ziya Beyler tarafından hazırlanan "Türk Tarihinin Ana Hatları" isimli eserin (Türk Tarihine Umumî Methal) ve (Orta Asyada Türk Tarihine Methal) kısımlarının telif ve tekibi suretile vücude getirilmiştir. Fransız müverrihlerinden Léon Cahun tarafından 1873 tarihinde verilmiş olup Ruşen Eşref Beyin türkçeye çevirdiği bir konferansın mevzuu taallûku hasebile kitabın sonuna ayrı bir kısım halinde konulmuştur.» Bahis konusu tercüme, daha önce bağımsız olarak da basılmıştır: Kahön, L. (Léon Cahun), 1930, Fransa'da Arî Dillere Takaddüm Etmiş Olan Lehçenin Turanî Menşei tercüme eden Ruşen Eşref—Bu bahse dair J de Morgan'ın bir fıkrası ile Tarih muallimi Afet Hf. nin mütalâaları da ilave edilmiştir: Cumhuriyet Matbaası, İstanbul,35+[I] ss. Ruşen Eşref bu tercümenin hikâyesini yukarıda 4. notta künyesi verilen eserinin 61. ve 62. sahifelerinde anlatmaktadır.

15 M. Tevfik, Samih Rifat, Akçuraoğlu Yusuf, Reşit Galip, Hasan Cemil, Afet, Baki, İsmail Hakkı, Reşit Saffet, Sadri Maksudi, Şemsi, Yusuf Ziya, 1931, *Tarih I Tarihtenevelki Zamanlar ve Eski Zamanlar*: Devlet Matbaası, İstanbul, XXX+384 ss+7 renkli tablo+22 harita+136 resim. Bu kitaptan da 30.000 adet basılmıştır.

16 Anonim, 1929, *Tarih I. Kitap*: Talebe Elkitapları Serisi Nr.1, Devlet matbaası, İstanbul,153 ss. Bu kitaptan yalnızca 15.000 adet basılmıştır. Başlık sahifesindeki bir nota göre bu kitap "Maarif Vekâletince muallimlerden mürekkep bir heyete telif ettirilmiştir".

17 Liselerimizde bugün okutulan biyoloji kitaplarında bile Atatürk'ün yazdırdığı tarih kitabındaki kadar etraflı ve modern bir evrim kuramı sunumu yoktur. Üstelik şimdiki kitaplarımızda yaradılış masalı bilimsel bir alternatif olarak sunulmaktadır.

18 Bu toplantının tutanakları için bkz. 1932, *Birinci Türk Tarih Kongresi—Konferanslar Müzakere Zabıtları*: T. C. Maarif Vekâleti, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul, XV+631 ss.+ 1 katlanır harita.

19 O zamanlar Türkiye'deki bir-iki uluslararası şöhret sahibi bilim insanından biri olan büyük tarihçi Zeki Velidî Togan'ın Atatürk'le anlaşmazlığa düşerek ülkeyi terkettiğinden bahsedilir. Togan'ın Atatürk'ün Türk Tarih Tezine karşı olduğu kesindir. Ancak Togan'ı esas kızdıran Atatürk'e dalkavukuk eden meslektaşları olmuştur. Togan ile Atatürk arasında doğrudan bir sürtüşme olmamıştır. Yalnız otuzlu yıllarda Bonn'da Togan'ın misafiri olan Prof. Dr. İhsan Ketin (1914-1995), Togan'ın bir keresinde Atatürk'ün kendisine lâtifeyle karışık "Bir ülkede iki tane Cumhurbaşkanı olmaz" dediğini anlattığını bana söylemişti. Burada Atatürk'ün atıf yaptığı cumhurbaşkanlığı, Togan'ın 1917-1919 yıllarında kısa bir süre yaptığı Başkurdistan Cumhurbaşkanlığıdır. Zeki Velîdi Togan anılarında Atatürk'ten her zaman sempatiyle bahsetmiş, onun kurduğu ve Zeki Velîdi'nin kendi terimiyle "teokrasiden" arındırdığı Türkiye'yi sürekli övmekten asla geri kalmamıştır (bkz. Togan, Z. V., 1969, *Hâtıralar—Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Millî Varlık ve Kültür Mücadeleleri:* Hikmet Gazetecilik Ltd. Şti., İstanbul, 642 ss.) Togan'ın meslektaşlarına ne kadar kızgın olduğunu, aradaki husumetin birbirlerine alenen hakaret derecesine vardığını görmek için şu broşür bir örnek teşkil edebilir: Ahmet-Zeki Valîdi, 1934, *On Yedi Kumaltı Şehri ve Sadri Maksudi Bey*: Türkistan-Bilik Nu 3, Burhaneddin Matbaası, İstanbul, 60+1 düzeltmeler sahifesi.

20 Bu broşürlerin tam bir listesi Semavi Eyice'nin yukarıdaki 4. notta künyesi verilen makalesinde vardır.

21 Tüm bu broşürlerin listesi için Semavi Eyice'nin yukarıdaki 4. notta künyesi verilen makalesine bkz.

HARF DEVRİMİ'NİN SONRADAN KEŞFEDİLEN BİLİMSEL TEMELİ[xxx]

Bu günlerde Türkiye'de "enteller" arasında Atatürk'ün ve—onun düşüncelerinin oluşturduğu akıma İngilizlerin taktığı adla—Kemalizmin modasının geçtiği lafını etmek pek moda oldu. Bu lafın bir paralel lâkırdısı da Avrupa Birliği'ne girmemizin Kemalizm ve Kemalistlerce engellenmek istendiği. Neden? Ee, Kemalistler statükoyu temsil ettiklerinden değişmesini istemezlermiş.

Sosyal olaylara karşı genel ilgisi bilim yapma amacıyla uygun olabilecek en düşük düzeyle sınırlı bir bilim adamı olarak bu ifadeleri hergün hayretle okuyor ve duyuyorum. Hayretle diyorum, çünkü benim anladığım Kemalizm bilimi ve bilimsel düşünceyi temel alan bir yaşam tarzının savunulmasıdır. Bunun bilim temelli uygarlığı yaratmış olan Avrupa'dan bizi nasıl ayrı tutacağını bir türlü aklım kesmiyor. Gerçi bu tür sözleri söyleyenlerin ne dediklerini pek bilmedikleri, ancak akıl karşıtı postmodern modaya uyarak moda laflar etmek gayreti içinde oldukları izlenimini de sık sık ediniyorum.

Kemalizmin her adımında akla, mantığa ve bilime uygun olma çabası vardır. Geçenlerde dünyanın en önde gelen bilimsel haber dergisi *Nature*'da (c. 423, s. 752-756) Denis Pelli ve Deborah Moore tarafından yayımlanan bir inceleme, Atatürk'ün

Harf Devrimi'nden 75 yıl sonra, bu devrimin ne denli akılcı bir düşünce ürünü olduğunu gösterdi. Bu çalışmayı Atatürk'ün düşüncelerinin modasının geçmiş olduğunu savunanlara bir örnek olarak okumalarını öneririm.

Pelli ve Moore insan beyninin okurken tüm sözcükleri seçmede zorlandığını, buna mukabil tek tek harfleri büyük bir kolaylıkla tanıdığını keşfetmişler. "And" veya "is" gibi son derece basit kelimeleri bile tanımamız, tek tek harfleri tanımaktan çok daha fazla zorluyormuş beyni. (Alfabeleri oluşturan 20-30 sembolü bellekte tutmak, binlerce ve binlerce kelime kalıbını tutmaktan çok daha kolaydır!) Kelimedeki harf sayısı ne kadar artarsa, beyin kelimeyi o denli zor seçiyormuş. İşin ilginç yanı, ne kadar çok okursanız okuyun, yani beyne ne kadar çok okuma, yani kelime tanıma alıştırması yaptırırsanız yaptırın, beyin bu zorluğu aşmada pek az ilerleme gösterebiliyormuş. Araştırıcıların yaptığı bir diğer deney de bilgisayar ekranında kelimelerin yazıldığı karakterlerin, ekran ile kontrastını minimuma indirmek olmuş. Bu durumda kelimeleri okumakta çok zorlandığımız malum. Kontrast arttıkça beyin önce harfleri seçiyor; harfler seçilir hale gelir gelmez daha önce şeklini tanımakta zorlandığı kelimeyi derhal okuyabiliyor.

Her sese ayrı bir harf vermek ve hem sesli hem de sessiz harfleri tek tek yazıp kelimeler oluşturmak önce Yunanlılar tarafından keşfedilmiştir. Daha önceki tüm yazı sistemleri ya tam kavramları ifade eden ideogramlarla (resim-yazı: hiyeroglif veya hece-yazı: sileber) ya da bunlardan türetilmiş olan hece kalıplarından oluşan sileberlerle (Çin sileberi veya çivi yazısının oluşturduğu muhtelif sileber türleri) çalışmışlar, bunlardan da zamanla Fenike Alfabesi türemiştir. Ancak Fenike Alfabesi, kendisiyle akraba İbrani ve Arap alfabeleri gibi sesli harfleri içermez. Bu alfabelerle yazılmış yazılarda bu nedenle kelimeleri kalıp olarak öğrenme zorunluluğu vardır. Örneğin, Osmanlıca'da harekelemeden yazarsanız (ki ekseri kitaplar öyle yazılıyordu) mufassal ile mafsal kelimesini birbirinden ayıramazsınız; aynı kalıbın bu her iki kelimeyi de içerdiğini hatırlamak zorundasınız. Harekeleseniz bile, harf ve hareke kalabalığı (Pelli ve Moore'un araştırmalarından görüldüğü gibi) okumanızı yavaşlatır. Halbuki Yunan Alfabesi ile ondan türeyen Latin, Kiril ve benzeri alfabelerde böyle bir

sorun ortaya çıkmaz, zira bu alfabelerde her sesin harfi ayrı ayrı yazılır. Beyin, tek tek harfleri daha hızlı kavradığı için kelimeyi kalıp halinde tanıma zorunluluğundan kurtulan insanın okuması da büyük bir oranda kolaylaşmış olur.

Atatürk, Harf Devrimini yaptığı zaman, Latin harflerinden oluşan yeni Türk Alfabesi'nin okumayı büyük bir ölçüde kolaylaştıracağını söylemişti. Uygulama ne kadar haklı olduğunu gösterdi. Harf Devrimine başta karşı çıkan Fuat Köprülü gibi bilim adamları, okumanın bile maharet olduğu bir ortamda yetişmişlerdi. Arap harflerinin kullanıldığı kültürlerde yetişenler, buralarda üç tür yazıdan bahsedildiğini bilirler: (1) Tahsili iyi olmayanların ancak okuyabildikleri tam harekeli yazı, (2) biraz daha tahsillilerin okuyabileceği sırf noktaları konmuş yazı ve (3) yalnızca "âlimler" için yazılmış noktasız ve harekesiz yazı. Uygar dünyada matbaanın keşfi bu tür yazı türlerini gereksiz kılmış, hurufatı ilk kez standart hale getirmiştir. Yazı türünün zorluğunun yarattığı okuma cambazlığının gösterişine saplanan Osmanlı'nın matbaayı bile ne kadar geç alabildiği ortadadır. Atatürk ise okumayı bir amaç olmaktan çıkarıp uygarlığın aracı yapmıştır hepimiz için. Bunu yaparken seçtiği yolun akılcılığını bilim onun seçiminden üç çeyrek asır sonra onaylamıştır. İşte bu bir Kemalizm örneğidir.

DOĞAN KUBAN İLE UYGARLIK ÜZERİNE BİR SOHBET[XXXI]

Bu sütunda birkaç kez ifade ettiğim gibi, hayatımdaki en büyük şanslardan biri ülkemizin yetiştirdiği en önemli uluslararası bilim adamlarından biri olan Profesör Doğan Kuban'ın komşusu olmak olmuştur. Doğan Hoca kıymetli bir bilim insanı olmanın yanı sıra birinci sınıf bir öğretmendir de. Dolayısıyla benim eğitimim de ömür boyu süregeliyor onun yanında.

"Uygarlık" konusu sık sık tartışma konusu olan bir şey aramızda. Geçen akşam yine Hoca'yı ziyaret ederken Doğan Bey Everest ile ilgili yazdığım yazıyı bahane edip bu konuya girdi. Benim "uygar toplumlar, bilimin gelenek haline gelebildiği toplumlardır" tezimi hatırlatan hoca, "atom bombasının olduğu yerde uygarlık olmaz!" dedi. "İnsan öldürülen bir yerde uygarlık olmaz." Batı dünyasının yirminci yüzyılda dünyanın başına açtığı korkunç savaşların uygar insanların işleri olamayacağını söyledi. "Cebime para girecek diye, insanları ölüme mahkûm eden bir düzen, uygar olamaz" dedi. Hoca bu tür konuşmalarda hep Atatürk'ü gerçek uygar bir lider olarak örnek gösterir.

Bu konuşma üzerine ben kendi uygarlık tanımımı gözden geçirdim: Bilimin olduğu yer uygardır. Bu aslında bilimin eleştirici, ilerleyici öğelerini temel alan bir tanım. Bilimde, tartışma, gerçeği ararken, birbiriyle çelişen varsayımlar geliştirme,

başkalarının gözlemlerini tenkid etme, mantık açıkları arama gibi, tabir caizse, başka insanların yaptıklarında "açık arama" gibi bir faaliyet söz konusudur. Bunu nerede yaparsanız yapın, bu açığını aradığınız insanı rahatsız eder. Bir yer hariç: Bilim. Bilimde bir insanın yanlışını bulduğunuz zaman, bir mantık hatası yaptığını yakaladığınız zaman veya varsayımının çuvalladığını gösterdiğiniz zaman, onu ve bilimle ilgili herkesi memnun edersiniz. Çünkü, "açığını yakaladığınız" kişinin amacı haklı olmak değil, gerçeği öğrenebilmektir. Gerçekten uzaklaştığını ona göstermek, onu mahcub etmek, küçük düşürmek değil, ona yardımcı olmak demek olacağından, onu memnun eder. Açığı yakalanan kişi, açığında ısrar etmek yerine, onu hemen terk edip açığı olmayan bir düşünce geliştirmeye, doğayı anlamak için yeni yollar aramaya başlar. Aslında bunu kimse beceremez. Ama her yeni varsayım, şiddetli ve sürekli eleştiri etkisiyle, giderek gerçeğe biraz daha yaklaşır. Bugün artık mağara adamının düzeyinde yaşamadığımıza göre, bilimin başarılı olduğu muhakkaktır.

Yukarıda anlatılan şemaya göre bilimin temeli, "başkasıyla kavga etmeden onunla ayrı fikirlerde olabilmektir." Bunun nedeni, bilimin, bireyin menfaati gibi tamamen öznel şeyler dışında, doğayı anlamak gibi nesnel şeyler peşinde koşmasıdır. Geçenlerde bir kurumun bana verdiği bir ödülü kabul ederken, insanlığın gereğinden çok insanla uğraşmaya başladığını, insanla değil de nesnel doğa ile uğraştığımız takdirde insan mutluluğuna çok daha fazla katkı yapabileceğimizi söylemiştim. Bu sözüm benimle birlikte ödül alan meşhur bir mimar/şairimizi rahatsız etmiş olacak ki, bana hitab ederek bir gözlemini aktardı. Oturduğu Anadolu kasabasında bir kadıncağız yoldan geçerken susayan olur diye, camının önüne bir testi suyla bir bardak bırakırmış. "Bu tür insanların arttığı bir dünyada yaşamak istiyoruz" diye sözünü bitirdi. Durum bir tartışma yaratmaya müsait olmadığından ağzımı açmadım, ama masamda oturanlara "kadıncağız mikrop dağıtmak için ideal bir yöntem bulmuş. Her susayanı aynı bardaktan içmeye mahkûm edeceğine, kapısına "isteyene su verilir" diye iki satır yazaydı ve arzu edenlere temiz bardaktan su vereydi, iyi bir iş yapmış olurdu. Şimdi yaptığı, iyilik yapayım derken cehaletinden ötürü, kötülük yapmak olmuş" demiştim. Bu hikâyede temel öğe, mikrobun doğasını bilmeme cehaleti.

Sık sık hatırlattığım gibi, Karl Marx da, doğa bilimlerindeki cehaleti yüzünden, Komünist Manifesto'ya "Filozoflar doğayı anlamaya çalıştılar; asıl olan onu değiştirmektir" gibi çok tehlikeli bir cümle yazmıştı. Onun izinden giderek "insanı" temel alan komünist rejimler dünyadaki en büyük çevre felâketlerini yarattılar.

Fakat Karl Marx da uygar Batı'nın ürünü değil mi? Ya Hitler? Ya Stalin? Doğan Bey haklı, bilimi toplumun bir kesiminin geleneği haline getirmek yetmiyor. Ama herkes de akılcı olabilir mi? Tarih bunun çok özenilecek bir ideal olsa da mümkün olmadığını gösteriyor. Onun için kuşkusuz Doğan Bey kadar barışçı olan Einstein, sonunda atom bombasının yapılması gerektiğini söyleyen mektubu imzalamıştı. Silâh, ne yazık ki, uygarlığı korumak için gerekli. Yine geldik Atatürk'e: "Nefs-i müdafaa için yapılmayan harp cinayettir" diyen bu büyük insansever, yarattığı o muhteşem Türk Silahlı Kuvvetleri'ne yurt ve ulus savunması yanında bir görev daha vermişti: Uygarlığı savunmak. Bugünlerde uygarlık düşmanlığı edenler bunu sakın unutmasınlar.

TÜRKİYE UYGARLIĞIN NERESİNDE? BİR KISTAS[XXXII]

Uygarlığın göstergelerinden biri de bir toplumda bireylerin ortalama yaşam sürelerinin uzunluğudur. Yaşam süresi çok büyük ölçüde, bireyin ve toplumun en geniş anlamıyla içinde yaşanılan çevreyi kullanma becerilerinin bir ölçüsüdür. Çevrenizdeki besin ürünlerinden nasıl yararlandığınız, hastalıklarla nasıl başa çıktığınız, çevrenizdeki kötü kültürel alışkanlıkları (sigara veya içki içmek, muntazam spor yapmamak, doktor yerine üfürükçüye gitmek, mühendis yerine kalfaya ev yaptırmak, kızların klitorisini kesmek vb.) ne derece ye kadar yenebildiğiniz, dost ve düşmanlarınızla ilişkilerinizi nasıl ayarlayabildiğiniz hep yaşam sürenizi etkileyen faktörlerdendir. Uygar insan bu faktörleri sürekli geliştirerek ömrünü uzatır. Uygar olmayan insan ise bu faktörleri kontrol altına alamadığı için onların oyuncağı olur ve çevresinin diktasında yaşar.

Aşağıda dünyadaki çeşitli toplumların içindeki bireylerin yaşam süreleri ortalamalarını (yıl cinsinden) Türkiye ile karşılaştırmalı olarak sunuyorum (kaynak Belzacq, R., Miotto, F. ve Putfin, M.-S., 2003, Gisserot Atlası):

Türkiye: 66; Asya : 68,2; Avrupa: 75; Kuzey Amerika: 78; Güney ve Orta Amerika: 69; Avustralya: 78; Afrika: 52; Osmanlı İmparatorluğu içindeki tüm ülkeler: 70; Osmanlı

İmparatorluğu Avrupa ülkeleri (Türkiye hariç): 74; Osmanlı İmparatorluğu Asya ülkeleri (Türkiye dahil): 69; Osmanlı İmparatorluğu Afrika ülkeleri: 65; Bugünkü Batı komşularımız (Yunanistan+Bulgaristan): 76; Bugünkü güney komşularımız (Suriye+Irak): 66; Kıbrıs (Rum kesimi): 78; Bugünkü doğu komşularımız (Gürcistan+Ermenistan+İran): 72; Rusya Federasyonu: 67; Müslüman dünyası: 67; Petrol devleri hariç Müslüman dünyası: 62

Yukarıdaki listede görüldüğü gibi, Avrupa uygarlığı içerisinde düşünülen toplumlar, yani Avrupa (Kıbrıs Rum kesimi dahil), Kuzey Amerika ve Avustralya ortalama yaşam süresini 75 yılın üzerine çekmiş durumdalar. Japonya'nın 80 olan ortalaması da aslen Avrupa kültürü dışından geldiği halde o kültürün en önemli öğelerini (bilhassa doğa bilimleri geleneğini) benimsemiş bir toplumun durumunu göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu içindeki tüm ülkelerde bireyin ortalama yaşam süresi bugünkü Türkiye'ninkiyle Avrupa ortalamasının neredeyse tam ortasına düşmektedir, yani Türkiye'ninkinden bir hayli yüksektir. Bundan İmparatorluğun bugün Avrupa'da kalan ülkelerini çıkarırsanız, ortalama bir barem aşağı düşmektedir. Buna karşılık bugün Avrupa'daki Osmanlı topraklarında yaşayan insanların ortalama yaşam süreleri Avrupa ortalamasının yalnızca bir barem altındadır, yani Türkiye'ninkinden epey yüksektir. Bu da buralarda yüzyılları bulan Osmanlı egemenliğine rağmen kültürün Avrupalı kaldığını (yani burada kullandığımız kıstasa göre Türkiye'ninkinden üstün olduğunu) göstermektedir. Osmanlı Asya topraklarındaki devletlerde bugün bireyin ortalama yaşam süresi beklentisi 69 yıldır. Bundan petrol devi ülkeleri (yani en kaliteli batı bilimini sürekli satın alabilecek durumda olan ülkeleri) ve İsrail'i düşerseniz geri kalanların ortalaması 67 yıla düşmektedir ki bu bugünkü Türkiye ortalamasıyla neredeyse aynıdır.

İmparatorluğun Afrika'da kalan ülkelerindeki bireylerin bugünkü ortalama yaşam süresi beklentileri 65 yıldır, ki bu da Türkiye ortalamasıyla hemen hemen aynı addedilebilecek bir rakamdır.

Demek ki, bugünkü Türkiye yalnızca yaşam süresi kıstasını

temel alırsak kültür olarak Asya veya Kuzey Afrikalı bir ülkedir, Avrupa'dan ise çok uzaktır.

Müslüman dünyasında bireyin bugün ortalama yaşam süresi 67'dir, ki bu da Türkiye ortalamasından ayırt edilemeyecek bir rakamdır. Ancak, bundan petrol devi ülkeleri düşerseniz bu ortalama 62 yıla inmektedir. (Zaten Kuzey Afrika'da da ortalamayı yukarı çeken yaşam süresinin ortalama 75 yıl olduğu petrol devi Libya'dır). Buradan da şu çıkmaktadır: Türkiye bugünkü haliyle petrolsüz düşünülecek bir Müslüman dünyasının genelinden epey ileridedir. Bu da kuşkusuz Türkiye'ye Atatürk ile birlikte enjekte edilen Avrupa uygarlığı bileşenleri (bilhassa modern tıp) nedeniyledir. Bu bileşenleri aşındırdığımız oranda (örneğin türban veya "öğrenci affı" gibi zırva konularla üniversiteleri veya ilkel politik inatlarla TÜBİTAK gibi kuruluşları zayıflattığımız oranda) hangi yöne doğru gitmekte olacağımız yukarıdaki listede açıkça görülmektedir. Seçim bizlerin elindedir. Bir yanda Afrika'nın korkunç karanlığına yakın Müslüman dünyası, öte yanda müreffeh ve emin yaşayan insanlar beldelerini dolduran Avrupa uygarlığı: Buyrun seçin.

KANT'A GÖRE ÜNİVERSİTENİN GÖREVİNİN GÜNCEL YORUMU[XXXIII]

12 Şubat 1804'te büyük Alman felsefecisi Immanuel Kant yetmişdokuz yaşında yaşama gözlerini yumduğu zaman bütün ömrünü içinde geçirdiği Doğu Prusya şehri Königsberg'in (1946'dan beri Kaliningrad) tüm kiliselerinin çanları durmaksızın çalmıştı. Yaşamı boyunca bir araştırmacı ve öğretmen olmaktan başka hiçbir işle uğraşmamış olan bu büyük fakat alçakgönüllü adam için bütün dünya yas tuttu. Ölümünün ikiyüzüncü yıldönümünde tüm uygar dünyada onun yaşamını ve eserini anlatan kitaplar yayımlandı, konferanslar verildi, toplantılar yapıldı.

Ben de geçtiğimiz 12 Şubat gecesini onun son eseri olan *Streit der Facultäten*'in (1798; *Fakültelerin Münakaşası*) kitaplığımda bulunan orijinal baskısını tekrar okumakla geçirdim. Bu küçük kitap günümüzde üniversitelerin toplumdaki yerlerini irdelemek isteyen herkesçe dikkatle okunmalıdır. Öğrenebildiğim kadarıyla bu kitabın Türkçe bir tercümesi yoktur. *Encyclopaedia Britannica*'nın 15. baskısındaki geniş Kant ve Kantianizm başlıklı makalesinde İngilizce bir tercümesinin yapıldığını da göremedim.

Bu kitabın konusu o zamanlar Alman üniversitelerinde Üst ve Alt Fakülteler denilen fakülteler arasındaki ilişkiyi tartışmak

ve bilhassa bunların karşılaştırmalı önemlerini anlatmaktır. Üst fakülteler sırayla ilâhiyat, hukuk ve tıp fakülteleridir. Alt fakülteler de doğa ve sosyal bilimleri içeren felsefe fakülteleri veya fakültesinden oluşur. Kant'ın kitabı yazmaktaki amacı ise özgür bilimin (ve bilhassa akıl ve gözlemin) topluma olan yararını vurgulamak, o zamana kadar Alt Fakülteler olarak adlandırılan bilimsel fakültelerin aslında Üst Fakülteler olması gerektiğini anlatmaktır.

Kant'a göre Üst Fakültelerin görevi devlete memur yetiştirmektir. Bunlar sırayla papazları, hakim, savcı ve avukatları ve tabipleri eğiten kurumlardır. Bu kişiler de halkın ahiretinden, bu dünyadaki emniyetinden ve sağlığından sorumlu olduklarından devlet gözünde özel bir öneme sahiptirler. Bu önem nedeniyle bunları eğiten fakültelerde verilen dersler devletin izin ve kontroluna tâbidir. Kant bu fakültelerin verdikleri derslerin gözlemden ziyade kendi dışlarında koyulan normlarla sınırlı olduğunu hatırlatır. İlâhiyat Kutsal Kitab'a, hukuk devletin hukuk kurallarına, tıp da Kant'ın tâbiriyle reçeteye bağlıdır (tabiî 18.Yüzyıl'daki tıbbı düşününüz). Alt Fakülteleri oluşturan felsefe fakülteleri ise, aklın ve gözlemin eserlerini öğretmekle görevlidirler. Bu açıdan Kant, tıp fakültesini aslında Alt Fakültelere, Üst Fakülteler arasındaki diğer iki Fakülteye nazaran daha yakın bulur. Alt Fakültelerin dersleri devlet kontrolüne tâbi değildir (ve Kant'ın ısrarla vurguladığı gibi olmamalıdır da), çünkü bunlar "meslek adamı" yetiştirmezler.

Kant, Alt Fakültelerin, aslında Üst Fakültelerde verilen dersleri akıl ve gözlem süzgecinden geçirerek üniversite içinde bir kalite kontrolü sağladıklarına işaret eder. (Kant'a göre, devlet, Üst Fakültelerde ders programlarını kontrol edebilmekle beraber, bu derslerin içeriğine karışamaz. Bu ancak Fakültelerin hakkıdır.) Örneğin, ilâhiyat fakültesinin Kutsal Kitab'a akıl dışı bir yorum getirmesi halinde, Alt Fakültenin felsefe bölümü buna karşı çıkar. Veya, ilâhiyat, tarihle veya doğa bilimleriyle çelişen bir yorum getirirse, Alt Fakültelerden ilgili olanlar buna itiraz ederler. Aynı şey Hukuk ve tıp fakülteleri için de geçerlidir.

Kant burada aslında uygulamalı bilimlerle saf bilimler arasında bir ayırım yaparak, saf bilimin uygulamalı bilimlere olan

faydasını gösteriyor ve bilhassa saf bilimin nasıl her türlü üniversite (yani bilim) dışı etkiden uzak tutulması gerektiğini vurguluyor. Günümüzde üniversite eğitiminin hemen tamamen bir meslek eğitimine dönüştüğü ve verilen eğitimin de bireyin yalnızca ekonomik yararlılığı üzerine plânlandığı düşünülürse, Kant'a göre, bu eksik bir üniversite tablosudur. Kant uygulamalı eğitim (ve araştırmanın) sağlıklı olabilmesi için, birilerinin yalnızca gerçeği bulmak aşkına, yani yalnızca bilim aşkına bilim yapması gerektiğini göstererek, bu faaliyetin, uygulamalı bilimler üzerinde bir kalite kontrol görevi yapacağını anlatıyor. Burada bilhassa üzerinde ısrarla durduğu husus akıl (rasyonalite) ve gözlemin vazgeçilemez önemidir. Kant, tüm uygulamalı bilimleri, hattâ ilâhiyatı bile, akıl ve gözlem süzgecinden geçirmenin şart olduğunu söyleyerek, aklın vahiye olan tartışılmaz üstünlüğünü (vahiyi alan insanın yanılabilirliğini vurgulayarak) belgeliyor.

Günümüzde yüksek tahsilin toplumun pek çok çeşitli ihtiyaçlarına doğrudan cevap verecek şekilde baştan düzenlenmesi şüphesiz ki kaçınılmazdır. Ama topluma dolaylı olarak hizmet veren "bilim için bilim" olmadığı takdirde, toplum için yapıldığı iddia edilen bilimin bir yerde yozlaşmasının ve raydan çıkmasının kaçınılmaz olduğu kesindir.

ÜNİVERSİTENİN TEMELLERİNDEKİ ELİTİZM[XXXIV]

Fransa'nın yetiştirdiği büyük Orta Çağ uzmanlarından Jacques Le Goff 1957 yılında *Les Intellectuels au Moyen Age* (*Orta Çağda Entelektüeller*) adlı bir eser yayımlamıştı. Kısa zamanda bir klâsik olan bu eserin değiştirilmemiş yeni bir baskısı beş yıl önce Editions du Seuil tarafından yapıldı. Le Goff bu baskıya yalnızca yeni bir önsöz yazmış, bir de bibliyografyasını güncelleştirmiştir. Geçenlerde Doğan Kuban Hoca ile güney Fransa'yı turlarken ailece şahane bir uygulamalı Orta Çağ tarihi dersi aldık. Bu arada Doğan Hoca her durduğumuz şehirde kitapçıları da turladığı için, ben de onun dümen suyunda birçok kitap edindim. *Les Intellectuels au Moyen Age* Doğan Bey'in aldığı kitaplardan biriydi. Onun nüshasını karıştırırken gördüm ki, bu benim de mutlaka okumam gereken bir kitaptır. Bu nedenle Paris'e dönünce hemen bir tane de kendime aldım.

Bu kitaptan öğrendiğim en önemli şeylerden biri şuydu: Orta Çağ'da ilk kez teşkilâtlanan üniversitenin Avrupa'da bu denli hızlı yükselmesinin nedeni toplum içinde büyük önem verilen iki önemli işlevi yerine getirmesi olmuş: Birincisi, toplumda bireyin sosyal yükselmesi için tevarüs ve servetin yanında üçüncü bir yol sağlaması ikincisi de toplumun ekonomik gelişmesine yaşamsal bir katkı yapması. 1951'de Herbert Grundmann'ın işaret ettiği

üç toplum içi güçten (Sacerdotium, Regnum, Studium. Yani kutsallık, yönetim ve tahsil) biri olan üniversite içerisinde yükselme, yani üniversitenin yarattığı bir elitin oluşumu, Avrupa tarihinde ilk kez ortaya çıkan bir kurum vasıtasıyla sağlanıyordu: Sınav!

Le Goff, üniversiteye sağlanan sınırsız özgürlüğün toplum içerisinde bir başka mekanizmanın daha yaşama geçmesini sağladığını anlatıyor eserinde: Eleştiri! Üniversiteye, daha doğrusu üniversite mensuplarına toplumun sağladığı sınırsız özgürlük, üniversitenin hem kendi içinde hem de toplum içinde bir eleştiri mekanizmasını yaşama geçirmesini sağlamış. Bu işlevin olabilmesinin ilk şartı, tabii ki, üniversitenin ve onun kullandığı sınav mekanizmasının bağımsızlığı.

Bireyin sosyal yükselmesinde sınav yöntemini çok eski zamanlardan beri kullanan bir başka toplum da var: Çin. Halbuki orada sınav mekanizması bir toplum eleştirisi doğurmamış. Bunun sebebi, Çin'de sınavın devlet kontrolünde olması (son aşama bizzat İmparator huzurunda yapılırdı). Sınavın içeriği de tamamen Çin klasiklerinden seçilmiş pasajlardan oluşurdu. Sınav bağımsız bir üniversitenin ürettiği bilginin sınanmasını değil, yüzyıllardan beri DEĞİŞMEDEN gelen metinlerin ezberlenip ezberlenmediğini, yani bireyin otoriteye saygısının derecesinin ölçülmesini sağlardı. Bir başka ifadeyle, bilimle alâkası yoktu! 1911 yılında kaldırılan Çin İmparatorluk sınav sistemi bu nedenle Çin'de bağımsız, bilimsel bir düşüncenin oluşmasına vesile olamadı. Tam tersine, Avrupa, sivil ve dini otoriteyle AYNI DÜZEYE çıkarılmış olan üniversite otoritesinin kesin bağımsızlığı nedeniyle İlk Çağda İyonya'nın Yunanca konuşan insanlarınca icat edilmiş olan eleştirel düşünceyi geliştirebildi ve yetiştirdiği seçkinler (yani sınav mekanizmasınca seçilenler) vasıtasıyla toplumunun hizmetine sundu.

Türkiye'de de, üniversite adına komik, absürd af yasaları çıkartan, üniversitenin araştırma desteğini TÜBİTAK'ın yasasını değiştirerek devlet kontrolü altına çekmeye çabalayan, ülkenin MTA gibi bilim kurumlarını parti organları olarak görmeye çalışan elit düşmanı zihniyet, üniversite kavramını icat etmiş olan Avrupa'nın düşüncesini anlayamamış olan, yalnız Orta Çağ Avrupasının değil, o zamanın uygar İslam âleminin de dışında

kalmış, özgür eleştirel bilimsel düşüncenin değerini ve yaşamsal önemini takdir edememiş olan zihniyettir. Onun için böyle bir zihniyet ellili yıllardan beri üniversite diplomasının değerini üniversite özgürlüğüne saldırarak ve sınavları sürekli sulandırarak beş paralık etmiştir. Böyle bir zihniyet, takdir olunur ki, yalnız Türkiye'yi değil, hiçbir uygar toplumu yönetemez. Böyle bir zihniyetin yönettiği toplumun ne olacağını 19. Yüzyıl ortasındaki Afyon Savaşlarında Çin'in düştüğü feci duruma bakarak öğrenebiliriz: Binlerce yıllık koca Çin o savaşlardan sonra fiilen sömürge olmuştur. Türkiye'nin aynı duruma düşmesini istemiyorsak bilime baskı yaparak, üniversite imtihanlarını kendi politik yatırımlarına sermaye olarak görerek, bilim kurumlarımızı ilkel görüşlere mahkûm ettikleri partilerinin organları haline getirerek ülkeyi yönetmeye kalkanlara tahammül etmemeliyiz. Bu bir lüksün gerekli olup olmaması değil, bir ulusal beka sorunudur. İyi düşünelim ve ona göre davranalım.

ÜNİVERSİTE DENETİMİ ÜZERİNE[XXXV]

Bir ülkede üniversitenin bağımsızlığını bozabilecek, yani üniversiteye dışarıdan müdahale edebilecek hiçbir güç yoktur. Üniversite tam bağımsızdır, yani bir yerde devlet içerisinde devlet gibidir.

Ancak önemli bir Anglo-Sakson lâfını burada hatırlayalım: "Power corrupts, absolute power corrupts absolutely" (Güç yozlaştırır, tam güç tamamen yozlaştırır). Dolayısıyla üniversitenin de gücünü sınırlayacak, onun kalite kontrolunu yapacak bir mekanizmaya mutlak gerek vardır. Aksi takdirde üniversite, İslâm âlemindeki medreselerin tarihinden de bildiğimiz gibi, yozlaşır. (Türkiye'de hiçbir zaman adam gibi bir üniversite olmadığı için bir yozlaşmadan söz etmek mümkün değildir).

Üniversitenin gücünü sınırlamanın en önemli yolu, ürettiği bilginin miktar ve kalitesini ölçmektir. Üniversitenin gücü sağladığı bilgiyle orantılıdır. Örneğin, Türkiye'de tıp fakültelerinin gücü, insanları iyileştirme konusunda sahip oldukları bilgi nedeniyledir: Hasta olan, kim olursa olsun, doktora muhtaçtır. Tıp fakültesiz doktor olamayacağına göre, her insan eninde sonunda bir tıp fakültesinin eline düşecek demektir.

Bilgi iki şekilde sağlanabilir. Ya bir yerden alınıp nakledilebilir veya doğrudan üretilebilir. Nakil iki nedenden ötürü sakıncalıdır:

1) Bilgiyi yalnızca naklederseniz, üniversite dışından birisi de aynı işi yapabilir. Dolayısıyla üniversitenin gücü zayıflar. 2) Nakil esnasında kaçınılmaz olarak bilgi kaybı olur. Bu da bilginin ilksel kaynağına nazaran nakledeni daha güçsüz yapar. Türkiye'de üniversite adını kendilerine yakıştıran kurumlar bilgi üretmek yerine büyük ölçüde bilgi naklettiklerinden bu her iki dezavantaj nedeniyle büyük güç kaybına uğrarlar ve bu nedenle toplumda ciddiye alınmazlar. Tek güçleri verebildikleri diplomalardır ve tıp gibi bazı servislerdir. Diplomalar iyi bir iş için kartvizitten öteye geçmedikleri halde, kalabalık nüfuslu, halkı cahil ve kötü ekonomili bir ülkede büyük kıymeti haizdirler.

Türkiye'de üniversite denilen kurumların büyük zâfiyetini bilen politikacılar onu şamar oğlanına çevirmekte hiçbir beis görmemişlerdir. Üniversite denen kurumlar da gerçek birer üniversite olmadıkları için (o muhteşem 27 Mayıs hariç) politikacılara hadlerini bildirememişlerdir.

Ancak gerçek bir üniversitenin bile sıkı bir denetime gereksinimi vardır. Bunun ise tek yolu onun ürünlerini değerlendirebilecek kişilerin ve/veya kurumların onlar hakkındaki görüşleridir. Her şeyden önce üniversitenin cezbedebildiği öğrenci sayı ve kalitesi önemlidir. Örneğin Türkiye'deki çarpık sosyal yapı öğrenci sayısını yüksek tuttuğu halde, kalite o denli düşüktür ki, gerçek bir üniversiteden (üç harp okulu dışında) hiçbir halde bahsedilemez. İkincisi üniversitenin ürünleridir. Bunlar mezunlar ve bilimsel ürünler olarak iki kısımda değerlendirilebilir. Mezunlar tüm dünyada geçerli akçe midirler? Değilseler, yine ortada bir üniversiteden bahsedilemez. Bilimsel ürünler, uluslararası yayınlar, atıflar, hocalara verilen saygın uluslararası ödüller, editörlükler, hakemlikler, tez jürilikleri vs. olarak sıralanabilir. Burada uluslararasına yapılan vurgu, her horozun horozluğunun kendi çöplüğü dışında da değerlendirilmesi gereğine verilen önem nedeniyledir. Üniversite her türlü ulusal ve kültürel sınırları aşan, açık bir toplum olmak zorundadır.

Bu kıstaslar herkesin denetimine açıktır. Üniversite buralarda açık vermeye başladığı an önce toplum ayaklanmalıdır. Ona devlet içinde devlet olabilecek bir bağımsızlık ve saygınlık veren toplum, o saygınlığı hak etmeyen bir üniversiteyi yaşatmamalıdır.

Üniversiteyi beğenmeyen toplum, bunu yeni bağımsız kurumlar kurdurarak yapabilir. Türkiye'de bu kısmen yapılmakta gibi görünüyorsa da bağımsız vakfiyeli üniversitelerin olmaması üniversite özerkliğini imkânsız kılmaktadır. Tam özerk olmayan üniversite de üniversite değildir. Toplumu temsil eden hükûmetler de uluslararası bilim kıstaslarını kullanarak üniversiteleri denetleyebilir ve icabı halinde ikaz edebilirler. Ancak hiçbir hükûmetin veya parlamentonun üniversiteye karşı gücü ikaz yapmanın üstüne çıkamaz. İkaz temeli ise yalnız ve yalnızca uluslararası bilim kıstaslarıdır, zira bilimde kelle sayısından ziyade beyin ağırlığı önemlidir.

CAMPUS: MEDENİ BİR EĞİTİM FELSEFESİNİN ÇÖKÜŞÜNÜN SEMBOLÜ[xxxvi]

Başlıkta uygarlık kelimesi yerine medeniyeti bilhassa kullandım. Bu kelime Arapça medine (= şehir) sözcüğünden türemiştir ve aynen Latince'de şehir, hemşehrilik, yurttaşlık hatta ulus anlamlarına gelebilen civitas kelimesinin civilisation (=medeniyet) sözcüğünü doğurmuş olması giibi, uygarlık dediğimiz kavramın şehirle olan ilişkisini vurgulamak için seçilmiştir. Aziz dostum ve hocam Prof. Doğan Kuban bir yazısında "Bir köylü uygarlığı olamaz" diye yazmıştı. Daha sonraki pek çok konferans ve yazısında bu iddiayı yineledi ve açıkladı. Doğan Bey köy ortamının insan yaşamının zenginliğini yansıtmaktan çok uzak olmasının yanında köylünün kayıt tutma imkânlarının sınırlılığını vurgulayarak uygarlığın en temel öğeleri olan çeşitlilik, tepkileşme ve bunların ürünlerinin kayda alınmasının köyde, kırsal ortamda mümkün olamayacağını söyler. Kısacası, uygarlık şehirde olur. (Türkiye'nin uygarlaşamamasının en önemli nedeni kırsal kültürün uygarlıktan uzak temsilcilerinin yarım yüzyıldan fazla bir süredir ülkeyi yönetmesi değil midir?)

Uygarlık şehirde olacağına göre, uygarlık öğreten kurumların, yani okulların da şehrin içinde olması gerekir. Okuldan çıkan öğrencinin eğitimi şehrin bağrında sürer. Öğrenci şehirde lokantasından kitapçısına, tiyatrosundan sinemasına pek çok

uygarlık kurumuyla tanıştığı gibi, şehrin nüfusunu oluşturan muhteşem bir tayfın berduştan züppeye, zenginden fakire, bilginden memura tüm öğeleriyle günlük dirsek temasına gelir. Kahveler, birahaneler, öğrencilerin, öğretmenlerin, diğer entelektüellerin biraraya geldikleri, çeşitli konuları konuştukları, tartıştıkları mahaller halini alır. Büyük coğrafyacı Baron Ferdinand von Richthofen lisansüstü ve doktora seminerlerini Berlin'de Coğrafya Enstitüsü'nün komşusu bir birahanede yapmayı alışkanlık haline getirmişti. Şehirde öğrenci evinden okula veya okuldan evine giderken, bir kitapçıya uğrar, bir sergiyi gezer, bir tiyatro afişini okur, bir binayı inceler ...

Orta Çağ'da şehirlerin küçük ve emniyetsiz cehalet yuvaları olmasının en önemli sebebi öğrenim merkezlerinin şehirlerden uzak kurulan manastırlara taşınmış olmasıdır. ABD'de şehir kültürünün çöküşü okul ve üniversiteleri şehirlerden kaçmaya, "campus" denilen yerleşkelere sığınmaya zorladı. Mâlum "campus" da Latincedir ve Roma ordusunun düz arazilerdeki eğitim alanlarını, spor faaliyetlerinin yapıldığı düzlükleri dile getirir. Bu kelime de Yunanca'da bahçe, meyvalık veya herhangi bir mümbit alan anlamındaki "kepos"dan türemiştir.

Ülkemizde de hele son son yirmi-otuz yılda "kampüsleşmek," yani okulları şehirden kırsala kaçırmak pek moda oldu. Öğrenciyi şehrin, yani uygarlığın (gerçi Türkiye'de İstanbul dışında uygar şehir var mı, bu da ayrı bir sorudur) dışına, kırsal ortamın içine atan bu saçma sapan eğilimin nedenlerini acaba birileri sorguladı mı? Şehrin içindeki kütüphanelerden, kültür yuvalarından, hatta lokanta ve sinemalardan çocuğu niçin koparıp aldık? Acaba şehirlerimiz köyleştiği için mi? Kampüs hareketini başlatan Demokrat Parti'nin bu soruyu bile sorabilecek entelektüel düzeyde olmadığı, İstanbul'u köyleşmeye açmasından bellidir. Fakat şimdi, liselerimizi de kampüsleştirmeye başladık. Oğlum liseye gideceği için, bazı özel liseleri gezme ihtiyacı duydum. Dehşetle gördüm ki, büyük yatırımlarla yapılan pek çok özel Türk lisesi dağ başındaki kampüslerdedir. Burada çocuk ne öğrenir? Nasıl uygar bir birey olur? Nasıl şehirde yaşama san'atını edinir? Veliler buralara çocuklarını o "servis" denen tekerlekli sardalya kutularıyla nasıl gönderirler? Hele yatılı olan

zavallılar! Eşime, oğlumuzla ilgili bir tavsiyemi hemen yaptım: Asla kampüs içindeki bir okula yollamayalım. Oğlumuz liseyi İstanbul'un göbeğindeki iyi bir okulda okusun. Okuldan çıkınca o muhteşem şehri görsün, tanısın. İnsanlığın 2500 yıllık serüvenini temaşa etsin.

Peki, efendim, doğayı tanımasın mı? Buna çağımızın en büyük jeologlarından biri olan Ken Hsü'nün bir iddiasıyla cevap vereceğim: En iyi jeolog kütüphanelerde yetişir. Doğayı tanımak, bir hayvan gibi doğada dolaşmakla olmaz. Doğayı tanımak isteyen, önce kendi zamanına kadar insan bilgisinin ulaştığı düzeyi edinmek zorundadır ki, sıfırdan, mağara adamı düzeyinden başlamasın. Daha sonra doğaya bu bilgi hazinesinin pencerelerinden bakar. Zeki ve yetenekli ise o bilgi hazinesinin pencerelerindeki eksiklik, bulanıklık ve kırıklıkları görür, tamir eder. Yeteneksiz ve aptalsa, zaten o bilgi hazinesi olsa da olmasa da baktığını göremez. Onun için okul denen kurum önemlidir. Onun için okulu yaratan uygarlık önemlidir. Onun için şehirde oturmak, şehrin bağrında okuyarak büyümek önemlidir. Onun için kampüs içinde okul olmaz; olsa olsa meyva bahçesi veya piyade talim alanı olur.

PATRON, ÜNİVERSİTE VE AKADEMİ[XXXVII]

Türk tarihçilerinin duayeni, muhterem dostum Prof. Dr. Halil İnalcık geçenlerde Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* isimli eseriyle ilgili bazı sorular sormak için kendisini ziyaretimde bana yeni bir kitapçığını hediye etti: *Şair ve Patron.* Bu muhteşem eserin alt başlığı "Patrimonyal devlet ve sanat üzerine sosyolojik bir inceleme." Kitabı Ankara'dan İstanbul'a gelene kadar yuttum. Türkiye politikasında lider sultasının, Türk ailesinde pederşâhîliğin, Türk toplum yaşamında dalkavukluğun, yağcılığın gelişmiş toplumlara nazaran niçin daha yaygın ve etkili olduğunu merak edenler bu eseri mutlaka okumalıdırlar. Çalışmasında Halil Hoca, tek seçicinin egemen olduğu bir toplumda, san'at dahil, her şeyin o kişinin keyfine, zevkine, bilgisine göre ayarlandığını, bunlar dışında nesnel ve evrensel bir kıstas geliştirmenin neredeyse imkânsız olduğunu anlatıyor. Toplumda yükselmek, nesnel değerlere göre kıymetli bir iş üretmek yerine, tek seçiciyi kandırmaya yönelik kıran kırana bir kişilerarası mücadeleye bağlanıyor. Bu mücadelede her şey mübahtır. Yalan, dedikodu, rüşvet, intihal ve aklınıza daha ne gelirse. Yeter ki baştaki yutsun. Zira amaç hayatta kalmak, yaşamda yaşam kalitesini olabildiğince yükseltmektir.

Halil Hoca'nın kitabını büyük bir zevkle okuduktan sonra, kendi tavsiyesiyle, eleştirmenlerine verdiği bir cevabı da okudum (*Zaman Gazetesi*, 12 Haziran 2003, sayı 13838, s. 16). Güzel

bir bilimsel çalışmayı okuyup yeni bir şeyler öğrenmiş olmanın keyfiyle İstanbul Teknik Üniversitesi'ndeki çalışma mekânım Avrasya Yerbilimleri Enstitüsü'ne dönünce müdürümüz Prof. Dr. Okan Tüysüz'ü üzüntü içerisinde buldum. Sebebini sorunca bana 30 lisansüstü ve 15 de doktora öğrencisi kadrosu bulunan enstitümüze başvuru sayısını gösterdi: 7! Bu da kesin rakam değilmiş. Öğrencinin üç değişik yere başvurma hakkı olduğundan, bu rakam daha da azalabilirmiş. Okan bu yılki öğrenci başvurusunun 4'de kalacağını tahmin ediyor! Halbuki Avrasya Yerbilimleri Enstitüsü yalnız kendi konusunda değil, genelde Türkiye'nin en zirvedeki bilim adamlarını içermektedir. Konusu ülkemizin yaşamsal sorunlarına yöneliktir: Jeoloji, yani deprem, enerji, su, hammaddeler... Öğretimi evrensel olduğundan tüm dünya hakkında bigli edinmek mümkün. Peki öğrenci niçin gelmiyor? Çünkü Avrasya Yerbilimleri Ensitüsü'nde okumak zordur. Uygulanan standart evrenseldir ve bilimin temelini öğrenmeyen kimseye diploma da yoktur. Öğrenci, jeolojiyi temelli olarak öğrenmeden mezun olamaz. Öğrenmeden oraya kadar bir tesadüf gelmişse ve de öğrenmemekte direniyorsa, atılır. Öğrenci bu tehlikeyi niçin göze alsın ki? Toplumun istediği bilgi değil, diplomadır. Ne depremde evlerinin başına yıkılması, ne sel ve heyelanlarda mal ve canının sürüklenip gitmesi, ne içtiği suyun kalitesizliği toplumu uyandırabilmiştir. Maksat kolay para kapıp, komşunun veya diğer vatandaşın hakkını gaspederek rahat bir yaşamdır. Üniversite de kendisini toplumun bu isteklerine göre düzenlemiştir. Öğrenci Avrasya dışında aynı konuda diploma kapabileceği bir sürü yer bulabilir. Şairin patronu nasıl padişah idiyse, şimdi de üniversitenin patronu toplumdur. Ne üniversitenin kendisini ne de YÖK'ün veya herhangi bir kurumun üniversiteyi adam etmesi mümkündür—yeter ki toplum onu bu haliyle bağrına bassın. Son ÖSS sınavları da gösterdi ki, üniversitenin toplumdan yana endişesi olamaz. Toplum kalitesiz üniversiteye verdiği patronajı arttırarak sürdürmektedir. Genç Fuat Köprülü gibi "Bu üniversitenin bana öğretebileceği bir şey yok. Ben burada okuyacağıma kendi kendimi yetiştiririm" diyerek üniversiteye tekmeyi atıp, kendi gayretiyle dünya çapında bir insan olacak bir babayiğidi ben bugünkü toplumumuzda duymadım.

Üniversitenin toplum patronajı nedeniyle kalitesini yitirmesi Türkiye'ye has bir olay değil. Sevgili dostum, büyük yerbilimci Dan McKenzie, Cambridge Üniversitesi'nin son on yılda liselerden gelen öğrenci kalitesindeki düşüş nedeniyle standartlarını üç kez aşağı çekmek zorunda kaldığını söyledi. Tarih boyunca da bu hemen her toplumda böyle olmuştur. Bu nedenle bilimdeki büyük sıçramalar genellikle üniversiteler içinde değil, üniversite dışında gerçekleşmiştir. Akademiler, bilimsel cemiyetler, hep bu nedenle kurulmuş, bilime üniversite dışında standart sağlayacak platformlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Buna istisnalar, yirminci yüzyılın ilk yarısı ile 19. Yüzyıl sonu akıllı devlet patronajındaki Alman ve Avusturya üniversiteleri ile, sanayi patronajındaki bazı Amerikan üniversiteleridir.

Bu nedenle akademilerin ve eşlenikleri kurumların önemi çok büyüktür. Amaç, standardı düşük bir patron (yani toplum) dışında yüksek standartlı bir toplumcuk yaratabilmektir.

YENİ OSMANLI GARİBESİ[XXXVIII]

Türkiye'deki üniversite ortamının yurt dışına kaçırdığı kıymetlerden sevgili meslektaşım ve arkadaşım Profesör Niyazi Gündoğdu, eşi Fahriye (kütüphane uzmanı ve tarih-biyo-bibliyografya yazarı) ve kızları Beril geçen gün bizi ziyarete geldiler. Kütüphanemde otururken kendilerine yeni aldığım ve pek ender bir eser olan Bernard Palissy'nin *Discourses Admirables*'ını gösteriyordum. 1580 yılında basılmış olan bu minik kitap, modern jeolojinin ilk öncülerinden biri addedilir. Yazarı Palissy, aynı zamanda Avrupa'da ilk kez porselen üretmeyi başaran kişidir. Bu önemli kitaba bakarken, Fahriye bir kütüphaneci gözüyle dört yüz küsur yıllık bir kitabın ne kadar iyi korunmuş olduğunu bizlere anlatıyordu ki, Niyazi birden eşinin sözünü keserek: "Yahu bizimkiler o zaman ne yapıyorlardı?" diye soruverdi. "Sevgili Dostum," diye cevap verdim, "1580 yılında, Osmanlı Padişahı ve İslâm Halifesi Sultan III. Murad Han Hazretleri, Devlet-i Âli Osman'ın Kapudan-ı Deryası İtalyan asıllı Kılıç Ali Paşa'ya, emir vererek Takiyüddin'in Tophane'de kurmuş olduğu dünyanın en büyük rasathanesini bombalattırmakla meşguldü. Hattâ, tarihçi Nev-i Zâde ibn Yahya Ataî Efendi'nin bildirdiğine göre, bombardıman başladığında hiçbir şeyden haberleri olmadan mâsumane incelemeleriyle meşgul olan astronomlar da binanın içerisindeymişler. Yalnızca Takiyüddin, Sultan'ın yanında olduğu için paçayı

kurtarabilmiş. Bombardumanın sebebi de Şeyh-ul İslam hazretlerinin, Takiyüddin ve çalışma arkadaşlarının gökleri inceleyerek Allah'ın işine karışmalarının imparatorluğun başına uğursuzluk getireceğini padişaha söylemiş olmasıymış." Niyazi gözleri fal taşı gibi açılmış bir halde "Yok yahu!" diye hayretini belirtti. Fahriye ise kocasının hayretine şaşırarak Niyazi'ye "E sen bunu bilmiyor muydun?" diye sorunca Niyazi, "Rasathanenin bombalandığını biliyordum, ama bu detayları duymamıştım" dedi.

"Sevgili arkadaşım" diye devam ettim. İş bu kadarla kalmış olsa! Aynı III. Murad Han Hazretleri, Topkapı Sarayı'nda bulunan dünyanın en eski üç Batlamyüs el yazmasından biri olan muhteşem eserin cildindeki ziynet taşlarını alabilmek için cildi söktürtmüş ve yazmayı bir daha da ciltletmemiş! Bu muhteşem eser bu nedenle günümüze pek fecî bir halde ulaşabilmiş. Geri kalanının restore edilip kurtarılmasını da Atatürk'e borçluyuz. Zira Prof. Adolf Deismann tesadüfen Topkapı'nın entelektüel enkazı arasında bu önemli eseri 1929'da keşfedip Atatürk'e haber verilmesi sağlayınca, Atatürk derhal zamanın en önemli eski yazma restoratörü olan Berlin Üniversitesi profesörlerinden Hugo Ibscher'i çağırtarak bu tarihi eseri restore ettirtmiş."

Niyazi bunu duyunca meyûs oldu. Fahriye de kütüphaneci olarak kendi tecrübelerinden benzer olaylar anlattı.

"Ancak sanmayalım ki cehalet memleketimizi terketmiştir" dedim. Kendilerine geçen gün televizyonda Toskana'yı daha önce hiç duymadığı için Taskıniy diye söyleyen, Amerikan Bağımsızlık Savaşını İngilizce'den doğruca İhtilal Savaşı diye çeviren zır cahilleri anlattım. Fakat en fecîsini, o yazımı okuyan bir okuyucum, İlhan Şiran Beyefendi yazmıştı: Meğer bir televizyon programında Tuna Nehri bir saat boyunca Danube diye anlatılmamış mı? İngilizce okunuş şekliyle "denyub" olarak bile değil, doğrudan Da-nu-be diye... Ve bunu telâffuz eden insan benzeri varlık, bu bir saat boyunca Avrupa ortalarında doğup Karadeniz'e dökülüyor diye anlattığı bu nehrin marşlarımıza bile girmiş Tuna olduğunu anlayamamış!!

Beni AKP'nin başörtü söylemi veya politikası vb. rahatsız etmiyor. O ve benzeri politikaların temsil ettiği bu korkunç cehalet rahatsız ediyor. Her ikisi de yaşça benden büyük olan

Niyazi ve Fahriye ile kendi ülkemizde nasıl azınlığa düştüğümüzü, nasıl yabancılaştığımızı konuştuk. Onlar Fransa'ya hicret ederek kısmen de olsa bir rahata kavuşmuşlardı. Ya ben ve buradaki arkadaşlarım, ailem? Bu korkunç cehalet denizini yaratanların arasında yaşamaya nasıl devam edebileceğiz? Atatürk Türkiyesi çoktan tarih olmuş, 1950'den beri kırsal kökenli zır cahil politikacılar elinde Osmanlı tüm dehşetiyle hortlamıştır. Ancak eskisinden çok daha hızlı gelişen dünyada yeni Osmanlı Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu kadar yaşayamayacaktır. Aklımızı başımıza alıp, dünyayı yöneten bilgiyi edinip, onu üretmeyi öğrenemezsek, bizlerin nesli bu yeni Osmanlı garibesinin parçalanarak tarih olduğunu ve Ön Asya'daki Türk varlığının silindiğini görecektir.

SAKALLI CELÂL VE AYDININ GÖREVİ[XXXIX]

Mayıs 2004'te kendisini şahsen tanımadığım Sayın Orhan Karaveli'ye ömür boyu minnetle bağlanacağım asla aklıma gelmezdi. Haziran 2004'te ise en çok düşündüğüm şey, bu hiç tanımadığım yazara olan minnet borcum olmuştur. Bu borcun sebebi bizlere hediye ettiği *Sakallı Celâl* isimli kitabıdır. Bu biyografi, aslında 19. Yüzyıl'dan günümüze gerçek Türk entelektüellerinin ortak biyografisidir. Sakallı Celâl'in kişiliğinde ete kemiğe bürünen mücadele ve ümitsizlik—bir Atatürk dönemi hariç—1808-2004 arasında Türkiye denilen alanlarda yaşayan tüm aklı başında insanların ortak varlığıdır.

Tabiî, benim Sayın Karaveli'ye olan minnet borcumun nedeni bizlere hatırlattığı bu üzücü varlık değildir. "Sakallı Celâl" biyografisi bana iki şey verdi: Biri tamamen kişisel, ama beni belki de yaşamımda en çok mutlu eden haberlerden biri. Meğer ben bir yerde Sakallı Celâl'in entelektüel torunuymuşum! Çünkü, onun Üsküp'ten öğrencisi ve yaşamı boyu dostu ve destekçisi olan anneannemin teyze çocuğu Kâzım Taşkent, benim de okuma yazmaya, bilime heveslenmeme neden olan birkaç önemli kişiden biri. Ben küçükken yılbaşlarında gelen sandık sandık Doğan Kardeş yayınları ve evimize yaptığı ziyaretlerinde Kâzım Ağabey'in anlattıkları beni okumaya, düşünmeye ve öğrenmeye teşvik etmişti. Orhan Karaveli'nin kitabını okuyana kadar bu

teşviğin arkasında Sakallı Celâl'in ailemizin Kâzım Ağabeyisine aşıladığı uygarlık, bilim ve düşünce aşkının olduğunu bilmiyordum. Sakallı Celâl Kâzım Ağabey'e bilim aşkı vermekle kalmamış, onun iyi yetişmesine de temel hazırlamış. İyi yetişen Kâzım Taşkent de benim hâlâ yararlandığım aile servetimizin elde edilmesinde yaşamsal bir rol oynamış. Sakallı Celâl'e ben ne kadar çok şey borçluymuşum!

Sayın Karaveli'nin kitabından edindiğim ikinci şey ise kendisine bir yerde yaşamımdaki mutluluğumun önemli bir kısmını borçlu olduğumu öğrendiğim Sakallı Celâl Bey'in şahsiyeti hakkındaki bilgilerdi. Avrupa aristokratlarının pek çoğunun servetlerini eski çağlardaki haydutluklara borçlu oldukları sık sık söylenir (ve büyük ölçüde de doğrudur). Benim parasal ve entelektüel servetimin temellerinden birini oluşturan insan ise dürüstlük ve zekâ abidesi, Ahmet Hâşim'in ifâdesiyle "mitoloji yaratıkları gibi bir insan değil, fakat yıldızlı gökleri, dağları, suları ...doğanın gizlerini ruhunda birleştiren ve yansıtan sonsuz bir yaratıktı"! Sakallı Celâl'in adını tabiî daha önce de (bilhassa sevgili dostum ve değerli meslektaşım Yücel Yılmaz'dan) duymuştum. Ondan önce onu bir efsane kahramanı sanıyordum. Orhan Karaveli işte bu efsane kahramanını ete kemiğe büründürüp karşıma koydu ve ona olan borcumu bana öğretti.

Kitabı bir çırpıda okudum. Ölümünü tasvir eden sahnede ise göz yaşlarımı tutamadım. Sakallı Celâl'le birlikte yalnız ülkemdeki "nev'i şahsına münhasır insanların sonuncusu" değil, yalnız "son İstanbul efendisi" değil, benim görmeyi, içinde yaşamayı arzuladığım Türkiye de ölmüştü. Adnan Menderes'i "köyleri İstanbul'a taşıdı, görgüsüzlükleri her tarafa yayarak kenti mahvetti" diye (pek haklı olarak) sevmeyen Sakallı Celâl, demokratikleşmenin toplumumuz içerisinde yozlaşmaya yol açabileceğinden endişeliydi. Dangır dungur bir ağızla Türkçe konuşmanın marifet, Orta Çağ'ın karanlıklarından kopup gelen esvapla ortada dolaşmanın "liberallik" sayıldığı, saygınlığın parayla ölçüldüğü günümüz onu (ne yazık ki) ne kadar da haklı çıkardı. Orhan Karaveli kitabının en son iki satırında "Ya bir de bugünleri görseydi? Beyin kanamasından değil, kahrından ölürdü" diyor.

Bugün Türkiye'ye egemen olan zümrenin nereden geldiğini

merak ederseniz, Karaveli'nin kitabının 45 ve 46. sahifelerindeki Ahmet Haşim'in mektubunu okuyunuz. İşte Sakallı Celâl'in ıslahı gerektiğini söylediği ve bunun için önce mücadele verip sonra pes ederek küstüğü toplum Ahmet Haşim'in mektubunda özelliklerini sayıp döktüğü, Yakup Kadri'nin *Yaban*'ında romanlaşan toplumdur. Atatürk de o toplumu Haşim ve Yakup Kadri'nin doğru, fakat acımasız sözlerini ağzına almadan uygar insanlığa kazandırmak için ömrünü tüketmiştir. O toplumun Adnan Menderes ve onun izleyicileri gibi çocukları toplumlarına (bilerek veya bilmeyerek) ne kadar kötülük ederlerse etsinler, o toplum içindeki gerçek aydınların görevi, Sakallı Celâl'in çok arzuladığı halde bitiremediği toplumsal yardım görevini tamamlamaktır. Orhan Karaveli'nin kitabı bana bu görevi bir kez daha hatırlatıp, benim topluma olan borcumun kaynaklarından birinin de sakallı adaşım olduğunu hatırlatarak beni büyük bir minnet borcu altında bıraktı.

"AKLINI KULLAN" FERYADININ SAHİBİ ŞAİRİ HATIRLAMAK[XL]

Sakallı Celâl'den sonra Orhan Karaveli bir başka fazilet ve kabiliyet abidesini milletine hatırlattı: *Ölümünün Doksanıncı Yılında Tevfik Fikret ve Haluk Gerçeği* (Pergamon yayınları, İstanbul, 306 ss,). Adından da anlaşılacağı gibi bu kitap aynen *Sakallı Celâl*'de olduğu gibi unutulmuşluğa ve bilgisizliğe karşı çekilmiş bir silâhtır. Tevfik Fikret Sakallı Celal'den daha çok bilinir sanılır. Kuşkusuz bir zamanlar bu gerçekten böyleydi. Ama benim şahidi olduğum son kırk yılda, korkarım büyük şairin aynen Sakallı Celal gibi adı kaldı, ancak kendisi kayboldu. Bunu bilen Orhan Karaveli de Fikret'in ölümünün doksanıncı yılını bahane ederek onu toplumuna bir kez daha hatırlatmayı ve onunla ilgili bir kangren haline gelmiş olan Halûk olayını çevreleyen kalın cehalet perdesini yırtmayı vazife edindi. Filhakika, kitaba yazdığı önsözünde Türk aydınlanmasının günümüzdeki en yetkin kalemlerinden İlhan Selçuk Bey de "Bu kitap bir asır önce yaşamış bir Aydınlanma şarinin geçmişe gömülmüş hikâyesi değildir;" diyor, "softalığın ve mollalığın İslam coğrafyasında Anadolu'yu da kapsayan güncel salgınında insanı ve aydınlığı savunanların elinde bayraklaşacak bir örnek yaşamın öyküsüdür."

Kitap aslında bir biyografi değil; yukarıda dediğim gibi, bir

hatırlatma aracıdır. Hatırlatılmak istenen Tevfik Fikret'in Atatürk'ün yarattığı modern Türkiye'nin temelindeki eşsiz yeridir. Bu nedenle kitap Atatürk'ün Gelibolu dönüşü şairin mezarını ziyaretiyle açılır ve onun üzerindeki etkisini vurgular. Büyük dâhi: "Ben İnkılap ruhunu Fikret'ten aldım" demiştir. Hasan-Âli Yücel'in anlatımıyla "yerdeki taçla gökteki tahtın mütecaviz tahakkümüne baş kaldıran" Fikret'in fikirleri, Atatürk'ün kişiliğinde kuşkusuz en becerikli uygulayıcısını bulmuştur. Kitabın hatırlattıkları arasında bu fikirlere karşı en galiz lisanla saldıranlar da vardır, ki bunlar arasında en çirkin sözleri ve en ilkel düşünceleri dile getiren, fikirlerini ümmetçilikten yukarı bir düzeye bir türlü taşıyamamış olan Mehmet Akif Ersoy olmuştur.

Kitabın önemli bir kısmı Fikret'in oğlu Halûk'un hikâyesini oluşturuyor. Bu, aslında büyük adamların sıradan çocuklarının toplumca horlanmaları temasının bir tekrarından ibaret bir öyküdür. Bir farkla: Halûk ülkesinden uzakta, Hristiyan olarak yaşamıştır. Bu bana küçükten beri bir "trajedi" olarak anlatılırdı. Ben de küçükten beri bu hikayedeki tek trajedinin, Halûk'un iyi tahsiline rağmen dinleri ciddîye almaktan vazgeçememesi olduğunu düşünmüşümdür. Karaveli, Halûk'un Amerika'da onurlu bir yaşam sürdüğünü, ülkesine ve milletine olan sevgisinin asla eksilmediğini anılara dayanarak anlatıyor. Bu iyi hoş da, Fikret'in fikirsel zenginliği ve derinliği ile o kadar da ilgili değil. Yalnızca ilkel inançlara sahip toplumumuz gözünde onun bir eksisinin silinmesine dönük bir çaba.

Kitapta beni asıl ilgilendiren iki şey var: Biri Karaveli'nin Fikret'in trajedi dolu yaşamını kısa, fakat pek yoğun, ama kolay okunacak bir şekilde anlatarak, ustalıkla sadeleştirdiği şiirlerinde bunun nasıl yansıdığını göstermesi. Fikret gerçekten büyük ailevi trajedilerle geçirmiş kırksekiz yıllık ömrünü. Fakat en büyük trajedi, onun toplumunda gördüğü eksiklikler ve yanlışlardır ki, işte Fikret'in asıl ve kalıcı değeri, o eksiklik ve yanlışları çerçevesi içerisinde teşhis ettiği aydınlık fikir dünyasını ve teşhislerini sıraladığı muhteşem şiirleridir. O şiirler Türkiye'nin bugüne kadar yetiştirebildiği belki de en büyük bilim adamı olan Fuat Köprülü'nün dediği gibi, bütün bir nesle rehber olmuş, Atatürk'e de ışık tutmuştur. Fikirlerinde ve davranışlarında Fikret bana

Efes'li Hekleitos'u hatırlattı. Hemşehrilerini akla davet eden İyonya'nın bu dev fikir adamı, onların davetini bırakın kabul etmeyi, anlamadıklarını bile görünce insanlara küsmüş, hatta bir seferinde bütün Efeslileri tek tek idam etmek gerektiğini söyleyecek kadar hiddetlenmiştir. Bu nedenle adı "kara" veya "ağlayan filozof"a çıkan Herakleitos'un kalıntıları bize ulaşabilen yazılarıyla Fikret'in feryadı arasında büyük bir paralellik vardır. Her ikisi de tahakküme ve yalancı peygamberlere isyan bayrağı açmış, insanın gözlem ve muhakeme yeteneklerini birleştiren aklını her türlü gücün üstünde görerek kişilere aklın rehberliğinde fazileti tavsiye etmişlerdir.

Orhan Karaveli Tevfik Fikret kitabıyla büyük bir hizmet yapmıştır. Ancak kitap bir Fikret sentezi değildir. Onu sunabilmek için henüz yapılmamış olan bir geç Osmanlı entelektüel tarihi sentezine gereksinim vardır ki, sanırım bunun, çevresinde yapılabileceği en iyi isim Fuat Köprülü'dür. Acaba muhterem ve pek sevgili dostum Orhan Bey o enfes kalemiyle bir Köprülü biyografisine soyunur mu (belki de dostu Talat Halman'la birlikte)? O biyografi içerisinde Namık Kemal'den, Fikret'ten, Ziya Gökalp'e kadar pek çok isim yerli yerine oturarak köklerini darmadağın bir yığın içinde eşelenerek aramaya mahkûm günümüz gençliğine pek sağlam bir temel sunacaklardır.

NOTLAR

I	*CBT,* 05.06.2003
II	*CBT*, 03.04.2004
III	*CBT*, 03.01.2003
IV	*CBT*, 24.01.2004
V	*CBT*, 22.04.2006
VI	*CBT* 09.04.2005
VII	*CBT*, 05.11.2005
VIII	*CBT* 18.06.2005
IX	*CBT*, 02.11.2007
X	*CBT*, 05.09.2004
XI	*CBT*, 06.09.2003
XII	*CBT*, 15.05.2004
XIII	*CBT*, 03.06.2003
XIV	*CBT,* 11.05.2007
XV	*CBT*, 23.03.2007
XVI	*CBT*, 29.03.2003
XVII	*CBT*, 13.09.2003
XVIII	*CBT*, 08.10.2005
XIX	*CBT*, 30.08.2006
XX	*CBT*, 13.03.2006
XXI	*CBT,* 14.07.2007
XXII	*CBT,* 13.03.2006
XXIII	*CBT*, 25.09.2004
XXIV	*CBT*, 03.05.2003

XXV	*CBT,* 08.04.2007
XXVI	*CBT*, 24.11.2006
XXVII	*CBT,* 07.09.2007
XXVIII	*CBT,* 10.09.2005
XXIX	*Bu makale ilk defa bu eserde yayınlanmaktadır.*
XXX	*CBT,* 19.07.2003
XXXI	*CBT*, 04.02.2006
XXXII	*CBT*, 23.04.2005
XXXIII	*CBT*, 06.03.2004
XXXIV	*CBT,* 04.06.2005
XXXV	*CBT*, 12.03.2005
XXXVI	*CBT*, 27.09.2003
XXXVII	*CBT,* 05.07.2003
XXXVIII	*CBT*, 17.08.2007
XXXIX	*CBT*, 03.07.2004
XL	*CBT*, 27.08.2005

BİR TOPLUM NASIL İNTİHAR EDER?

Türkiye bir bilim ülkesi değildir. Ürettiği bilim de birkaç kişisel istisna dışında dünya ölçeğinde tamamen ihmal edilebilir düzeydedir. Türkiye'nin bu bilim fakirliği, sanayisine ve ticaretine de yansımıştır. Özgün hemen hiçbir sanayi ürünü olmayan Türkiye, ticarette de, tarımda da gariban olup, örneğin yazılım oluşturmak gibi akıl ve bilgiden başka hiçbir sermaye istemeyen son derece kolay ve getirisi büyük bir işi dahi yapamamaktadır. Türkiye'de (askerlik hariç) hemen hiçbir konuda bir ehil insanlar sınıfı yoktur.

Bu korkunç cehalet denizini yaratanların arasında yaşamaya nasıl devam edebileceğiz? Atatürk Türkiyesi çoktan tarih olmuş, 1950'den beri kırsal kökenli zır cahil politikacılar elinde Osmanlı tüm dehşetiyle hortlamıştır. Ancak eskisinden çok daha hızlı gelişen dünyada yeni Osmanlı Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu kadar yaşayamayacaktır. Aklımızı başımıza alıp, dünyayı yöneten bilgiyi edinip, onu üretmeyi öğrenemezsek, bizlerin nesli bu yeni Osmanlı garibesinin parçalanarak tarih olduğunu ve Ön Asya'daki Türk varlığının silindiğini görecektir.

Türkiye sonu pek fecî bitebilecek olan bu cehalet temelli politikalarından derhal vazgeçerek aklını başına almalıdır.

ISBN 978-605839157-4
9 786058 391574

₺18,00

www.kakitap.com

ka bilim